

Oma Keel

nr 2 / 2009

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2009

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Pille Penjam</i> Mis on konstruktsioonigrammatika?	55
<i>Margit Langemets</i> Kui palju ja kuidas on sõnadel eri tähendusi? ...	13
<i>Larissa Degel</i> Kui palju on targal inimesel intellektuaalseid võimeid?.....	21
<i>Helena Kõrgesaar</i> Hoidjakeelele omastest joontest.....	28

Keelenõuanne

<i>Maire Raadik</i> Ikka asutusenimetuste algustähest	38
<i>Argo Mund</i> Põige muude märkide juurde.....	42
<i>Helika Mäekivi</i> Mõttetu mitmus	50

Personaalia

<i>Keili Pohlak</i> Eduard Leppik – murdeuurija, keda võlusid kohanimed	65
---	----

Ülevaade

<i>Jüri Valge</i> Vaba aeg Soome ja Eesti keelearenduskavades	69
<i>Edward Kess</i> Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi 20 aastat	77
<i>Janika Leoste, Reili Argus</i> Keeletargad lastekas.....	81

Raamatud

<i>Pire Teras</i> Arvo Eek 2008. Eesti keele foneetika I.....	84
<i>Jüri Viikberg</i> Kirjavara Kihnu koolile.....	86
<i>Krista Kerge</i> EÕIK toimetised (TLÜ kirjastus 2007, 2008)	89

Intervjuu

<i>Pire Teras</i> Ilse Lehiste	92
--------------------------------------	----

Kroonika

2009. aasta keelesündmusi (<i>Reili Argus</i>).....	99
Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis 2009. aastal kaitstud eesti keele magistri- ja bakalaureusetööd (<i>Siiri Soidro</i>) ...	101
Tartu ülikoolis 2009. aastal kaitstud eesti keele ja soome-ugri keelte magistri- ja bakalaureusetööd (<i>Mare Valge</i>)	103

Mis on konstruktsioonigrammatika?

Pille Penjam

Tartu ülikooli teadur

Igas keeles võib ühel sõnal olla eri tähendusi, mille selgitamine on keeleteadusele sageli keerukas. Tähendus tuleneb kontekstist. Kontekst hõlmab lisaks ümbritsevate sõnade tähendustele ka sõnade grammatilisi vorme. Näiteks tegusõna *tulema* tähistab kõige sagedamini liikumist (näide 1), kuid koos *da*-tegevusnimega väljendab see hoopis mingi tegevuse kohustuslikkust või vajalikkust (näide 2).

- (1) Vanaproua **tuleb** mööda teed.
- (2) Tal **tuleb** ennast käsile **võtta**.

Keele adekvaatseks kirjeldamiseks peame ühendama semantika (tähen- dusõpetuse) ning grammatika (vormi- ja lauseõpetuse) vahendid. Üks tänapäevaseid võimalusi selleks on konstruktsioonigrammatika. Konstruktsioonigrammatika otsesteks eelkäijateks võib pidada Charles Fillmore'i loodud käändegrammatikat ja freimisemantikast, kuid tal on ühisjooni ka keeleteaduse teiste suundadega.

Konstruktsioonigrammatika selgituseks

Konstruktsioonigrammatika hõlmab mitut üksteisest mõneti lahknevat uurimissuunda. Kõiki neid suundi ühendab aga seisukoht, mille järgi keel koosneb konstruktsioonidest: grammatiliste struktuuride ja tähenduste paaridest. Siin keskendumine eeskätt konstruktsioonigrammatika kognitiivsele suunale, mida on arendanud näiteks George Lakoff ja tema õpilane Adele E. Goldberg. Kognitiivne konstruktsioonigrammatika püüab konstruktsioone selgitada inimese tunnetuse kaudu. Kognitiivses konstruktsioonigrammatikas pööratakse põhitähelepanu keelekirjel- duse psühholoogilisele usutavusele.

Konstruktsioonigrammatika põhitermin, **konstruktsioon**, on liht- sustatult öeldes vormi ja tähenduse kooslus, mille komponendid ei ole reaalses keeles teineteisest lahutatavad. Näiteks võib tuua konstrukt-

siooni, mis koosneb alalütlevas käändes tegijast, modaalsest (vajalikkust või võimalikkust väljendavast) verbist ainsuse kolmandas pöördes ning *da*-tegevusnime vormis tegusõnast. See konstruktsioon on järgnevalt esitatud kastdiagrammina. Kastdiagrammid ongi konstruktsiooni-grammatikas konstruktsioonide esitamise sagedasemaid viise.

VORM	nimisõna alalütlevas käändes	tegusõna ainsuse 3. pöördes	tegusõna <i>da</i> -tegevusnimi
	↓	↓	↓
TÄHENDUS	tegija	vajalikkus võimalikkus	vajalik/võimalik tegevus

See konstruktsioon kirjeldab eespool toodud näidet 2, samuti lauseid selliste verbide ja verbiühenditega nagu *olema*, *maksma*, *vaja olema*, *tarvis olema* jt:

- (3) Meil **on** suur töö teha.
- (4) Andrel **maksab** õppimist tõsiselt võtta.
- (5) Seda mõtet **on** tal **vaja** hoolega kaaluda.
- (6) Kolmanda ülesande lahendamiseks **oli** mul **tarvis** mälu värskendada.

Siinses artiklis on näiteid toodud peamiselt lausekonstruktsioonide kohta, kuid konstruktsiooni määratlusest tuleneb, et konstruktsioonidena saab vaadelda väga erinevaid keeleüksusi: kokkukuuluv grammatiline vorm ja tähendus on olemas nii muutelõppudel (näiteks kaasäitleva käände tunnus *-ga* tähistab enamasti kaasasolu), muutevormidel (moodustades mingist noomenist kaasäitleva käände vormi, nt *mehega*, saame keelendi, mille tähenduseks on üldiselt nimisõnaga märgitud inimese, eseme, nähtuse vmt kaasasolu), fraasidel (kaassõnafras, mis koosneb omastavas käändes nimisõnast ja kohasuhet väljendavast kaassõnast, nt *mehe kõrval*, *poisi juures*, *laua peal*, annab edasi mingi objekti ruumilist paigutust selle nimisõnaga märgitud isiku või eseme suhtes jne), lausestruktuuridel ja paljudel muudel keeleüksustel. Nii saab konstruktsioonideks pidada ka üksiksõnu: igal sõnal on tähendus ja vorm, mis kuuluvad kokku. Konstruktsioonigrammatikas eeldataksegi, et keele sõnavara ja grammatika vahel pole teravat piiri.

Traditsioonilise grammatika vahendite abil on keeruline kirjeldada keelendeid, mida on kasutatud tavatut tähendust andvas kontekstis.

Konstruksioonigrammatika võimaldab need raskused ületada. Sageli tuuakse sellisel juhul näiteks verb *aevastama* lauses *Ta aevastas salvrätiku laualt maha* (ingl *He sneezed the napkin off the table*).¹ Verbi *aevastama* sõnastikutähendus eesti kirjakeele seletussõnaraamatu järgi on ‘nina limaskesta ärrituse tõttu õhku ninast (ja suust) välja purskama’.² See tähendus ei väljenda kuidagi mingi objekti asukohta muutust, ometi on sellise tähendusaspekti olemasolu toodud näitelauseis ilmne. Traditsioonilises grammatikas peaksime selle lause selgitamiseks lisama sõnastikku verbi *aevastama* uue tähenduse: näiteks ‘aevastamise abil objekti asukohta muutma’. Konstruksioonilise lähenemise korral aga saame vaadelda n-õ põhjustatud liikumise konstruksiooni, kus verb (öeldis) märgib, et tegija (alus) põhjustab mingi objekti (sihitis) liikumise kuhugi:

VORM	alus	öeldis	sihitis	kohamäärus
	↓	↓	↓	↓
TÄHENDUS	liikumise põhjustaja	liikumise põhjustamine	liigutatav objekt	sihtkoht

Näiteks

- (7) Ema tõstis kasti põrandalt toolile.
- (8) Pangaröövel pani pistoli taskusse.

Näidetes 7 ja 8 on tegemist verbidega, kus juba tavatähendus viitab millegi liigutamisele: nii sõna *tõstma* kui ka sõna *panema* puhul on ilma kontekstitagi loomulik küsida *kuhu?* Samas konstruksioonis võivad aga liigutamise tähenduse saada ka niisugused sõnad, mis üldiselt ei tähista põhjustatud liikumist. Näiteks

- (9) Ta aevastas salvrätiku laualt maha.
- (10) Koer kaevas kondi maasse.
- (11) Isa pesi seebi silmist välja.
- (12) Tädi palus külalised tupp.

Lausetes 9–11 saab verb lõpliku tõlgenduse tema sõnastikutähenduse ja konstruksioonist tuleneva lisatähenduse kombineerumisel.

¹ Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press, 9–10.

² Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I köide, 1. vihik. A–bakhantlik. 1987. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 37.

Konstruksioonigrammatika põhiseisukohti ongi, et keele kesksete ja harva esinevate ning regulaarsete ja ebaregulaarselt moodustatavate elementide vahele pole võimalik tõmmata selget piiri – uurija ülesanne on kirjeldada ühtaegu keele kõiki elemente. Konstruksioonigrammatika demonstreerib, et erilise tähendusega sõnaühendid ja laused moodustavad suure osa inimkeelest ning nende põhiolemus on sama mis regulaarsetel keeleüksustel. Idiomaatiliste keeleüksuste kirjeldamine annab meile üldistuste kaudu uut teavet ka keeles sagedaste konstruksioonide kohta.³

Konstruksioonide polüseemia

Polüseemiaks nimetatakse nähtust, mille korral sõnal või sõnaühendil on mitu üksteisega seotud tähendust. Näiteks sõna *raske* tähendus võib olla 'palju kaaluv', 'keerukas', 'väsitav' vms. Sarnaselt sõnadega võivad polüseemsed olla ka konstruksioonid. Tüüpiliselt ei olegi konstruksioonid seotud vaid ühe rangelt fikseeritud abstraktse tähendusega, vaid neil on terve rühm omavahel tihedalt seotud polüseemseid tähendusi. Kuna konstruksioonigrammatikas eeldatakse, et sõnavara ja grammatika vahel puudub terav piir, ning sõnade polüseemsus on universaalne keelenähtus, võib ka konstruksioonide polüseemiat pidada ootuspäraseks.

Konstruksioonilise polüseemia näitena esitab Goldberg n-ö ditransitiivkonstruksiooni⁴ tähenduste võrgustiku.⁵ Tüüpiliselt väljendatakse ditransitiivkonstruksiooniga olukorda, kus keegi annab kellegi midagi:

³ Idiomaatiline tähendab 'täenduslikult kokkusulanud'. Idiomaatilised väljendid on idioomid – tähenduslikult kokkusulanud liikmetega püsiühendid, mille kogutähendus ei tulene ühendit moodustavate sõnade tähenduste summast, nt *silmas pidama*, *pilli lõhki ajama*, *tuli takus*, *vorst vorsti vastu*, *käsi käib hästi* jpt. Vt lähemalt Erelt Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 678–680.

⁴ Transitiivsus tähendab tegusõna sihilisust, s.o võimet siduda endaga grammatilist sihitist. Ditransitiivsus on inglise jt keeltele omane nähtus, mille puhul samal verbil on ühes lauses mitu sihitist. Eesti keeles seda üldiselt ei esine.

⁵ Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press, 31–39.

VORM	alus	öeldis	sihitis 1	sihitis 2
	↓	↓	↓	↓
TÄHENDUS	andja	andmine	saaja	antav objekt

Konstruksiooni põhitähendus on objekti tegelik edukas üleandmine, nt

(13) *John gave Mary an apple* 'John andis Maryle õuna'.

Võimalikud on siiski ka mõned muud, põhitähendusest veidi erinevad tõlgendused: loomis- ja omandamisverbide puhul tegeliku üleandmise fakti ei eeldata, järeldub üksnes kavatsus midagi üle anda, nt

(14) *John baked Mary a cake* 'John küpsetas Maryle koogi';

lubadusverbide puhul on täidetud vaid „rahulolutingimused” ülekande toimumiseks, nt

(15) *John promised Mary a car* 'John lubas Maryle autot';

keeldumisverbide korral eitatakse ülekande toimumist, nt

(16) *John refused Mary a raise in salary* 'John keeldus Mary palka tõstmast („palgatõusust")' jne.

Tegemist on tüüpilise polüseemiajuhtumiga: sama vormi kasutatakse erinevate, kuid omavahel tihedalt seotud tähenduste edasiandmiseks.

Polüseemsete tähenduste hulgas on alati üks keskne, põhitähendus. Ditransitiivkonstruktsiooni puhul on põhitähenduseks objekti eduka üleandmise sündmus. Põhitähenduse määramisel võetakse arvesse järgmisi kriteeriume: tähendus on võimalikult konkreetne, sellel põhineb enamik tähenduse metafoorsetest laiendustest, ülejäänud tähendusklasid saab kõige ökonoomsemalt esitada põhitähenduse laiendustena.

Kas konstruktsiooniga saab lõimida iga sõna?

Selgub, et enamikus konstruktsioonides ei saa kasutada kaugeltki kõiki sobivas vormis sõnu, vaid suurem osa konstruktsioone on üksnes osalt produktiivsed.

Täielikult produktiivsed on näiteks lausekonstruktsioonid, kuhu sobivad kõik verbid koos ettenähtud vormis ja tähenduslikult sobivate

laienditega. Täielikult ebaproductiivsed lausekonstruktsioonid on sellised, millega võib seostuda vaid kindel loend öeldisverbe. Konkreetseid näiteid ideaalselt produktiivsete või mitteproduktiivsete konstruktsioonide kohta on siiski raske tuua, kuna selleks peaks uurija konstruktsiooni analüüsimisel aluseks võtma keele kogu sõnavara. Ometi tajume intuiitiivselt, et konstruktsioonide produktiivsus on erinev. Näiteks on selge, et eespool toodud *da*-tegevusnimega vajalikkuskonstruktsiooni ei saa öeldisverbina lõimida enamikku eesti keele tegusõnu. Ehkki konstruktsioonis esineb verb *tulema* (vt näide 2), ei sobi samasse sarnase tähendusega verb *minema*:

(17) **Tal läheb ennast käsile võtta.*

Ka ulatuslikul materjalil põhinev analüüs on näidanud, et selles konstruktsioonis kasutatavate verbide ja verbiühendite hulk on väga piiratud ning esitatav konkreetse lühikese loendina: *tulema, olema, võimalik olema, vaja olema, tasuma, maksma, tarvis olema, võimatu olema, tarvitsema, vajalik olema.*

Esmasel ja kõige loomulikumal moel seostuvad konstruktsiooniga verbid, mis täpsustavad konstruktsiooni tähendust, nt *Hana gave/passed Martin the salt* 'Hana andis/ulatas Martinile soola'. Järgmine võimalus on selline suhe konstruktsiooni ja verbi tähenduse vahel, mis hõlmab vahendi, tulemise ja keeldumise tähenduse, nt *Pat refused Chris a kiss* 'Pat keelas Chrisile suudluse'. Harvemad on juhtumid, kus konstruktsiooniga lõimuvad verbid, mis märgivad konstruktsioonitähendusele vastava sündmuse eeltingimust või sellega kaasnevat sündmust, nt *Dave baked Elena a cake* 'Dave küpsetas Elenale koogi'.⁶

Konstruktsiooniga lõimuvate verbide piirangute kirjeldamiseks ei piisa siiski nii üldistest määratlustest. Näiteks on ka eespool tutvustatud inglise keele ditransitiivkonstruktsioon produktiivne ainult osaliselt: seda saab küll laiendada uutele verbivormidele (nt *John faxed Bob the report* 'John faksis Bobile aruande'), kuid samas ei ole see konstruktsioon täielikult produktiivne üheski üldiste kriteeriumide alusel määratletud verbirühmas (kõnelemist väljendavad verbid, liikumist väljendavad verbid vmt). Näiteks kõnelemist väljendavaid verbe *tell* ja

⁶ Goldberg, Adele E. 1997. The relationships between verbs and constructions. – M. Verspoor, K. D. Lee, E. Sweetser (eds.). *Lexical and Syntactical Constructions and the Construction of Meaning. Current Issues in Linguistic Theory* 150. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 383–398.

whisper ei saa liita ditransitiivkonstruktsiooniga ühtviisi: lause *Joe told Mary the story* 'Joe rääkis selle loo Maryle' on võimalik, aga lause **Joe whispered Mary a story* 'Joe sosistas loo Maryle' võimatu.⁷

Konstruktsiooni sobivuse tingimused on Goldbergi järgi määratud verbi kuulumisega mingisse kitsasse, rangelt piiritletud tähendusega verbiklassi. Ditransitiivkonstruktsiooniga võivad lõimuda 1) verbid, mis tähistavad otseselt andmist (*give, pass, hand* jne); 2) verbid, mis tähistavad hetkelist ballistilist liikumist (*throw, fling, shoot* jne); 3) saatmisverbid (*send, mail, ship* jne); 4) omandamisverbid (*get, buy, find* jne); 5) loomisverbid (*bake, make, build* jne) jt. Analoogiliselt saab esitada loendi verbiklassidest, mille liikmed ditransitiivkonstruktsiooniga ei liitu, ehkki nende tähendused seda võimaldaksid; näiteks kuuluvad sellesse loendisse verbid, mis väljendavad kaasneva liikumise põhjustamist mingil kindlal viisil (nt **I pulled/lifted/carried John the box*) jpt.⁸

Konstruktsiooni ja verbide lõimumise võimalikkust võivad eri keeleteadlased tajuda siiski mõnevõrra erinevalt. Näiteks eesti keele kontekstis võib vaielda, kas mingit juttu saab kellelegi ka sosistada või mitte. Taju erinevused on üldjuhul seletatavad verbi tähendusnüansside erineva tõlgendamise võimalustega.

Kokkuvõtteks

Konstruktsioonigrammatika süünd on olnud suurel määral ajendatud probleemidest, mis tekivad lausete struktuuri ja sõnade tähenduse uurimisel keele eri allstruktuuridena. Konstruktsioonigrammatikas kirjeldatakse keelt kui tervikut.

Konstruktsiooniks peetakse konstruktsioonigrammatikas iga keeleüksust, mis on käsitletav vormi ja tähenduse omavahel tihedalt seotud paarina. Konstruktsioonigrammatikas on loobutud keele sõnavara ja grammatika lahutamisest. Ühesugusel viisil käsitletakse nii keele keskseid kui ka perifeerseid, nii regulaarseid kui ka ebaregulaarseid elemente.

Konstruktsioonid nagu sõnadki võivad olla mitmetähenduslikud ehk polüseemsed. See viitab polüseemiale kui universaalsele keele nähtusele.

⁷ Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press, 120–121.

⁸ Samas, lk 125–129.

Konstruksioonigrammatika võimaldab võrdlemisi lihtsalt kirjeldada ja selgitada sõnade kasutust ainukordsetes tähendustes. Nii-öelda loovad kasutused (vt näited 9–12) ei ole konkreetsete konstruksioonide puhul siiski võimalikud kõigi mõeldavate sõnadega – konstruksioonide ja sõnade lõimumise määravad kindlalt piiritletud, tähendusega seotud kriteeriumid.

Soovitusi edasilugemiseks

- Croft, William** 2007. Construction grammar. – Handbook of Cognitive Linguistics. Eds. D. Geeraerts, H. Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 463–508.
- Fillmore, Charles J.** 1972. The case for case. – Universals in Linguistic Theory. Eds. E. Bach, R. T. Harms. London – New York – Sydney – Toronto: Holt, Rinehart & Winston, 1–88.
- Fillmore, Charles J.** 1989. Grammatical construction theory and the familiar dichotomies. – Language Processing in Social Context. Eds. R. Dietrich, C. F. Graumann. North-Holland: Elsevier Science Publishers, 17–38.
- Fillmore, Charles J.; Paul Kay; Mary Catherine O'Connor** 1988. Regularity and idiomacity in grammatical constructions: the case of *let alone*. – Language, 64, 501–538.
- Fried, Miriam; Jan-ola Östman** (eds.) 2004. Construction Grammar in a Cross-Language Perspective. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Goldberg, Adele E.** 2006. Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press.
- Kay, Paul; Charles J. Fillmore** 1997. Grammatical constructions and linguistic generalizations: the *What's X doing Y?* construction. May 26, 1997. www.icsi.berkeley.edu/~kay/bcg/wxdy.ps. [30.08.2009.]
- Lakoff, George** 1987. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pajusalu, Renate** 2006. *Mis sa tast kiusad*: elatiivne komponent *mis*-konstruksioonides. – Lause argumentstruktuur. Toim. P. Penjam. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 2. Tartu: Tartu Ülikool, 62–70.
- Penjam, Pille; Renate Pajusalu** 2006. Konstruksioonigrammatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim. I. Tragel, H. Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikool, 141–155.
- Sahkai, Heete** 2008. Konstruksioonipõhine keelemudel ja sõnaraamatumudel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 4. Toim. H. Metslang, M. Lange-mets, M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 177–186.
- Sahkai, Heete** 2006. Konstruksioonipõhise keelekirjelduse võimalustest adessiivse viisi- ja põhjusemääruse näitel. – Keel ja Kirjandus, 10, 816–831.

Kui palju ja kuidas on sõnadel eri tähendusi?

Margit Langemets

eesti keele instituudi sõnaraamatute peatoimetaja

Inimesed tarvitavad sõnu, lähtudes üldjoontes samadest põhimõtetest, mis nende muud elu juhivad: ennekõike universaalsest vähima pingutuse printsiibist, mille 1949. aastal sõnastas ameeriklane George Zipf, üks kvantitatiivse keeleteaduse alusepanijaid. Vähima pingutuse printsiip kujutab endast suisa loodusseaduse väega säästlikkust ja kokkuhoidu ehk ökonoomiat mis tahes valdkonnas, sealhulgas keeles. Ühtpidi võib ülimat säästlikkust võrrelda viitsimatusega mis tahes asja pärast veidikegi pingutada: kui näiteks mõelda sõnade ja nende tähenduste peale, siis võiks eeldada, et kasutajal võiks olla lihtsam tarvitada lühemat sõna, sest selle väljaütlemise peale kulub vähem energiat. Samuti võiks arvata, et oleks hõlpsam, kui igal sõnal oleks üks tähendus – siis ei peaks juurdlema, mis tähendust parasjagu silmas peetakse. Keeleandmete põhjal näeme, et kahest eeldusest on tõene vaid esimene.

Sõna lühiduse ja sageduse seos on tõesti selline, et mida sagedam on sõna, seda lühem ta on: suurest kasutamisest on sõnad justkui lühemaks kulunud. Seda kinnitab ka eesti keele sagedussõnastik¹, kus 100 sagedama sõna sekka mahtuvad nimisõnad on peaasjalikult lühikesed, 3–4-tähelised lihtsõnad, nagu *mees, aeg, sõna, käsi, päev, laps, asi, riik, silm, töö, elu*. Õige pisut pikemad on *aasta, kroon* ja *naine*. Lihtsõnade kõrval mahub esisajasse nimisõnadest üksainus (!) tuletis (*inimene*) ning ainult kolm (!) liitsõna: *maailm, riigikogu* ja *olukord*. Niisiis on tõsi, et sõnu, mis vormilt on lihtsamad – siinsel juhul lühemad –, pruugitakse üldiselt meelsamini. Sidesõnad ja muud abisõnad kui kõige sagedasemad on kõigis keeltes ka kõige lühemad.

Mis puudutab aga ühe sõna tähenduste hulka, siis osutub, et esialgne mõte, et keeikasutajal oleks lihtsam, kui sõnadel oleks ainult üks tähendus, ei pea sugugi paika. Juba omaaegne Zipfi katse näitas,

---

¹ Kaalep, Heiki-Jaan; Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

et tegelikult esinevad tekstides sagedamini just need sõnad, millel on rohkem tähendusi. Seega sõnu, mida sisult võiks pidada keerulisemaks, sest neil on palju tähendusi, pruugivad inimesed tegelikult meelsamini. Miks? Siin tuleb arvestada, et toosama mõnusana näiv ökonoomia kätkeb endas pidevat valvsust, et asjad toimiksid. Ning et ikka olla ökonoomne, läheb vaja teatavat tarkust loovida mitmesuguste vastandlike jõudude vahel.

Paljude sõnatähenduste koha pealt on kognitiivse keeleteaduse esindajad umbes 1980-ndatel väitnud, et mida sagedam sõna, seda tuttavam ta on ning seda käepärasemalt oskab emakeelne kõneleja teda tarvitada.² Inimesele juba tuttava sõna abil on lihtne (s.t ökonoomne) viidata igasugustele nähtustele, samuti on kerge sellele sõnale uusi tõlgendusi „külge pookida”. Keeleuurijad on koguni arvanud, et ühe tähendusega sõnad on selle võrra vaesemad ning seetõttu ka raskemini omandatavad, et nad ei saa välja panna oma täit võimalikku semantilist sisu.³ Teine põhjendus, mida välja on toodud – kui igal sõnal oleks üks tähendus, siis peaks inimene üldsõnavarana ära õppima tohutu hulga eri sõnu – ökonoomia seisukohta kuidagi ei toeta. Soome keeleteadlane Fred Karlsson on pakkunud sõnade hulgaks, mis nõnda tuleks ära õppida, umbes 200 000 sõna.⁴ See on kolm-neli korda rohkem, kui inimene muidu oma tavaelus omandab! Järelikult on ühe sõna mitu sõnatähendust ikkagi keelekasutajale soodne. Kusjuures tegelikult ei ole see sugugi uue aja avastus: keeleökonoomia on sõnade mitmetähenduslikkuse ehk polüsemia põhiolemusena välja toonud juba Aristoteles 4. saj eKr.

Kolm kõneks olnud asja – sõna mitmetähenduslikkus, lühidus ja sagedus – klapiivad omavahel hästi ka eesti keeles: kõige sagedamini kasutame sõnu, mis on lühikesed ja millel on küllalt palju tähendusi.

² Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. *Dissertationes linguisticae universitatis Tartuensis* 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³ Nerlich, Brigitte; David D. Clarke 2003. Polysemy and flexibility: introduction and overview. – Nerlich, Brigitte; Todd, Zazie; Herman, Vimala; Clarke, David D. (eds.) 2003. *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 3–30.

⁴ Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Tõlkinud ja kohandanud Renate Pajusalu, Jüri Valge ja Ilona Tragel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Mis on polüseemia

Igas keeles on sõnu, millel on mitu tähendust (neid nimetatakse polüseemseteks sõnadeks), ning sõnu, millel on üks tähendus (need on monoseemsed sõnad). Polüseemia on niisiis olukord, kus ühel sõnal on mitu tähendust. Käsiraamatute järgi on polüseemia puhul „üks tähendus põhiline ja teised sellega seotud”.⁵ Polüseemia definitsioon ei nõua ühist osa kõigi tähenduste jaoks – piisab, et igal tähendusel on seos vähemalt ühe teise tähendusega.

Keeled erinevad selle poolest, et mõnes keeles on polüseemiat rohkem, teises vähem – see oleneb keele tüübist. Kui keeles on vaja väljendada uut tähendust, siis näiteks prantsuse ja inglise keeles luuakse olemasolevale sõnale üsna hõlpsasti uus tähendus, aga soome ja eesti keeles moodustatakse pigem terve uus sõna, mis enamasti on liitsõna. Mõni keel aga eelistab hoopis sõnatuletust – sellisena on keeleteadlane František Čermák (2002) iseloomustanud näiteks tšehhi keelt. Selle pinnalt ongi öeldud, et nii prantsuse kui ka inglise keel on pigem polüseemialembesed keeled, samas kui soome keelt, nagu ka eesti keelt, iseloomustab eelkõige suur liitsõnarohkus.

Kui toetuda suurele eesti keele seletavale sõnaraamatule (1. trükk 2007, 2. trükk 2009), siis võib öelda, et eesti keeles on polüseemne ligikaudu iga kümnes sõna: umbes 140 000 märksõnast on enam kui ühe põhitähendusega sõnu kokku umbes 14 000 (10%). Et eri keeli mitmetähenduslikkuse osas kõrvutada, on arvatud keele polüseemia indeks. Suures sõnaraamatus on arvuti abil võimalik kokku lugeda kõik põhitähendused – need on harilikult nummerdatud – ning kui need sõnade vahel ära jagada, siis saadaksegi polüseemia indeks. Eesti keele kõigi sõnade polüseemia indeks on 1,08 (seletava sõnaraamatu põhjal), samas kui inglise keeles on see 1,51 (WordNeti nelja sõnaliigi põhjal). See kinnitab taas, et *üldiselt*, s.t kõiki sõnu kaasa arvates, on inglise keeles polüseemiat rohkem kui eesti keeles, nagu eespool juba mainitud.

Kui aga samal moel võrrelda mitte kõiki sõnu, vaid ainult nimisõnu, siis muutuvad kahe keele näitajad palju sarnasemaks. Ning mitme tähendusega ehk polüseemsete nimisõnade osas on indeks lausa ligilähedane: eesti keeles 2,6 tähendust polüseemse sõna kohta ja inglise keeles 2,77. Nende arvude toel võiks niisiis öelda, et eesti lihtnimisõna polüseemia ei erinegi oluliselt inglise omast, ehk teisisõnu, kui keeles

⁵ Erelt, Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2007 [1997]. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

on olemas teatav hulk nimisõnu – ja need on struktuurilt lihtsamad ja kasutuselt sagedamad –, siis seostub nendega enam-vähem ühesugune hulk tähendusi (kasutusi). Ise küsimus on, kuidas *algul* tähendused keelde tulevad, kas esiteks liitsõnana, mis võib hiljem lüheneda lihtsõnaks, või hõlpsasti sama sõna uue tähendusena.

Kuidas on polüseemia

Polüseemia määratlustes („üks tähendus põhiline ja teised sellega seotud”) pole üldjuhul osutatud, *kuidas* on tähendused seotud. Intuiitiivselt on sageli raske otsustada, kui palju võivad tähendused erineda, et neid ikka veel seotuks võiks pidada – kas näiteks kaks *jalutust*, üks tähenduses ‘jalutamine’, nt *teeme jalutuse ümber järve*, ja teine tõlgenduses ‘jalgadeta olek’, on tähenduse poolest seotud või ei? Või *kool* kui ‘õppeasutus’ ja *kool* kui ‘koolikollektiiv (õpilased ja õpetajad)’, nt *saali mahtus kogu kool?* Tavainimene võib muidugi seda järele vaadata sõnaraamatust: eesti seletava sõnaraamatu järgi ei ole seotud *jalutuse* tähendused – sõnad on esitatud kahe eri sõnana, täpsemalt, homonüümia ehk eri sõnade juhuslikult kokkulangeva kirjakujuaga –, samas kui *kooli* tähendused on seotud ning esitatud ühe sõna eri tähendustena. Kuidas oskavad selle üle otsustada leksikograafid, s.t inimesed, kes sõnaraamatuid koostavad? Ega alati hästi ei oskagi, kui neil pole kasutada mõnd keeleteooriat, millele toetuda. Muidugi abistab neid omaenda vilumus, samuti teised sõnaraamatud, aga enamasti loodetakse abi saada keeleteadlastelt, s.t uurimustest, mille najal vastavaid otsuseid teha. Nii on näiteks *jalutuse*-sõnade puhul esmatähtsaks peetud nende tuletuskäiku: kui üks tähendus (‘jalutamine’) on saadud tegusõnast (*jalutus* I < *jalutama*) ja teine (‘jalgadeta olek’) nimisõnast (*jalutus* II < *jalutu* < *jalg*), siis on seda peetud piisavaks lingvistiliseks põhjenduseks, et sõnad lahus esitada.

Samamoodi on toimitud teiste sarnaste sõnadega. *Kooli*-juhtum on teistsugune. Siin üldiselt ei kõhelda, kas tähendused on seotud, pigem arutatakse seeütle, kui tihkelt nad on seotud: kas on mitu eri tähendust või on tegemist alltähendusega või ei saagi hästi neid tähendusi eristada, s.t et ongi üks, lai, n-õ kõike hõlmav tähendus. Teoreetikuid on aga ennekõike huvitanud küsimus, *kuidas* sellised tähendused on seotud. *Kooli*, nagu paljude teiste sõnade puhul on keeleteadlased täheldanud, et teatavad tähendused seostuvad sõnadega ühtmoodi mustri alusel, sarnase teise tähendusena või koguni suurema samalaadse kimbuna. Näiteks kui nimisõnal (nagu *koolil*) on tähendus ‘asutus’, siis on tal ka

tähendus 'selle asutuse kollektiiv', samuti 'hoone, kus asutus toimib', vahel ka 'tegevus, mida asutuses viljeldakse'. Sellist nähtust on nimetatud süstemaatiliseks ehk reeglipäraseks (regulaarseks) polüseemiaks.

Süstemaatiline polüseemia

Süstemaatilise (ehk reeglipärase) polüseemiast on keeleteaduses kõneldud umbes alates 1970-ndatest, kui 1971. aastal ilmus vene ja 1974. aastal inglise keeles Jurij Apresjani artikkel regulaarsest polüseemiast (inglisekeelse pealkirjaga „Regular Polysemy”), kus Apresjan kirjeldas paljude vene näidete toel, kuidas suur osa polüseemiast ei ole juhuslik, vaid järgib suures osas üsna korrapäraseid alusmalle.

Süstemaatilist polüseemiat ongi määratletud kui olukorda, kus vähemalt kahe eri sõna mitu tähendust peegeldavad sarnast tähendusstruktuuri. Tähenduste sarnasus ei tule esile juhuslikult, mis tahes sõnade vahel, vaid teatavate ühte rühma kuuluvate sõnade vahel. Näiteks tähistavad paljud söögisõnad ühelt poolt söömist kui tegevust või sündmust ('söögikord, söömine'), teiselt poolt seda, mida süüakse ('söök, toit'), aga samuti (päeva)aega, millal süüakse, vt näidet (1). Isikuomaduste sõnade puhul võib üsna reeglipäraselt esilduda suhe, kus üks ja sama sõna tähistab nii (abstraktset, psühholoogilist) omadust kui ka isikut, keda selle omaduse järgi tuntakse või iseloomustatakse, vt näidet (2).

- (1) SÜNDMUS ('söögikord, söömine'): mind kutsuti lõunale; pere tuli keskhommikule; pidulikud dined ning galaõhtud ei ole tema maitse; kehakinnituseks kulunud aeg;
TOIT ('söök, toit'): maitsev lõuna; keetis keskhommiku valmis; dinee lõppes kaubamaja kaalukoogiga; õhtuseks kehakinnituseks on seljanka;
AEG ('teatav (päeva)aeg'): lõuna paiku hakkas sadama; magas keskhommikuni
- (2) OMADUS ('omadus'): lapse ja vanema suhted on segu sõprusest ja autoriteedist; kõlas mahe bass; tal on ärimhe annet; parun Stackelberg;
INIMENE ('X omadusega isik'): automaailma autoriteedid; kuulus bass; kirjanduses on vähe säravaid andeid; parunite seltskond

Apresjan on selliseid tähendusvaheldusi kirjeldanud peamiselt paari-kaupa – nii iseloomustaks näidet (1) vaheldus TOIT–SÜNDMUS ja näidet

(2) OMADUS–INIMENE –, kuigi ta on toonud välja ka kolme ühesuguse tähendusega sõnu (näiteks *pudel*, *kann* jt anumasõnad, millel on tähendused ‘anum’, ‘vedelik selles anumast’ ja ‘kogus’). Hilisemad, automaatsele keeleanalüüsile keskendunud keeleteadlased, nagu ameeriklane Paul Buitelaar (1998), on aga ühte kõitnud hoopis suuremaid kimpe või nende liikmete mitmeid eri kombinatsioone.⁶

Niisugust süstemaatilist polüseemiat motiveerib enamasti metonüümne, otsesel (näiteks ruumilisel või ajalisel) külgnemisel põhinev tähendusülekanne ning seda on peetud just nimisõnade semantiliselt omapäraks. Olgu vahemärkusena öeldud, et ka metafooril põhinev tähendussuhe on väga süstemaatiline, kuid neid suhteid pole siin käsitletud. Eesti keele seletavas sõnaraamatus registreeritud lihtnimisõna tähendusvaheldusi lähemalt uurides võib liialduseta öelda, et enamik selle polüseemiast – täpsemalt, kaks kolmandikku (66%) – kujutab endast reeglipärasest metonüümset tähenduse ülekanne, kusjuures ülekaalukalt kõige metonüümsemad on keeles esemesõnad (Langemets 2009). Võiks peaaegu öelda, et metafoorsele kujundiloomele ESE oma käegakatsutavas asjalikkuses ei innusta, peaaesjalikult ikka üksnes metonüümsele. Rohkema metafoorsusega tõusevad ootuspäraselt esile abstraktsemad tüübid SEISUND ja OMADUS, eriti kvalitatiivne OMADUS.

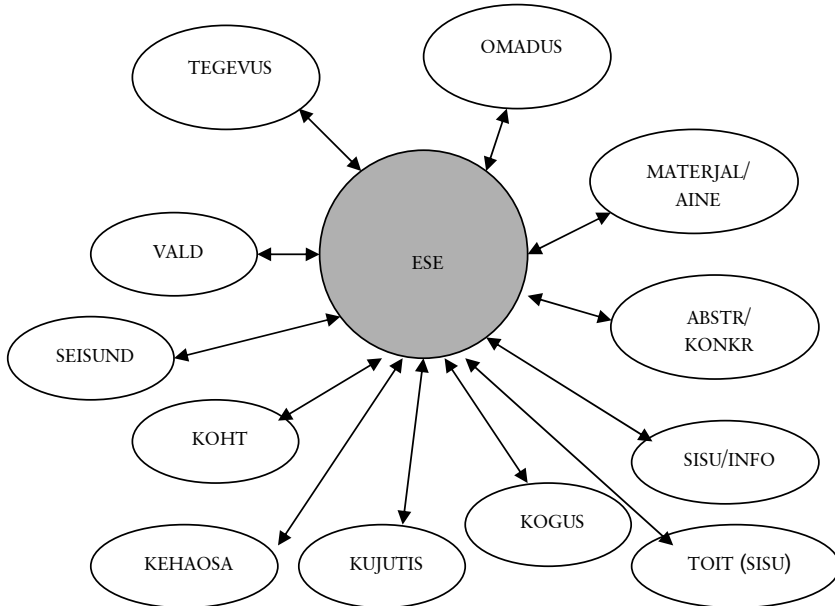
Süstemaatilise polüseemiana osaleb esemesõna paljudes mallides, olen siin välja toonud vaid viis enam levinud tähendusvaheldust. Igaühe juures olen lühidalt selgitanud osaliste omavahelisi külgnevaid suhteid ning esitanud mõned tüüpilised näited. Kõiki ESEME süstemaatilisi seoseid kujutab järgnev joonis.

- 1) mall TEGEVUS–ESE – ese on tegevuse tulemus või tegevuse vahend; tegevus on eseme eeldus, funktsioon või omadus. Näiteks: *tamp* (‘tampimine’ ja ‘tampimisriist’), *tango* (‘tants’ ja ‘selle tantsu muusika’), *telefon* (‘telefoniaparaat’ ja ‘telefonikõne’, nt *sulle on telefon*) jpt;
- 2) mall ESE–OMADUS – ese on teatava omadusega, ese omab teatavat olulist tunnust. Näiteks: *tabloid* (‘kõmuleht (millel on väiksem formaat)’ ja ‘väiksem trükiformaat’), *tenor* (‘hää’ ja ‘(sellise häälega) puhkpill’), *kraad* (‘mõõtühik’ ja ‘kraadiklaas’) jpt;
- 3) mall MATERJAL/AINE–ESE – ese koosneb / on tehtud sellest materjalist/ainest; materjali/ainet kasutatakse eseme valmistamiseks.

⁶ Buitelaari koostatud inglise keele andmebaasi ja täielikku sõnaloendit vt CoreLex Online: <http://www.cs.brandeis.edu/~paulb/CoreLex/corelex.html> (8.8.2008).

Näiteks: *teemant* ('mineraal' ja 'teemandist nuga'), *tempera* ('temperavärv' ja 'temperavärviga maalitud maal'), *paber* ('materjal' ja 'dokument', samuti 'paberraha'), *siid* ('kiudaine' ja 'riie', samuti 'sellest materjalist riietusest') jpt;

- 4) mall ESE–KOHT – ese on/asub/toimib teatavas kohas; ese on koha omadus või osa; kohta ja eset seob ühine olukord või tegevus (tegevuse aeg/koht). Näiteks: *tagala* ('sõdiva riigi ala' ja '(seal olevad) jõud ja vahendid'), *tara* ('maa-ala piirav tõke' ja 'aiaga piiratud ala') jpt;
- 5) mall ESE–KOGUS – ese iseloomustab oma sisu kogust; kogus on esemetäis. Näiteks: *tahvel* ('tükk ainet või maerjali' ja 'selline ese(meosa)'), *taldrik* ('lauanõu' ja 'taldrikutäis'), *tass* ('jooginõu' ja 'tassitäis') (vrd ESE_ANUM–TOIT) jpt.

Joonis 1. ESEMEGA süstemaatiliselt seostuvad semantilised tüübid

Samasugune reeglipärane tähenduste suhe valitseb paljude teiste semantiliste tüüpide sõnatähenduste vahel, vrd eespool mainitud mallid TOIT–SÜNDMUS, vt näidet (1), ja OMADUS–INIMENE (2). Keelekasutuses väga levinud on mall TAIM–TOIT (näiteks *tee*: 'teepõõsas' ja 'jook'), nagu ka LOOM–TOIT (näiteks *lammas*, *kalkun*, *kilu* jt), kus taimest või loomast

saadakse/teatakse teatav toit, sageli kasvatatakse taime või looma sel otstarbel ning toit on sageli taime osa (näiteks vili, ka lehed vm). Suur hulk süstemaatilist polüseemiat on ka väga üldise loomuga, esinedes samalaadsete tähendusvaheldustena paljudes keeltes. Eesti keele selektava sõnaraamatu põhjal loodud eesti keele süstemaatilise polüseemia kuldstandard ehk tüüpilisemate süstemaatiliselt polüseemsete mallide loend sisaldab rohkem kui poolsada säärast malli (Langemets 2009).

Lõpetuseks

Süstemaatilise polüseemia mallid võtavad üldistatult kokku nimisõna iseäraliku võime „venida” vajadusel tähistama väga mitmesuguseid asju: kui eset, siis ka (sellega seonduvat) tegevust, (selle) materjali, (selle sisse mahtuvat) kogust jm; kui asutust, siis ka sealseid inimesi, samuti hoonet, kus asutus toimib, vahel ka tegevust. Eks peitub selleski seesama keeleökonoomia: on väga mugav kasutada üht ja sama sõna ühe situatsiooni kõigi osaliste (elementide) jaoks. Siiski ei tohi teate edastaja valvsust päris kaotada: ta peab veenduma, et teade läks päraltale nii, nagu ta välja saadeti, nagu ta mõte (sisu) oli. Kui see ei õnnestu, sest rikutud on vähima pingutuse põhimõtte seest tasakaalu, siis on sujuv suhtlus häiritud. Tegureid, mis tasakaalu hoida aitavad, on palju, muuhulgas näiteks otseses suhtlussituatsioonis toimiv koostöö- või asjakohasusprintsip. See võimaldab edukalt edastada teate, et „Kell neli tuleb valu” – aga üksnes juhul, kui see on lausunud hamba- vm arsti juures. Kas sõna *valu* tähenduses ‘valu käes kannatav inimene’ ka sõnaraamatus võiks esindatud olla, on juba leksikograafilise kunsti valdkonda kuuluv küsimus.

Soovitusi edasilugemiseks

Apresjan, Jurij D. 1974. Regular Polysemy. – *Linguistics*, 142. Hague–Paris: Mouton & Co, 5–32. [Esmailmunud vene keeles Vene TA toimetistes nr 6, 1971.]

Buitelaar, Paul 1998. *CoreLex: Systematic Polysemy and Underspecification*. PhD Thesis. Computer Science, Brandeis University. <http://dfki.de/~paulb/thesis.pdf> (8.8.2005). Vt ka CoreLex Online.

CoreLex Online = CoreLexi elektrooniline andmebaas ja täielik sõnaloend. <http://www.cs.brandeis.edu/~paulb/CoreLex/corelex.html> (8.8.2008).

Langemets, Margit 2009. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinna Ülikooli Kirjastus, http://www.tlulib.ee/files/arts/96/HUM_A9cda-efc270f1bccac8ce57cfd10e5a7.pdf.

Kui palju on targal inimesel intellektuaalseid võimeid?

Larissa Degel

Narva Soldino gümnaasiumi direktori kt

Metafoorid, mida me kasutame, võivad üsnagi palju jutustada meie enda kohta, näidata seda, kuidas me näeme ja mõistame ümbritsevat maailma ja selle nähtusi. Kognitiivses lingvistikas on nüüdseks üldtunnustatud metafooriteooria, mille järgi räägime abstraktse maailma objektidest ja nähtustest (st kõigest sellest, mida pole võimalik käega katsuda või silmaga näha, nagu emotsioonid ja tunded, soovid, mõtted ja intellekt jms), toetudes materiaalse maailma objektidele ja nähtustele. On tõestatud, et intellektuaalsed protsessid ja seisundid esinevad keeles käsitsemisena ehk tegevustena, mida inimene teeb käte abil, mõtted aga esinevad tahkete füüsiliste objektidena. Emotsioonidest (ja ka intensiivsusest) kipume rääkima, kasutades temperatuurisõnu.

Raamatus „Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought” (1999) on Lakoff ja Johnson kujutanud mõtlemist keha funktsioneerimise, liikumise, vastuvõtmise, objektide käsitsemise ja toidu söömisena. Eesti keeles kujutatakse mõtlemist metafoorselt tööna – intellektuaalseid võimeid iseloomustab töövõimelisus (*mõistus töötab*), liikuvus (*liikuv mõistus*, *rasva kasvanud ajud*) ja kiirus (*pikaldase taibuga*, *kiire taip*). Töö tekitab keha füüsilist väsimust – mõtlemine väsitab intellektuaalseid võimeid (*väsinud mõistus*). Puhanud, terve ja tugev inimene on töö- ja liikumisvõimelisem – täpselt samamoodi on töö- ja liikumisvõimelisemad tugevad (*tugev mõistus*, *jõuline intellekt*, *treenitud ajud*), terved (*terve mõistus*) ja puhanud (*puhanud peaga*) intellektuaalsed võimed. Metafoorid annavad intellektuaalsetele võimetele füüsilise objekti omadusi, nagu teravus (*terav mõistus*), materjal (*puust pea*), kõvadus (*kõva intellekt*), konsistents (*kärbunud hallollus*), kaal (*kerge taibuga*). Metafoorid annavad intellektuaalsetele võimetele ruumi parameetreid, nagu avarus (*avar mõistus*, *piiratud aru*), pikkus (*lühike aru*), kõrgus (*madal mõistus*, *kõrge intellekt*) ja sügavus (*sügav intellekt*).

Intellektuaalsed võimed on metafoorselt mõõdetavad: intellektuaalsete võimete kogus võib inimesel olla piisav või napp, võimeid võib olla palju või vähe, need võivad olla suured või väikesed. Intellektuaalsete võimete kogus ja suurus justkui mõõdavad inimese intellektuaalsuse taset ehk teisisõnu räägivad sellest, kui tark on inimene.

Artiklis analüüsitakse seda, kuidas intellektuaalsete võimete kogust ja suurst keeles väljendatakse. Eesti keeles kasutatakse intellektuaalsete võimete tähistamiseks sõnu *aju(d)*, *ajukäärud*, *aru*, *hallollus*, *intellekt*, *mõistus*, *muts*, *nupp*, *nut*, *oid*, *pea*, *taip* (vt „Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat”). Kasutatud keelematerjal pärineb eesti kirjakeele korpusest (näitelauseid lühendiga TÜKK), otsingumootorist Google, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” (EKSS), Asta Ōimu „Fraseoloogia-sõnaraamatust” (lauseid lühendiga FS). Materjal on kogutud 2008. aasta detsembris.

Kes on tark ja kes on rumal? Intellektuaalsete võimete olemasolust ja puudumisest

Intellektuaalseid võimeid on inimesel teatud kogus – sellele osutab asjaolu, et need võimed võivad otsa saada, või see, et intellektuaalseid võimeid kulutatakse kui väärtuslikku ressursi, nt

- (1) *Minu 3-aastane poeg ei taha hambaid pesta. Ta ei lase seda teha minul ega tee ise, ei hambapastaga ega ilma, ei meelituste, sundimise ega hirmutamisega. Mu taip hakkab juba lõppema.* (Google)
- (2) *Ja kui keegi ka uimase peaga sind üllatab, pole tarvis öö läbi öeldut analüüsida: paljud ei mõtlegi suheldes, nad kulutavad oma ajusid tööks, õppimiseks ja raha lugemiseks.* (TÜKK)

Tarka inimest võib nimetada *arukaks*, *taibukaks*, *oiukaks*, *nupukaks*, *nõukaks*, *nutikaks* või *intellektuaaliks* jms. Kõiki eespool loetletud sõnu kasutatakse inimese kohta siis, kui tal on intellektuaalseid võimeid:

- (3) *Iga mõistusega valija saab siiski aru, et [---] vaevalt nad edaspidigi midagi teevad.* (TÜKK)
- (4) *On sul ikka pead, et nii keeruliste ülesannetega toime tulla!* (FS)
- (5) *Vastupidi, see mees on kaua ja visalt tööl ning tema rõivaäri näitab, et tal on nuppu.* (TÜKK)

- (6) *et ta näitab, et ka väikeriigi esindaja lööb maailmas läbi, kui tal nutti ja kõva töötahet on.* (Google)

Kui intellektuaalseid võimeid inimesel ei ole, nimetatakse teda *arutuks, mõistusetuks, taibutuks, oiutuks, oimetuks, nõutuks, rumalaks* või *lolliks*.

- (7) *[---] tema arvamus ei pea eriti tõsiselt võtma, sest ta on tõestanud, et tal pole aru peas.* (Google)
 (8) *Kas politseil ei ole enam mutsu, et millegiga mõistlikuga tegeleda?* (Google)
 (9) *paneb lausa mõtlema, mida sinusugune (ilma igasuguse taibuta ja loogilise mõtlemiseta inimene) kohtus teeb?* (Google)
 (10) *Meie krants on ka targem kui see tolguta inimene.* (EKSS)
 (11) *Nad pidasid mind lolliks, ajudeta äpuks.* (TÜKK)

On täheldatud, et omaduse intensiivust määrame võrreldes seda omadust mingi keskmisega, normiga,¹ nt kui vaatleme pikkust, siis lähtume mingist keskmisest pikkusastmest, mis on aluseks vastava liigi objektide jaotamisel pikkadeks ja lühikesteks. Mida pidada intellektuaalsete võimete koguse ja suuruse puhul keskmiseks ehk normiks? Kui suured on kõige suuremad intellektuaalsed võimed? Kui väikesed on kõige väiksemad intellektuaalsed võimed? Mida räägib intellektuaalsete võimete kogus ja suurus inimese intellektuaalsuse kohta üldse? Kui palju intellektuaalseid võimeid on tavaliselt inimesel?

Piisavalt

Kui intellektuaalseid võimeid on inimesel *piisavalt*, on inimene piisavalt tark: seda inimest iseloomustab tasakaalukus ja rahulik meel (12), teda ei saa eksitada (13), ta pääseb lõksudest (14), ta teeb mõistlikke otsuseid (15) jne:

- (12) *Tasakaalukas, rahulik, vanem mees juba, kel aru piisavalt ja vara kah üksjagu.* (Google)
 (13) *Eesti inimene omab piisavat mõistust ja seega on VÕIMATU siin musta valgeks rääkida [---].* (Google)

¹ Erelt, Mati 1986. Eesti adjektiivisüntaks. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 19. Tallinn: Valgus.

- (14) [---] *kogu lõksude ahelikust pidi olema võimalik läbi pääseda, kui Sul on vaid piisavalt taipu, osavust ja vahel ka õnne.* (Google)
- (15) *Kel aga lisaks rahakotile ka hallollust piisavalt, see peaks aru pidama ning mõistlik oleks ära oodata [---]* (Google)

Intellektuaalseid võimeid võib inimesel olla piisavalt mingi kindla tegevuse sooritamiseks. Lausetes (16–19) mõõdetakse intellektuaalsete võimete piisavust tegevuse sooritamiseks vajaliku kogusega. Tegevuse sooritamiseks vajalik intellektuaalsete võimete kogus ja suurus ei anna täpset informatsiooni, kui tark on inimene – kindlalt võib järeldada ainult seda, et inimene, kelle intellektuaalsetest võimetest piisab vastava tegevuse sooritamiseks, on konkreetses kirjeldatavas olukorras käitunud nii, nagu seda teeks inimene, keda nimetaksime *targaks*:

- (16) *Aga V.-il jätkub mõistust neid mitte nimetada [---].* (TÜKK)
- (17) *Loodab ainult, et tal jätkub taipu koolist labkuda, kui samm ükskord tõntsiks ja silm tuhmiks muutub.* (Google)
- (18) [---] *mul on vajalik algtase ja piisavalt nuppu, et õpitavat omandada.* (TÜKK)
- (19) *Beibe on tavaline tütarlaps, kellel jagub nutti rahulikult noorust nautida ning mitte oma peaga leiba teenida.* (TÜKK)

Intellektuaalsete võimete kogus, mida on piisavalt ainult teatud konkreetse tegevuse sooritamiseks, räägib pigem rumalusest, nt

- (20) *No mis hakata peale, kui seda aru napib ja jätkub ainult selleks, et välja mõelda „mida teha”, aga selleks „kuidas teha” hallollust enam ei jätku.* (Google)

Palju, suur

Kui intellektuaalseid võimeid on *palju* või nad on *suured*, on inimene tark:

- (21) *Tal on elus üldiselt hästi läinud ja lapsed suured ja mõistust palju ja nüüd ta siis lihtsalt teeb seda, mis teda huvitab.* (Google)
- (22) [---] *G.-i pealikud näiteks on väga targad ja on hoopis vastupidiselt suure mõistuse ja väikeste musklitega.* (Google)
- (23) *sest suure intellektiga inimene ehk minu määratluse kohaselt intellektuaal ei taha tõesti iga lollusega kohaneda [---]* (Google)

- (24) *Marko võiks oma suurte ajudega hoopis kopterijuhiks hakata, siis need ei kukuks merre.* (Google)

Pole piisavalt, napilt

Kui intellektuaalseid võimeid *pole piisavalt* või neid *napib*, siis pole inimene tark:

- (25) *Vanemad kardavad su pärast, et teed midagi lubamatut, sest vanemad arvavad, et noortel pole mõistust piisavalt, et joovad end täis* (Google)
- (26) *Ja siiani on alati väga tegelikult olnud hoopis arvutikasutajas, kel piisavalt taipu peas ei ole.* (Google)

Intellektuaalsete võimete kogus võib mingi konkreetse tegevuse sooritamiseks olla ebapiisav. Kui intellektuaalsete võimete kogus on mingi kindla tegevuse sooritamiseks ebapiisav, ei pruugi ebapiisavus veel osutada inimese rumalusele – lausetest (27) ja (28) võib kindlalt järeldada ainult seda, et intellektuaalsete võimete ebapiisav kogus ei luba inimesel käituda just nimelt kirjeldatavas situatsioonis nii, nagu seda teeks tark inimene:

- (27) *[---] selle mõistmiseks ei olegi valemit ja valemi lahendamiseks napib mõistust.* (TÜKK)
- (28) *Mis kasu on mehest, kelle ainukene oskus on raha teenida, aga naisega vestlemiseks ei jagu tal ei nutti, ega tahtmist?* (Google)

Vähe, väike

Kui intellektuaalseid võimeid on *vähe* või on nad suuruselt *väikesed*, pole inimene tark. Lausetest (29), (30) ja (31) nähtub, et kogus *vähe* ja suurus *väike* on võrdsed intellektuaalsete võimete puudumisega.

- (29) *[---] suguhaiguste ohvriks langevad väga palju halvad ja alaväärtuslikud isikud, kel puudub tahtevõim, enesevalitsemine, kellel on vähe mõistust jne.* (Google)
- (30) *Kahjuks olid [---] kõige häälekamad väga väikese taibuga hüsteerikud [---].* (Google)
- (31) *Ei meeldi silmakirjalikkus, väga väikese intellektiga inimesed [---]* (Google)

Intellektuaalseid võimeid võib olla ka *väga vähe* või nad on suuruselt *pisikesed*, nt

- (32) *Ja näe, isegi kirjaoskuse oled omandanud. Kahjuks on su enesemõistluse kõrvale aga väga vähe mõistust, austust ja lugupidamist.* (Google)
- (33) *L.-ga chillisid nad muidugi K.-is, siis vanalinnas, kuni nende pisike mõistus jõudis järeldusele, et kuuma ilma ja päiksepaistelise päeva tõttu võiks randa minna.* (Google)

Intellektuaalsete võimete kõige väiksemat suurust väljendavad sõnad *raasuke, riise, terake*:

- (34) *Et inimesel ka raasugi oidu peas ei ole.* (EKSS)
- (35) *Peaks oma mõistuse riismed koju kutsuma, olen 78 ja enam ei sobi.* (Google)
- (36) *Olgugi armsal mustaverelisel vennal hiigeljõud ja minul terake oidu* (Google)

Ajukäärude loetlemine ja täpse arvu nimetamine tähendab, et *ajukääru*sid on ebapiisavalt. Loetletud ajukäärude arv räägib olenemata sellest, kas ajukääre on üks (44) või on neid koguni kaks (45), siiski seda, et intellektuaalseid võimeid on inimesel vähe:

- (37) *[---] ega korralikud inimesed sel ajal politseis ei töötanud [---] ikka miilitsad, kellel oli vaid üks ajukäär.* (Google)
- (38) *krt küll mite ei võta mu kaks ajukääru seda ASJA välja..* (Google)

Kokkuvõtteks: tark on see, kel on intellektuaalseid võimeid piisavalt

Metafoorid annavad intellektuaalsetele võimetele mõõdu, koguse ja suuruse. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused peegeldavad inimese intellektuaalsuse taset, näitavad, kui tark või kui rumal on inimene. Intellektuaalsete võimete kogust ja suurust iseloomustatakse eesti keeles sõnadega *on piisavalt* ja *piisav, suur, palju, väga palju*. Olenemata sellest, kui suurt intellektuaalsete võimete kogust või suurust need sõnad tähendavad, on selge, et inimene, kellest kõneletakse, on tark. Kui aga intellektuaalsete võimete hulga ja suuruse iseloomustamiseks kasutatakse sõnu *pole piisavalt, napib, väike, vähe, vähene, väga*

vähe, pisike, veidik(ke), vähegi, natuke, riise, raasuke, terake, osutab see inimese rumalusele. Seega on eestlaste arvates targal inimesel intellektuaalseid võimeid piisavalt või rohkem kui piisavalt.

Keelematerjalist võib järeldada, et intellektuaalsete võimete olemasolu tähendab alati seda, et intellektuaalseid võimeid on piisavalt ja inimene on tark (st *mõistusega* inimene tähendab piisava mõistusega inimest, mitte vähese mõistusega inimest). Rumalal inimesel on intellektuaalseid võimeid vähe või vähem kui piisavalt. Intellektuaalsete võimete ebapiisavus (nt *ajusid napib*) tähendab sedasama, mida intellektuaalsete võimete puudumine (nt *ajudeta*) – inimene on rumal, loll. Rääkides inimese intellektuaalsusest, kasutame võrdluse lähtepunktina kas *tarka* (intellektuaalsed võimed on olemas = intellektuaalseid võimeid on piisavalt) või *rumalat, lolli* (intellektuaalsed võimed puuduvad = intellektuaalseid võimeid on ebapiisavalt). *Targa* jaatusest tuleneb alati *rumala* eitus ja vastupidi.

Soovitusi edasilugemiseks

Jäkel, Olaf 1995. The metaphorical concept of mind: „Mental activity is manipulation”. – Language and the Cognitive Construal of the World. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 82. Ed. by John. R. Taylor, Robert E. MacLaury, 197–229.

Kövecses, Zoltán 2000. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling. Paris: Cambridge University Press.

Lakoff, George, Mark Johnson 1999. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books.

Allikad

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Köited I–IV. 1988–2005. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

FS = Õim, Asta 2000. Fraseoloogiasõnaraamat. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/fraseoloogia>

Google = Google; <http://www.google.ee>

TÜKK = Eesti Kirjakeele Korpus 1980–1990; <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides>

Hoidjakeelele omastest joontest

Helen Kõrgesaar

Tallinna ülikooli magistrant

Paljud uurijad on väitnud, et lapse arenev kõne peegeldab temaga kõneleva vanema keelekasutust.¹ Peetakse enesestmõistetavaks, et lastega räägitakse teisiti kui täiskasvanutega ja enamasti arvatakse, et lihtsamini kui täiskasvanutega. Samas ei ole selle kohta, kuidas siis ikkagi lastega räägitakse, kuigi palju täpseid uurimisandmeid. Eesti keeles peaaegu puuduvad hoidjakeelealased uuringud, mistõttu puudub ka täpne ülevaade hoidjakeelest kui lapse kõne arengu mõjutajast, suunajast ning toetajast. Kirjanduses leidub üksikuid viiteid hoidjakeele sõnavara (vt lastekeelsed sõnad EKK leksikoloogia osas) ning lõuna-eesti hoidjakeele fonoloogilise struktuuri kohta². Hoolimata sellest, et mõningaid andmeid hoidjakeelele omaste joonte kohta võib leida ka laste keeleomandamisele keskenduvatest artiklitest ning Pilleriin Podneksi, Elina Aguraiuja ja Silja Orusalu lõputöödest, ei ole veel hoidjakeele iseloomulikke jooni põhjalikumalt kirjeldatud. Uurimisvaldkonnas esinev teatav terminoloogiline ebakindlus on põhjus, miks siinses artiklis peatutakse pikemalt ka asjakohastel terminitel ja nende kujunemisel.

Kirjutise aluseks olevas bakalaureusetöös pidasin oluliseks vaadelda, millised on hoidjakeelele omased jooned ning kuidas muutub eesti hoidjakeel lapse kasvades. Keskendusin ühele konkreetsele emalapsele ja nende omavahelisele vestlusele lapse vanuses esmalt 4 aastat ja seejärel uuesti vanuses 7 aastat. Aitamaks tuua paremini esile lapsele ja täiskasvanule suunatud kõne erinevusi, on võrdluseks toodud andmeid ema ja teise täiskasvanu omavahelisest vestlusest. Pöörasin tähelepanu sellele, kui võrd on hoidja kõne muutunud sarnasemaks täiskasvanule suunatud kõnega, millised iseloomulikud jooned on lapse kasvades säilinud, millised kadunud. Ühtlasi on esitatud andmeid

¹ Vt nt Argus, Reili 2008. Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. Tallinna ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

² Pajusalu, Karl 2001. Baby Talk as a Sophisticated Register: A Phonological Analysis of South Estonian – *Psychology of Language and Communication* Vol. 5, 2, 81–92.

lapse ja vanema vahelises vestluses toimunud sellistest muutustest nagu ühesõnaliste lausungite osakaal kõnes, väljendite keskmine pikkus ja lausungite pragmaatiline funktsioon ning korduste kasutamine eri vanuses lapsele suunatud kõnes.

Lastekeel, hoidjakeel, ammede keel ja ninnutamine

Hoidjakeelest kõneldes on kasutatud mitut eri terminit. 1924. aastast pärit Julius Mägiste artikkel „Paar sõna lastekeelest” Emakeele Seltsi ajakirjas Eesti Keel kutsub avalikkust üles tegema jõudetundidel üles-tähendusi oma lapsepõlvemälestuste ning hilisemate kokkupuudete põhjal *laste- ja ammede keelega* ning saatma neid Tartu Emakeele Selt-sile. Lisatud on ka juhend, mil moel ja milliseid abivahendeid kasutades seda kõige mugavam ja kergem teha oleks. Juba 1924. aastal eristab Julius Mägiste omavahel (eaklasside alusel) *laste, noorema- ja vanema-põlve keele*. Mägiste leiab, et nii nagu lapse kasvades leiab aset ühest ealisest grupist teise minek, nii liigub laps ka ühe õpipõlve keelest teise omasse. Ta ütleb, et noorema ja vanema põlve keeles on erinevused silmatorkavad ainul siis, kui antud kohakeel on mingi võõra välise mõju all, mis kasutab noorte õppimisvalmidust ja vastuvõtlikkust kuristiku loomiseks konservatiivse vanema ja noorema põlve kõneviisi vahel, tuues siin näiteks meie venestuvate sugulasrahvaste murded. Mägiste pöörab tähelepanu ka lapse keele üleminekule noorema põlve keeleks, öeldes, et kõne õppimisel esimesi samme tegeva lapse ja puberteedile ligineva lapse vahel on määratu vahe, mis peegeldub kõige teravamalt nende keeles. Eelpool mainitud keele jagunemist eaklasside alusel silmas pidades leiab Mägiste, et kõige iseseisvam neist on lastekeel (*Kindersprache, Ammensprache*). Siit nähtub, et Mägiste paigutab lastekeele ja hoidjakeele ühe nimetuse alla (*Kindersprache* – saksa k lastekeel, *Ammensprache* – saksa k hoidjakeel, ammekeel).³

„Eesti keele käsiraamatus” on mainitud *lastekeelset e ninnutus-sõnavara* (lapsega rääkimine – *ninnutamine*, kõne – *ninnutus*), mille alla kuuluvad nii laste kui ka lapsehoidjate keeles kasutatavad sõnad.⁴ Käsiraamatu autorid usuvad, et väikese, kuni kolmeaastase lapsega rääkides kasutab täiskasvanu lihtsustatud, kohandatud keelt, mille lausungid on tavalise keele omadest lühemad ja lihtsama ehitusega ning

³ Mägiste, Julius 1924. Paar sõna lastekeelest – *Eesti Keel* 1, 1–9.

⁴ Erelt, Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

milles on vähem verbe, rohkem hüüdsõnu jms. Siinkirjutajas tekitab termin *ninnutamine* aga võõristust, kuna kõlab justkui lapse keelekasutuse alavääristamisena. Lisaks ei tee selline liigitus vahet hoidja- ja lastekeelele. Samuti leian, et mugandatud keelevariante kasutatakse ka vanemate kui kolmeaastaste lastega kõneldes ning kahtlusi tekitab väide, et lapsele suunatud kõnes on suurem hüüdsõnade hulk. Lisaks tundub „Eesti keele käsiraamatu” termin käivat lastega kõneldava keelevariandi ühe tasandi ehk ainult sõnavara kohta, samas võib aga oletada, et mugandusi leidub lapsega vestlemisel täiskasvanu keele kõikidel tasanditel, lausestusest kuni fonoloogiani välja.

Ka inglise keeles on hoidjakeele kohta kasutusel erinevad terminid. Reili Argus selgitab oma doktoriväitekirja sissejuhatuses mõningad rahvusvaheliselt kasutatavaid termineid, mis puudutavad lapsega seotud keelekasutust. Lapsele suunatud keele tähistamise kohta toob Argus välja terminid, nagu *baby-talk*, *parenthese* ja *motherese*. Kõige sagedamini kasutatavamana nimetab Argus sisendkõnet või -keelt (*input*) ja lisab, et räägitakse veel lapsele suunatud kõnest (ingl k *child-directed speech*, lühendina CDS), mille eestikeelseks vasteks on *hoidjakeel*.⁵ Kuna väikelapsega suhtlevad ka teised inimesed peale ema, on eesti keeles nimetatud lapsele suunatud kõne soome termini eeskujul alates 1990-ndate aastate keskpaigast **hoidjakeeleks**.

Ise julgeksin samuti lastekeele ja hoidjakeele eraldada, kuid paigutada need keelevariandid ühe registri kaheks alavariandiks lähtuvalt Krista Kerge definitsioonist artiklis „Kirjakeel ja igapäevakeel”, kus Kerge defineerib mõistet *register* järgmiselt: „Register on ühtaegu semantiline ruum ja olukeel, keelendite olukorriti hõlmatuse ja kasutusväärtuse mõõde.”⁶ See tähendab, et nii hoidja- kui ka lastekeel on küll üks register, kuid nende vahel on lisaks sarnasustele (mitteformaalne kõne, intiimsem kõnesituatsioon jne) ka erinevusi (üks mugandab oma keelt lapse keelelise arenguga sobivaks, teine, s.t laps ei ole veel ei kognitiivselt ega ka keeleliselt sama arenenud kui täiskasvanu ja seetõttu on tema keelekasutus lihtsam).

Samas võiks teatud mõttes eraldada ka mõisteid *hoidjakeel* ja *lapsele suunatud kõne*, kus termin *hoidjakeel* võiks märkida niisugust keelevarianti, mis on lapsele suunatud ja (rohkem või vähem sihilikult)

⁵ Argus, Reili 2008. Eesti keele muutmorfoloogia omandamine. Tallinna ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

⁶ Kerge, Krista 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel – Eesti keele allkeeled, Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16, lk 75–107.

mugandatud; *lapsele suunatud kõne* võiks sellisel juhul tähistada küll lapsele suunatud, kuid mugandusteta keelt.

Mida on hoidjakeele kohta siiani väidetud

Eesti hoidjakeelt on uuritud üsna vähe, üksikandmeid võib leida pigem lastekeelekäsitlustest. Küll võib aga konkreetselt hoidjakeelt käsitlevaid kirjutisi leida soome, ungari ja briti autoritelt.

Emakeele Seltsi ajakirja Eesti Keel 1924. aasta esimeses numbris kirjutab Julius Mägiste oma artiklis „Paar sõna lastekeelest”, et kui kõrvale jätta kõige varasema lapsepõlve instinktiivsete reflekside keel, nn *Lallwörter* (saksa k – lalin), siis ei ole lastekeel niivõrd laste eneste, kui võrd nende hoidjate, ammede ja muu ümbruse loodud. Nemad kohandavad oma kõnet laste kõnekatsete puhul tehtud tähelepanekuile vastavalt lastepärasemaks, mistõttu lastel jääb üle ainult oma matkimisoskust kasutada.

Reili Argus leiab oma uurimustes⁷, et hoidjakeelele on iseloomulikud deminutiivtuletised ja onomatopoeetilised sõnad. Deminutiivtuletiste puhul märgib ta, et hoidjakeele kahesilbiliste deminutiivide eeskujul pikenesid ka lapse keeles mõningad ühesilbilised sõnad kahesilbilisteks (nt sõna *lutt* asemel *lutu*), ning oletab, et osa lühikeste vormide eelistamise põhjuseks võis samuti olla nende kasutamise sagedus hoidjakeeles. Mis puudutab onomatopoeetilisi sõnu, siis on Argus leidnud, et umbkaudu lapse 2-aastaseks saades väheneb nende hulk järsult ning alles jäävad vaid need, mille kasutamist toetab hoidjakeel.

Indo-euroopa keelte kohta läbi viidud uurimustest on teada, et lapse kõne arengut mõjutab üsna suurel määral ka vanemate sotsiaalne taust. Zita Réger kinnitab, et rohkem haritud vanemate laste kõne oli laste varasel kõne arengu perioodil (laste vanuses 12–15 elukuud) sarnane vähem haritud vanemate laste omaga, peatus siis teisel uurimisperioodil, mil lastel oli vanust 21–24 kuud, ja tegi kiire spurdi kolmandal (33–36 elukuul), minnes nii sõnavara rikkuselt kui ka keerukuselt kaugelt mööda eakaaslaste kõnest. Réger seletab niisugust nähtust sellega, et rohkem haritud vanematel on tavaliselt laiem sõnavara ja keerukam

⁷ Argus, Reili 2003. Eesti keele kändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest miniparadigmadeni – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 49, lk 23–49; Argus, Reili 2004. Imitatiivide kohast lastekeeles: reduplikatsioonist, morfoloogiast ja sõnaliigi ambivalentsusest – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 1, lk 19–34.

kõne ning laps vajab rohkem aega, et vanemate sõnavaras täielikult orienteeruda.⁸

Kirsti Toivainen kirjutab oma artiklis „Hoivakielen tutkimusesta ja Suomen murteiden hoivasanastosta”⁹, et vanemad kasutavad lapsega rääkides hoidjakeelt eriti just lapse esimestel elukuudel. Nad mugandavad lapsele suunatud kõne suupäraseks, kuid mitte kõik hoidjad ei kasuta sõnu, nagu *suukko* (musi) jne, *pääkkö* (peakene), *känny* (kätu). Toivainen ütleb, et hoidjakeele kasutamisel on varajases suhtlusprotsessis väga oluline osa ning et tundeväljenduste lisamisel kõnele on sama positiivne tähendus lapse keeleoskuse arenemisele kui nn pudisõnade (*lepertely*) kasutamisel. Ta on kindel, et hoidjakeelsed sõnad lapsele suunatud kõnes ei pärsi lapse kõne arengut mingil viisil, kuna laps kuuleb siiski ka täiskasvanute omavahelist kõnet ja teistsugust hääldamist, kuid nendib, et ühekülgus ega liialdamine kummaski suunas ei tule kasuks. Toivaineni arvates alahinnatakse last, kui temale suunatud kõne on alati ja ainult hoidjakeelne.

Oma uurimuses on Toivainen jälginud näiteks silpide arvu hoidjakeelses sõnavaras ja leidnud, et nii ühe- kui ka kolmesilbilised sõnad mugandatakse suupäramise eesmärgil kahesilbilisteks (nt *pää* > *pääkkö*, *suu* > *summu*; aga *peukalo* > *peukku*, *orava* > *orkku*) ning et silbipiirile jäävad konsonandid on enamasti geminaatnasaalid või -klusiiidid (*simmu*, *peppu*). Ka Sven Strömqvist on oma 1984. aastal läbi viidud uurimuses väitnud, et mudel KVKV¹⁰ on kõigis keeltes eelistatuim hoidjasõna struktuur.

Toivaineni ja Strömqvistiga samale järeldusele on jõudnud ka Karl Pajusalu oma Lõuna-Eesti piirkonna hoidjakeelt puudutavas artiklis. Ka tema uurimistulemused näitavad, et põhilised hoidjakeele sõnad on ühe- või kahesilbilised ning et kolmesilbilistel sõnadel on reeglina deminutiivtuletuslik lõpp. Ta leiab, et levinuim häälikujärjestus (rohkem kui kaks viiendikku kogu lastekeeles sõnavarast) vastab mudelile KVKKV ning viiendiku moodustavad KVKV-tüüpi sõnad.¹¹

⁸ Réger, Zita 1990. Mothers' Speech in Different Social Groups in Hungary – *Children's Language*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Hillsdale, New Jersey 7, 197–221.

⁹ Toivainen, Kirsti 1993. Hoivakielen tutkimuksesta ja suomen murteiden hoivasanastosta. – Ettekande käsikiri soome-ugri keelte omandamise uurimise II seminarilt Nauvo Seilis 25. sept. 1993.

¹⁰ K tähistab konsonanti, V vokaali.

¹¹ Pajusalu, Karl 2001. Baby Talk as a Sophisticated Register: A Phonological Analysis of South Estonian – *Psychology of Language and Communication* Vol. 5, No. 2, 81–92.

Soome keele hoidjakeelest rääkides arutleb veel Toivainen, miks niigi lihtne ja suupärane, ühesilbiline sõna *suu* on muudetud 2-silbiliseks *suukko*-ks. Sellele küsimusele võib vastuse leida Reili Arguse doktoriväitkirjast¹², kus autor seletab trohheilise kõnetakti eelistamist kõnelemise loomuliku viisiga ning väidab, et ka eesti laps alustab morfofonotaktika omandamist kõige loomulikumatel struktuuridel.

USA keeleteadlane Patricia Kuhl¹³ on oma hoidjakeeleuurimuses (nimetades seda siiski *emade titekeeleks*) keskendunud intonatsioonile. Tema tulemustest selgub, et imikutele meeldib hoidjakeele kõla. Ema hääl on otsekui akustiline konks, mis püüab kinni väikelapse tähelepanu ja fokuseerib selle inimesele, kes temaga räägib. „Kas me räägime titekeelt ainult selleks, et saada beebide tähelepanu osaliseks,“ arutleb Kuhl, „või on ema titekeelel olulisem eesmärk?“ Vastusena leiab ta, et tegelikult on ema titekeele-laused lühemad ja lihtsamad

¹² Argus, Reili 2008. Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. Tallinna ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

¹³ Kuhl, Patricia; Alison Gopnik; Andrew Meltzoff 2003. Kuidas beebid mõtlevad. Eesti Ekspressi kirjastus, lk 119–163.

ning et beebidega rääkides kordavad täiskasvanud samu asju erinevate variatsioonidega taas ja taas üle. Veel lisab Kuhl, et beebiga rääkides hääldatakse palju korrektsemalt kui täiskasvanuga vesteldes, konsonandid ja vokaalid on pikendatud ja puhtad. Kokkuvõtteks on Kuhl seisukohal, et ema titekeele omadused võivad aidata lastel aru saada nende keele sõnadest ja grammatikast.

Kokkuvõtteks võib öelda, et seniste uurimistulemuste järgi on hoidjakeelele omaseid tunnuseid mitu. On leitud, et 1) hoidjakeelt iseloomustab enim eripärane intonatsioon, selge ja korrektne hääldus, lühemad lausungid, piiratum sõnavara, onomatopoeetiliste väljendite kasutamine, pikendatud konsonandid ja vokaalid, aga ka üldine kahe-silbiliste kõnetaktide eelistamine ning 2) hoidjakeelel on oluline roll lapse kõne arengus.

Eesti lastele suunatud kõne erijooni

Siinse artikli aluseks olev uurimismaterjal koosneb spontaanse kõne lindistustest: lindistatud on ühe tunni jagu lapse ja täiskasvanu vestlust lapse vanuses 4;0.21–4;1.3¹⁴, tunni jagu sama lapse ja sama täiskasvanu vestlust lapse vanuses 7;2.20 ning veel tunni jagu sama täiskasvanu kõnet teise täiskasvanuga. Materjali kirjapanekul on kasutatud kuuldeortograafiat¹⁵.

Analüüsiks on võrreldud väljendite keskmist pikkust (edaspidi VKP, mõõdetud sõnedes), lausungite jaotumist nende pragmaatilisest funktsioonist lähtuvalt, käskiva kõneviisi ja korduste esinemist, eri sõnaliiki kuuluvate sõnade kasutamise erinevusi ja deminutiivtuletiste esinemist.

Uurimismaterjalist leidsin kõigepealt, et lapse vanemaks saades moodustab täiskasvanu lapsega kõneldes pikemaid lausungeid. Kui 4-aastasele lapsele suunatud kõnes oli VKP 4,1 sõnet, siis 7-aastase lapsega kõneldes juba 5,4 sõnet. Võrdluseks olgu öeldud, et kui sama täiskasvanu vestleb teise täiskasvanuga, on tema lausungite pikkus 6,3 sõnet. Kui esimesel perioodil toimus lapse ja ema vaheline dialoog küsimuse-vastuse vormis ning lapse lausungid olid enamasti ühesõnalised, siis teisel perioodil olid lapse lausungid nii pikad, et selle võrra oli väiksem kogu vestluse kõnevoorude hulk. Lapse lausungid olid nii

¹⁴ Siin ja edaspidi on märgitud lapse vanus aastates kuudes ja päevades.

¹⁵ Vt Hennoste, Tiit 2000. Eesti suulise kõne uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. – *Keel ja Kirjandus* 2, lk 91–106.

pikad, et vanemale jäi selle võrra vähem võimalust sõna sekka öelda, ka oli lapse lausungite pikkus pöördvõrdelises seoses nende hulga.

Järgmiseks vaatlesin **lausungite jagunemist** nende **pragmaatilisest funktsioonist lähtuvalt** ning leidsin, et küsilauseite rohkus iseloomustab pigem varajast hoidjakeelt lapse vanuses 4 aastat ja 1 kuu, mil vanem suunab küsilauseite abil vestlust (nt *Oi, kes see siin on? Tunned sa? Kas see on karu? Või on jänku?*). Hilisemas hoidjakeeles on vestluses kasutatud siiski peamiselt väitlauseid (nt *Mul on päris mitu sinu raamatut juba*) ning seetõttu on hilisema perioodi hoidjakeel märksa sarnasem täiskasvanule suunatud keelega. Seega võib siinkohal väita, et lapsega suhtlemise üldine stiil on muutunud lapse kasvades täpsustavast-küsi-vast seletavaks-arutlevaks.

Korduste hulk hoidjakeeles väheneb lapse vanemaks saades oluliselt: arvuliselt on see langenud 183-lt korduselt 16-le. Samuti on mõnevõrra muutunud korduste funktsioon: kui 4-aastasele lapsele suunatud kõnes kasutas vanem kordusi ühelt poolt tundmatute mõistete või tähenduste kinnistamiseks ja teiselt poolt positiivse tagasiside andmiseks (nt EMA: mhmh mida te mängite? LAPS: lauamänge. EMA: lauamänge), siis 7-aastasele lapsele suunatud kõnes on korduste funktsioon aga laienenud: vestluses tulevad esile mõningad vestlusteemat suunavad kordused ning esineb ka vormiparandusi:

*EMA: aga kas te loete ka seal?

*LAPS: natukene lugeme natukene ei loe.

*EMA: ahah.

*EMA: natukene loeme natukene ei loe.

*LAPS: jah.

ja sisuparandusi:

*LAPS: ja ma tahaks hakata.

*LAPS: ma mõtlen.

*EMA: nooh?

*LAPS: kellategijaks.

*EMA: kellategijaks kellassepaks tahad saada?

*LAPS: jaa.

Hoidjakeele sõnavara analüüsist selgub, et esimese lindistuse perioodil oli ema sõnavara lapsega rääkimisel väiksem kui täiskasvanule suunatud kõnes, teises lindistuses aga pigem suurem. Erandiks on aga nimisõnalekseemide esinemine: nende hulk oli esimesel perioodil

hoidjakeeles suurem kui täiskasvanule suunatud keeles ning vähenes teisel perioodil, samas kui näiteks tegusõnade hulk suurenes. Niisiis kasutab vanem lapse kasvades endisest vähem eri nimisõnu, kuid selle võrra rohkem muudesse sõnaliikidesse kuuluvaid sõnu, teisisõnu – hoidjakeele objektikesksus hakkab lapse kasvades taanduma, rohkem räägitakse tegevustest ja suhetest.

Onomatopoeetiliste sõnade hulk hoidjakeeles langeb 10 esinemisjuhult esimesel perioodil 1 esinemisjuhule teisel perioodil (ainsaks onomatopoeetiliseks sõnaks on teise perioodi lindistuses *kuku*). Võrdluseks olgu lisatud, et lapse keeles esines vanuses 4 aastat ja 2 kuud onomatopoeetilisi sõnu 30 korral (4 eri lekseemi) ning teisel perioodil ehk vanuses 7 aastat ja 1 kuu puudusid onomatopoeetilised sõnad lapse kõnes täiesti. Täiskasvanule suunatud keeles esines üksainus onomatopoeetiline väljend. Siinkohal võib kindlasti väita, et üks varajase hoidjakeele iseloomulikumaid jooni – onomatopoeetiliste sõnade kasutamine – väheneb lapse kõne arenedes järk-järgult, kuni taandub hoopis. Sama muutus leiab aset ka lapse enda kõnes.

Deminutiivtuletiste hulk väheneb nii hoidja- kui ka lapse keeles lapse kasvades olulisel määral. Levinuimad deminutiivid esimese perioodi hoidjakeeles olid *emme* (8 korral), *venna* (8) ja *papu/d* (4). Teise perioodi hoidjakeeles olid deminutiivideks *emme* (1), *Greegu* (1), *issi* (1) ja *lillekesed* (1). Leidsin, et *u*-deminutiivide hulk hoidjakeeles on teisel perioodil oluliselt vähenenud ja esimese perioodi 26 *u*-deminutiivi asemel esines hoidjakeele teise perioodi lindistuses vaid 7 *u*-deminutiivi. Sama suundumus on näha ka lapse kõnes, kus varasema 28 *u*-deminutiivi (80% kõikidest tuletistest) asemel esineb neid teise lindistuse perioodil vaid 18 (62%). *ke(ne)*-deminutiivide hulk püsib sama nii lapse kui ka hoidjakeeles (vastavalt 1 ja 0 esinemist). Tüvemuutuslikest deminutiividest esinesid mõlema perioodi hoidjakeeles juba mainitud *emme* ja *issi*. Esimese perioodi hoidjakeeles leidunud deminutiivid esinesid samal kujul ka 7-aastasele lapsele suunatud kõnes.

Saadud andmetest nähtub, et eesti keele tüüpilisemaiks hoidjakeele deminutiivideks võib pidada ikkagi just *u*-tuletisi ning *ke(n)e*-tuletised ei ole omased mitte sugugi pelgalt lapsele suunatud kõnele, vaid neid esineb sama palju ka täiskasvanule suunatud kõnes.

Kokkuvõtteks

Analüüsitud keelematerjali põhjal võib väita, et kui varase perioodi (4 aasta ja 1 kuu vanusele lapsele suunatud) hoidjakeel oli register, mida iseloomustasid korduste suur hulk, täiskasvanule suunatud kõnega võrreldes lühemad lausungid, mis olid nende pragmaatilisest seisukohast lähtuvalt enamasti küsi- või väitlaused, onomatopoeetiliste sõnade ja deminutiivide rohkus, siis hilise perioodi (7 aasta ja 2 kuu vanusele lapsele suunatud) hoidjakeelt iseloomustavad varasemast pikemad lausungid, mille pragmaatiline funktsioon on muutunud: küsilauseid on alles jäänud vähe ja dialoog vanema ning lapse vahel on pigem arutlevat laadi. Vähenenud on ka korduste hulk ja nende funktsioon, kordusi ei kasutata enam mitte tagasiside andmise ja info kinnitamise eesmärgil, vaid vormi- ja sisuparandusteks. Sõnavara silmas pidades võib öelda, et objektikesksus taandub ja et vanema lapsega rääkides hoidja sõnavara suureneb. Hilisema perioodi hoidjakeelest on peaaegu kadunud onomatopoeetilised sõnad. Deminutiive kasutab vanem teise perioodi hoidjakeeles küll vähem kui esimese perioodi omas, kuid neid siiski veel esineb.

Saadud andmed avasid teatud määral küll eesti hoidjakeele kui registri olemust, kuid paraku keskendus see vaid ühele lapsele ja kahele kitsale ajalõigule tema keele arengus, samuti oli laiemate järelduste tegemiseks analüüsitud keelematerjali liiga vähe, mistõttu ei saa uurimistulemusi hõlmavaiks ja ainuõigeiks pidada. Kuigi selleks, et eesti hoidjakeele kohta kaugemale ulatuvamaid järeldusi teha, tuleks jälgida täiskasvanu vestlust eri lastega laste erinevatel kõne arengu etappidel, tulid juba siinsestki piiratud keelematerjalist esile mõned hoidjakeelele omased olulised tunnused – küsilauseite ja korduste suur hulk, lühemad lausungid ja eripärane sõnavara. Nii võibki väita, et esmane piiratud hulga keelematerjali analüüs näitas selgelt, et hoidjakeelel on oma erijooned ja need ei puuduta mitte ainult sõnavara.

Soovitusi edasilugemiseks

Argus, Reili 2004. Imitatiivide kohast lastekeeles: reduplikatsioonist, morfoloogiast ja sõnaliigi ambivalentisusest – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 1, lk 19–34.

Argus, Reili 2003. Eesti keele käändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest miniparadigmadeni – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 49, lk 23–49.

Keelenõuanne

Ikka asutusenimetuste algustähest

Maire Raadik

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Ajalugu

On küsitud, mis ajast võib Tartu Ülikooli kirjutada ka väikese tähega, s.o Tartu ülikool. Vastus on: vähemalt eelmise sajandi kolmekümnendatest aastatest peale.

1936. aastal ilmus Tartus Noor-Eesti kirjastuse väljaandel Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika”. Selles on õpetatud: „Suure algtähega kirjutatakse pääle harilike pärisnimede veel: 1) Seltside ja asutuste ametlikud nimed, kusjuures iga lahuskirjutatav sõna on suure alg-aapega (välja arvatud side- ja kaassõnad): *Rahvaste Liit, ... , Tapa Laenu- ja Hoiuühing, Tartu Ülikool*, samuti ka ministeeriumide ja muude valitsusasutuste nimetused (näit.: *Siseministeerium*), kui need esinevad asutuste ametlike nimetustena (nagu mingisugused pärisnimed). Kui aga asutuse nime ei tarvitata ametliku pärisnimenäna, vaid enam üldsõnana, siis kirjutatakse väikese algtähega: ‚Tartu ülikoolis on üliõpilaste arv vähenemas; – see on kaitseministeeriumi asi.’” (lk 323)

Vene aeg tõi teised nimed ja põhimõtted. Nimetuse algustäht seati sõltuvusse asutuse tähtsusest ja esinemise sagedusest. Väiketähega võis kirjutada kõige sagedamini esinevate asutuste, ettevõtete (raudteajaamade, külanõukogude, sideagentuuride, kolhooside, sovhooside, metskondade, koolide) üldnimelise osa (*Rõngu külanõukogu, Puhja sideagentuur, Sadala kool*).¹ Suure algustähega tuli alati kirjutada ülem-

¹ Vt Vääri, Eduard 1976. Eesti keele õpik keskkoolile. 7. trükk. Tallinn: Valgus, lk 26–27.

nõukogud ja nende presiidiumid, peavalitsused, valitsused, komiteed ja ministereeriumid, ülemkohtud, NLKP organid territoriaalkomiteedest (k.a) ülespoole.² Normiti asutuse või ettevõtte tüübi järgi, nii et näiteks *Nõmme Polikliinik* käis suure tähega (kuulus asutuste rühmas tervishoiuasutuste ja haiglate alla), *Saue sovhoos* aga väikesega (ettevõtete ja organisatsioonide rühmas kolhooside ja sovhooside all).³ Kõik see kiskus tegelikku keeletarvitust suurtähe poole kaldu.

Kui Vene aeg otsa sai ja Eesti vabariik taastati, vahetusid nimed taas ning sai selgeks, et senistest reeglitest pole uue aja nimede-nimetuste kirjutamisel enam tuge. Tiiu Erelt kirjutab koostöös Peeter Pälliga uue reeglistiku algustäheortograafia ja jutumärkide kohta ning Emakeele Seltsi keeleteoimkond kiitis selle 14. veebruaril 1994 heaks.

Reegel vabastas asutusenimetused tarbetust suurtähesurvest, öeldes: **tüübinietus kirjutatakse tavakasutuses väikese tähega**; kui tahame rõhutada ametlikkust, võime iseseisva asutuse täisnimetuses kasutada suurtähte. Seega polnud ka enam oluline asutuse tähtsus ega tüübiniemeteuse esinemise sagedus, vaid teksti laad: ameti- või tavatekst.

Tänapäev

Kokku- ja lahkukirjutuse põhireegel ütleb, et oma normaalolekus on sõnad üksteisest lahku kirjutatud. Selleks, et kirjutada kaks või enam sõna kokku, peab olema mõjuv põhjus. Sedasama võib õigupoolest öelda ka algustähe kohta: **oma normaalolekus käivad sõnad väikese tähega, suure tähega kirjutamiseks peab olema mõjuv põhjus**.

Kokkukirjutamise üks tähtsamaid põhjusi on see, et kokku kirjutatuna saavad sõnad uue tähenduse. Sama on algustähe puhul: suure algustähe abil saab anda sõnadele uue sisu. Sellest seisukohast võib keelendid jagada kaheks:

1) suur täht annab sõnale teise tähenduse kui väiketäht,

Siia alla käivad kõik nimed, kus suurtäht näitab tähistatava ainulisust. Tihti on olemas ka selge vastandus, nt *Kalev* 'kommivabrik, spordiselts vm', vrd *kalev* 'riidesort; (folklooris) vägilane; ülik', *Tallinna Vesi* 'AS Tallinna Vesi', vrd *Tallinna vesi* 'Tallinna joogi- vm vesi'.

² Vt Õigekeelsussõnaraamat 1976. Tallinn: Valgus, lk 881.

³ Vt Valgma, Johannes; Nikolai Remmel 1968. Eesti keele grammatika. Käsi- raamat. Tallinn: Valgus, lk 366–370.

Seega tuleb osata tunda ära n-ö õiged nimed, et teha vahet: *haridus- ja teadusministeerium, päästeamet* jts ei ole nimed (mistõttu võib neid kirjutada väiketähega), kuid *Kalev, Tallinna Vesi* jts on nimed (ja tuleb alati kirjutada suure tähega). Nime oluline tunnus on see, et ta ei paista läbi, ei seleta ennast. Kui öelda *Kalev*, pole kontekstita selge, kas mõeldakse inimest, kommivabrikut, spordiseltsi vms, kui öelda *haridus- ja teadusministeerium*, on kohe selge, et see on üks ministeerium, mis tegeleb hariduse ja teaduse asjadega.

Tihti esineb nimi (*Kalev, Tartu, Ülejõe* vm) koos üldnimega (nt *aktsiaselts, ülikool, lasteaed*), koos moodustavad nad **nimetuse** (*aktsiaselts Kalev, Tartu ülikool, Ülejõe lasteaed*). Suure tähega tuleb seesuguseid kindlasti kirjutada siis, kui sellest oleneb tähendus, nt *Tallinna Sadam* 'AS Tallinna Sadam', vrd *Tallinna sadam* 'Miinisadam, Paljassaare sadam, Bekkeri sadam vm'. Muide, nimeks olekut näitab seegi, et nimes puudub harilikult sõna, mis viitab asutuse tüübile, vrd nt *Põlva Piim* (nimi) ja *Põlva piimakombinaat* (nimetus);

2) suurel ja väikesel tähel pole tähendusvahet,

kuid on mingi kokkulepe, miks me kirjutame mõnikord suure tähega. Siia kuuluvad kõik **nimetused** (v.a üksikud *Tallinna Sadama ~ sadama* laadi juhtumid) ja neid võib põhimõtteliselt alati kirjutada väikese tähega (*haridus- ja teadusministeerium, päästeamet, riigikohus, eesti keele instituut*).

See, et me kirjutame mõnikord nimetusi suure tähega, on asjaajamisekeele eripära, et rõhutada: **mingi nimetus on ametlik, täielik ja nimetatud asutus on iseseisev**, st juriidiline isik. Selline suurtähepruuk on levinud asjaajamisekeeles ega ole kohustuslik üldortograafias. Nimetuste kirjutamiseks (mis eeldab, et oleme nende hulgast juba välja sõelunud nimed) läheb seega vaja oskust määrata teksti ametlikkuse astet, sest just sellest oleneb nimetuse algustäht. **NB! Nimetuse algustäht ei olene üksikust nimetusest!** See tähendab, et ei ole olemas üksikuid nimetusi, mille puhul oleks suurtäht kohustuslik.

Asutuste nimetusi võib suure tähega kirjutada nt eluloo või töökäigu kirjelduses, avalduses, lepingus, ametlikus kirjas jms. Mõnikord ei suudeta kuidagi otsustada, kas pidada teksti ametlikuks või mitte. Siis tuleb lihtsalt valida emb-kumb ja hoida

valitud joont ühtlaselt läbi kogu teksti. Kui on näiteks otsustatud, et kooli ajaloo käsitluses kasutatakse ametlikkussuurtähte, tuleb tekstis ühtviisi suure tähega kirjutada kõik tüübisõnad, alates Ülejõe *Lasteaiast* ning lõpetades Tartu *Ülikooliga* ja *Akt-siaseltsiga* Tallinna Vesi. Sealjuures peab kontrollima, et kõik suure tähega kirjutatud asutused oleksid juriidilised isikud ning esitatud nimekujud täpsed ja täielikud.

Väiketäht annab kirjutajale vabamad käed, muu hulgas nimetust varieerida. Kui ei tea näiteks, kas kirjutada kokku *sisekaitseakadeemia* või lahku *sisekaitse akadeemia* või kas täielik nimetus on *sotsiaaldemokraatlik erakond* või käib juurde veel sõna *Eesti*, on kindlam valida väiketäht. Sama soovitus kehtib tõlgitud nimetuste kohta, enamasti kirjutame pigem *Riia moodsa kunsti muuseum* kui *Riia Moodsa Kunsti Muuseum*, pigem *New Yorgi itaalia kultuuri keskus* kui *New Yorgi Itaalia Kultuuri Keskus*. Esiteks pole alati kindlust, et tõlge on täpne, täielik ja ametlik, teiseks on kontekst tavaliselt selline, mis ei nõua ametlikkussuurtähte.

Põige muude märkide juurde

Argo Mund

eesti keele instituudi keelekorraldaja

Oma Keele varasemates numbrites on olnud juttu sidekriipsu, koma ja jutumärkide tarvitamisest.¹ Nüüd vaadagem eesti keele instituudi keelenõuande korduvate küsimuste põhjal ka teiste märkide kasutust. Mida on helistajad ja meilisajatjad nende kohta teada tahtnud?

Punkt

- Kas punkti võib ära jätta, kui lause lõpeb pealkirja või tsitaadiga?

Ei, punkt jääb alles. Seega satuvad kõrvuti kinnijutumärgid ja lauselõpupunkt, nt *Edu saatis Andrus Kiviräha raamatut „Mees, kes teadis ussisõnu”*. Keelepäeval peeti ettekanne „Kes või mis on släng?”. 21.30 on kavas muusikasaade „Ole mu palve. Siiri Sisask”. *Kostis valjuhäälnelne „Aitab!”*. Tähele tuleb panna, et punkt on pärast kinnijutumärke (vrd otsekõne, kus punkt on enne kinnijutumärke, nt *Teenindaja ütles: „Homme on meil puhkepäev.”*).

Lause keskel oleva tsitaadi lõpupunkt jääb ära, nt *Vanasõna „Ära hõiska enne õhtut” on õpetlik*.

- Kas lause lõpus oleva meili- või Interneti-aadressi järel on punkt?

Jah, on küll, nt *Emakeele Seltsi meiliaadress on es@eki.ee*. *Rahvusringhäälingu uudised asuvad aadressil <http://uudised.err.ee/>*.

---

¹ Leemets, Tiina 2005. Kas siia käib sidekriips? – *Oma Keel*, nr 2, lk 42–47; Mund, Argo; Maire Raadik 2006. Selge(ma)ks saada mitte käega lüüa. – *Oma Keel*, nr 1, lk 25–38; Raadik, Maire 2006. Lugu „ärakaotatud” jutumärkidest. – *Oma Keel*, nr 2, lk 51–64; Mäekivi, Helika; Maire Raadik 2005. See tühine tühik. – *Oma Keel*, nr 1, lk 44–54.

- **Kas pealkirja ja pildiallkirja järel on punkt?**

Pealkirja nagu mis tahes muu eraldi real oleva lause (ka ala- ja vahepealkirja) järele punkti ei panda.²

Kui pealkiri koosneb mitmest lausest, jääb punktita üksnes viimane, nt Hando Runneli luuletuse pealkiri on

Tule tegemine. Sügis

Lõpupunkti kasutus varieerub pildi-, joonise- ja teiste seleallkirjade puhul. Needki sobib vormistada punktita. Seleallkirja punkt ei olene sellest, kas tegemist on terviklause, üksiksõna või sõnaühendiga (nt ainult nimi).

- **Kas lause lõpus võib olla ka kaks punkti?**

Ei, kahte punkti ei panda, nt *Uurisin, mida tähendab prantsuse lühend R.S.V.P.*

Mõttepunktide järelt jääb lauselõpupunkt ära, nt *Ta oli pikisilmi oodanud ainult seda päeva ...*

Küsimärk

- **Kas üksiku küsisõna järel lause keskel võib olla küsimärk?**

Jah, nt *Küsimus kes? huvitas teda kogu ülejäänud päeva jooksul.*

- **Millest oleneb põimlause lõpumärk? Aga rindlause lõpumärk?**

Põimlause lõpumärk oleneb pealause liigist: kui see on väitlause, on lause lõpus punkt, ent kui küsilause, siis küsimärk. Nt *Siinkohal tahakski küsida, miks seda pole tehtud. Inimene küsib, kas see jutt on õige. (Vrd otsekõne: Inimene küsib: „Kas see jutt on õige?”) Tema sõnul tekitas muret teadmatus, miks männid langetati. Märkige, kuidas hangite kliendi kohta infot. Vrd küsiva pealausega: Kas inimene peaks ise tegutsema või lootma, et keegi teda aitab?*

Rindlause lõpumärk oleneb viimasest osalausest, nt *Meie otsustasime väsitava kooliaasta lõpetada piknikuga, aga kuidas teete teie? Matkajad seisid valiku ees: kas jätkata oma teed või puhata paarkümmend minutit?* Mõlemas lauses on viimane osalause küsiv ja seetõttu on lause lõpus küsimärk.

² Vt Kirjakeele teataja II. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel 1993–2000. Emakeele Selts, 2000, lk 38.

- **Kas küsilause peab tingimata algama küsisõnaga?**

Kirjakeeles on kaks neutraalset küsimisviisi: lause alustamine küsisõnaga (*Kas sa lõpetad töö varsti?*) ja tegusõna paigutamine lause algusesse (*Lõpetad sa töö varsti?*). Teised võimalused ei ole kirjakeelsed, nt **Sõber küsib laenu? *Kolleeg tellis kõigile pitsad?*

Ajakirjanduses massiliselt levinud viisi panna pealkirjaks väitlause, mille lõpus on küsimärk, pole keelehoole seni heaks kiitnud. Pealkiri tuleb ümber sõnastada, nt *Eesti keele oskajate hulk väheneb?* → *Kas eesti keele oskajate hulk väheneb? Euroopa Liidus on hea elada?* → *Kas Euroopa Liidus on hea elada?*

Hüüumärk

- **Kas üksikute hüüdsõnade järele võib panna hüüumärgi?**

Jah, võib, nt *lõnks! ~ lõnks läks komm kurku; märkas vilksti! ~ vilksti midagi kahtlast; tegi sähvaki! ~ sähvaki tõrjuva liigutuse; taamal kostis klirr-klirr-klirr! ~ klirr-klirr-klirr.*

- **Miks on mõne käsu järel hüüumärgi asemel punkt?**

Hüüumärk on emotsionaalsem ja märgib tungivamat palvet kui punkt. Kui palve pole tungiv, võib hüüumärgi asendada punktiga, nt *Luba endale rohkem liikumisvabadust. Andke teada, mida sellest ettepanekust arvate.*

Ülesannete ja harjutuste töökäskude järel on sageli punkt, nt *Kirjeldage raku ehitust. Nimeta järjekorras eesti keele käänded ja nende küsimused.* Vahel pole töökäsu järel mingit märki, sellisel juhul on seda käsitletud pealkirjana.

Koolon

- **Mis märk panna selgitava lauseosa ette?**

Seal on koolon, nt *Kliendid on üheksaga lõppevatele hindadele reageerinud erinevalt: kes on võtnud uusi hindu naljana, kes on tahtnud ühte senti tagasi saada. Talu perenaine on enda sõnul rikas ja õnnelik: tal on kolm last ja tosin lapselast. Tegevuskava esitatakse kindlas järjekorras: kes, mida, kuidas ja millal teeb.*

- **Kas kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon või mõttekriips?**

Kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon, nt *Mittesuitsetamine toob endaga kaasa mitmesuguseid eeliseid: raha jääb üle, nahk säilitab terve jume, hambad püsivad valgemad, hingamine on kergem. Leiame peale paberi- ja kilesodi ka muud: kaltse ja lausa terveid rõivaid ning kreemituube. Käimise ajal saate teha kergeid harjutusi: käteringe, kerepainutusi jms.*

Kui kokkuvõtvat sõna pole, puudub kooloni järele vajadus, nt *Tooteid müüakse Eestis, Saksamaal, Austrias ja Suurbritannias. Siht-rühma kuuluvad ³ pensionärid, töötud ja lapserohked perekonnad. Kaalujälgijate programm põhineb neljal alustalal, milleks on tasakaalustatud toiduvalik, rühma tugi, enese arendamine ja tundmaõppimine ning liikumine.*

- **Kas tsitaadi vormistamisel kasutada koolonit?**

Koolon on ülearune, nt *Galileilt pärineb lause „Ta liigub siiski”. (Vrd Galilei on öelnud: „Ta liigub siiski.”) Ta esineb teemal „Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea”. Poe uksele on silt „Avame kell 10”. Pildi all on tekst „Anna käppa, vend!”. Vanasõna „Tänasida toimetusi ära viska homse varna” pole hoopiski aegunud.*

- **Kas kooloni järel on suur või väike täht?**

Õige on väike algustäht, sest pärast koolonit lause jätkub, nt *Teame juba ammu: pärast langust tuleb uus tõusuaeg.*

Märkused võib kirjutada allpool näidataval viisil.

Märkus. Tsitaatsõnu käänatakse alati ülakomaga.

Intervjuudes on pärast kõneleja nime harilikult koolon, millele järgneb suure tähega lause. Seda malli võib rakendada ka protokollides.

- **Kas lühendite *tel* 'telefon', *ak* 'arvelduskonto', *ik* 'isikukood', *rg-kood* 'registrikood' jt ning sõna *faks* järele tuleb panna koolon?**

Koolonit pole vaja, sest lühend või sõna eristub tema järel olevast numbrijadast hästi. Kui samas plokis on esitatud ka meiliaadress, ei ole sellegi puhul ühtluse mõttes koolonit.

³ _ märgib kriitilist kohta.

- Kas sõnade (*meili*)adressil ja telefonil järel on koolon?

Koolonit on vaja, kui seda nõuab kokkuvõttev sõna, nt *EKIga saate ühendust võtta järgmisel aadressil: Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn*. Muidu pole koolonit tarvis, nt *Emakeele Seltsile kirjutage postiaadressil Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn või meiliaadressil es@eki.ee. Helista telefonil 631 3731. Ajakirja Oma Keel sisuga võite tutvuda võrguaadressil <http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/>*.

- Kas plangil või tiitellehe pöördel peab sõnade *autor, toimetaja, protokollija* järel nime ees olema koolon?

Koolonit ei ole tarvis, nt

töö tiitellehel või selle pöördel

Autor Mare Moon

Juhendaja Neeme Nelk

Toimetaja Eve Mänd

dokumendis

Protokollija Liis Lepp

Koosoleku juhataja Peep Kreek

Ka *nud*-vormi järele koolonit ei panda:

Koostanud Mari Maasikas

Kinnitanud ASi Mari ja Tütred juhatus

Mõttekriips

- Kas õigekirjas on lühikesel ja pikal mõttekriipsul eri funktsioone?

Klahvikombinatsioonidega Alt 0150 ja Alt 0151 sisestatud märgid (– ja —), mida nimetatakse enn-kriipsuks ning emm-kriipsuks, on mõlemad mõttekriipsud. Mõttekriipsu pikkuste eristamine ei ole õigekirjaküsimus. Küll eristatakse eesti keeles side- ja mõttekriipsu.⁴

⁴ Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross, Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 410.

- Kas mõttekriips tohib jääda rea algusesse või peab olema ainult rea lõpus?

Mõttekriips võib olla nii rea alguses kui ka lõpus, rangema vormistuse puhul rea lõpus. Lugeda on ladusam, kui kriips jääb rea lõppu.

- Kas mõttekriipsu järel on suur või väike algustäht?

Õige on väike algustäht, nt *Olete olnud majas väga lühikest aega, aga ikkagi – kuidas meeldib?*

- Kas loetelu järel kokkuvõtva sõna ees on mõttekriips või koolon?

Õige on mõttekriips, nt *Koolon, mõttekriips, semikoolon ja koma – kõik need kirjavahemärgid valmistasid sekretärile pööraseid raskusi. Valitsuses, Riigikogus, linna- ja vallavolikogudes – kõikjal arutati keerulist olukorda.*

- Kas lauses „9. november – Eesti politsei päev” on mõttekriips õige?

Niisugustes lausetes on mõttekriipsu asemel parem öeldis, seega *9. november on Eesti politsei päev.*

Parandagem ka järgmised näited.

Klassikaline Eesti liköör – suurepärase maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. → Klassikaline Eesti liköör on suurepärase maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. LAV – tuhandepalgeline paradiis. → LAV on tuhandepalgeline paradiis. Mai alguses Eestis – tippjuuksurid Hollandist. → Mai alguses tulevad Eestisse ~ viibivad Eestis Hollandi tippjuuksurid.

- Millal on vaja kahepoolseid mõttekriipse?

Neid kasutatakse nt kiilu ja lisandi esiletõstuks: *Magustoiduks – tüdruk käis poes ära nagu niuhti – oli jäätis. Seda tegi Juku või – oh õudust! – koguni Piret. See kott on kõige olulisema – raha, dokumendid jne – kaasaskandmiseks. Peaauhinna – kolm päeva Šveitsis – on võitnud ..* Omastavakäändelise lisandi järel pole teine mõttekriips süiski kohustuslik, nt *Nüüd põhiteema – maksude (-) juurde.*

- **Mis märki on vaja mõttepöörde ees?**

Mõttepöörde ees on harilikult koma, ent võib olla ka mõttekriips, kui koma jääb kirjutaja meelest nõrgaks, nt *Elektrihind alla – ja kohe! Naerata – ja maailm naeratab koos sinuga.*

- **Kas mõttekriips ja koolon võivad olla kõrvuti?**

Sellisel juhul mõttekriips kustub, nt *Ta ütles mulle – ja ma teadsin, et tal on õigus: „Sa ei saa nii heast võimalusest loobuda.” Ta kavatseb öelda – ja miks ka mitte: „Asjad ei liigu paigast, miski on korrast ära.”*⁵

- **Kas väljajätelises lauses on mõttekriipsu vaja?**

Väljajātu puhul mõttekriipsu pole, nt *Paremalt esimene_ merekooli hoone* (pildiallkiri). *Nii maksis hašišilisandiga sigaret 500, doos LSD-d_ 3000 liiri.*

Muudiski kohtades võib märgata liigseid mõttekriipse, nt *meeleolu- ja tantsumuusika Eesti parimalt meesartistilt_ Karl Madiselt, .. määrati pearaha_ 5 krooni lapse kohta.* Ka olevas käändes ja *kui-*lisandi ette mõttekriipsu ei panda, nt *mäng_ õppetöö mitmekesisistamise võimalu- sena, mets_ kui laenu tagatis.*

- **Mis märk on teose autorite nimede vahel?**

Pelgalt autorite perekonnanimede puhul sobib sidekriips, nt *Tammsaare-Panso „Inimene ja inimene”*, *Kiini-Lunteri töövihik*. Kui isikunimed on mitmeosalised, kasutatakse tühikutega mõttekriipsu, nt *A. H. Tammsaare – V. Panso „Inimene ja inimene”*, *Aili Kiini – Alli Lunteri „Gümnaasiumi eesti õigekeele vihik”*.

Laulude puhul on heli- ja tekstilooja nimede vahel tava järgi kaldkriips, nt *Ernesaks/Enno, G. Ernesaks / E. Enno* või *Gustav Ernesaks / Ernst Enno*.

Sulud

- **Kuidas vormistada fakultatiivmitmust?**

Mitmuse tunnuse võib panna sulgudesse, nt *eesnime(de)ks, vihik(ud), kell(ad), tulekahju avastanud isik(ud)*, mitte „isik(d)”. Mõnel astme-

⁵ Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross, Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 392.

vahelduslikul sõnal tuleks mitmuse vorm välja kirjutada, nt *kelk* (*kel-gud*), selle asemel ei sobi „kelk(gud)”.

- **Kas sõna ja või või on otstarbekas asendada sulgudega?**

Nende sõnade asemel sulgusid tarvitada pole õige, sest nii tekib mitmeti mõistmise oht, nt *Tõlkige ingliskeelne tekst eesti (vene) keelde* → *eesti või vene keelde; eesti ja vene keelde*.

- **Kas enne on sulg ja selle järel punkt või vastupidi?**

Kui sulgudes on kogu lause, algab see suure algustähega ja lauselõpu-punkt on sulgude sees, pärast kinnisulgu punkti ei ole, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta. (Paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda.)*

Kui sulgudes on lause lõpuosa, on punkt pärast kinnisulgu, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta (paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda).*

Kaldkriips ja mõttepunktid

- **Millal on kaldkriipsu vaja?**

Kõige sagedamini on seda vaja eri võimaluste näitamiseks, nt plankidel (*jah/ei, abielus/vallaline/lahutatud/lesk*) või kakskeelses väljaandes (*Toimetaja/Editor Mati Ereht*).

Seotud tekstis on mõttekas kaldkriipse vältida ning pruukida hoopis sõnu *ja* ja *või*, nt *valla/linna* → *valla või linna*; *algatus/toetus* → *algatus ja toetus, algatus või toetus*.

- **Millal kasutada ühendit ja/või?**

ja/või märgib alternatiivi, nt *X ja/või Y* tähendab 'X ja Y ning X või Y'. Sageli sobib aga emb-kumb variant, nt *suuremõotmelise ja/või raskekaalulise autoveo* → *suuremõotmelise ja raskekaalulise autoveo, suuremõotmelise või raskekaalulise autoveo*.

- **Kas mõttepunktidega lõppeva otsekõne järel kinnijutumärkide ees on koma?**

Koma sel juhul ei ole, nt „*Siin muudkui sajab ja sajab ...* ” kirjutatakse sõbrale.

Mõttetu mitmus

Helika Mäekivi

Luisa tõlkebüroo peatoimetaja

Nii inglise kui ka eesti keeles on olemas loendatavad ja loendamatud nimisõnad. Loendatavad sõnad märgivad asju, mida saab kokku lugeda ja mille puhul on mitmuslik vorm täiesti tavapärane (*poiss, laud*). Loendamatu sõnu ei saa tavaliselt kokku lugeda. Sellised on näiteks ainenimed (*kohv, liiv*) või abstraktset nähtust väljendavad nimisõnad (*tarkus, armastus*).¹ Loendamatu sõnu tavatsetakse niisuguseid abstraktmõisteid ja ainenimesid, aga ka kogumõisteid, ainumõisteid ja haiguste nimetusi väljendada eesti keeles harilikult ainsuse vormis.² Näiteks kui tudeng õpib inglise ja vene keelt korraga, siis ei öelda, et ta õpib filoloogiaid, vaid ikka filoloogiat – inglise ja vene filoloogiat. Niisugune abstraktmõistete ainsuslikkus on meie keeles välja kujunenud ja normiks saanud. See tava aga lahutab eesti keele inglise keelest, kus võib ka meie jaoks ainsuslikke sõnu mitmusse panna.

Tõlkimisel läheb see erinevus vahel meelest ära. Unustama paneb eelkõige asjaolu, et need kaks keelestruktuuri osa ei ole väga tuntavalt lahku tõmmatud, pigem vastupidi. Inglise keeles on kontekste, kus ainsussõnu võib öelda nii mitmuses kui ka ainsuses. Eesti keeleski on vahel vaja ainsussõna loendada. Seetõttu juhtubki mõnikord, et kui tõlkija paneb teise keele sõna oma keelde ümber, võib ta automaatselt kaasa tuua ka selle vormi. Näib, et selline mitmuselembus on saanud omaseks üsna suurele osale tõlkijaskonnast. Veel tähelepanuväärsem on, et see on muutunud loomulikuks ka eestikeelsete tekstide koostajatele. Iga päev võib kohata tekste *tarkvaradest, funktsionaalsustest, bürokraatiast, tootlustest, töötlustest, seadusandlustest, käitlustest ja pädevustest*, kuigi silmas on peetud *tarkvara, funktsionaalsust* või *funktsioone, bürokraatiat* või *bürokraatlikku riiki, tootlust, töötlust, seadusandlust* või *õigusakte, käitlust* ja *pädevust*. Seepärast on asjako-

---

¹ Erelt Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 176.

² Samas, lk 254–255.

hane rääkida mõnest võimalusest, kuidas võiks tõlkija või toimetaja abstraktsõnade lausmitmustamist vältida. Kui ta mõnd sellist mitmusse pandud loendamatu sõna märkab, võiks ta vaadelda seda kolmest küljest:

- 1) ta võiks endalt küsida, et kui ta paneb mitmusliku vormi ainsusse, kas siis sisu muutub. Kui ei muutu, siis pole mitmus ilmselgelt vajalik ja kasutada võiks meile omasemat ainsust. Kui aga sisu muutub või mitmuslik vorm tundub parem, siis
- 2) on võimalik liita mitmusliiasele sõnale teine sõna, mille kasutamine mitmuses on tavapärasem. Kui see pole võimalik,
- 3) võiks igaks juhuks heita pilgu sõnaraamatu esimesest vastest kaugemale, sest vahel leiab sealt samasse konteksti hästi sobivaid keelendeid, mida saab mitmuses paremini kasutada.

Eelnimetatud kolme külge ei pea vaatama just selles järjekorras, vaid oludest sõltuvalt. Igal juhul näib, et nendest on tihtipeale abi. Allpool on neid valikuid vaadeldud konkreetsete näidete varal. Osa näiteid pärineb autori toimetatud tõlketekstide varamust, osa Interneti-väljannetest.

Areng

Areng tähistab abstraktset, loendamatu nähtust, mis kas on olemas või ei ole. Areng võib olemas olla ka ilma meie märkamiseta. Seda ei saa olla mitu (samamoodi käituvad sõnad *kulg* või *käik*). Õigekeelsus-sõnaraamat annab *arengu* sünonüümiks sõna *arenemine*. Niisiis peab see eesti keeles olema tavaliselt ainsuses ja võõrkeele mitmust ei ole vaja meie keelde üle tuua.

HALVEM	PAREM
Nad tunnevad muret Venemaa poliitiliste arengute pärast.	Nad tunnevad muret Venemaa poliitilise arengu pärast.
Poolas on toimunud olulised arengud uute õppimisvõimaluste loomisel.	Poolas on toimunud uute õpi-võimaluste loomisel oluline ~ suur areng .
Majanduse globaalsed arengud mõjutavad kogu autoturgu.	Üleilmne majandus areng mõjutab kogu autoturgu.

Teine võimalus on lisada *arengule* mõni mitmuslikku aspekti väljendav sõna.

HALVEM	PAREM
Millised on uued arengud panganduses ja rahanduses?	Millised on uued arenguteed ~ -jooned ~ -suundumused ~ -suunad ~ -tendentsid panganduses ja rahanduses?
Ettevõttes vajavad planeerimist mitu arengut ja suundumust .	Ettevõttes vajavad planeerimist mitu arenguvaldkonda ja suundumust .
Tegu on mitmeski mõttes meie sarnaneva ja lähedasegi riigiga, milles toimuv meenutab paljuski meil juba läbitud arenguid .	Tegu on mitmes mõttes meie lähedase riigiga, milles toimuv meenutab paljus meil juba läbitud arenguetappe ~ arengufaase .

Vahel on aga sobivam hoopis mõni muu vaste. Üldlevinud ükskeelsed võrgusõnastikud annavad ingliskeelsele sõnale *development* vähemalt seitse tähendust ja kümme-kond sünonüümi, mis sobivad vahel paremini kui *areng* (vt nt www.dictionary.com; www.thefreedictionary.com vms). Silveti järgi võib *development* olla peale *arengu* ka *arendamine*, *arene-mine*, *arendus*; *hõlvamine*, *hõive*; *tulemus*; *uudis* ja **peamiselt mitmuses** ka (*arenev*) *sündmus*, mitte aga *arengud*.³ Õigekeelsussõnaraamatus soovitatakse *süüdmuse* tähenduses *arengut* vältida.

HALVEM	PAREM
Imelikud arengud Kremliis: Putin jätab energiafoorumile minemata.	Imelikud süüdmused Kremliis: Putin jätab energiafoorumile minemata.
Mõningad olulised arengud on leidnud ka aset Baltimaade suurima infotehnoloogia kontserniga Microlink seonduvalt.	Mõned olulised muutused on leidnud aset ka Baltimaade suurimas infotehnoloogia kontsernis Microlink.
Vormel 1 on juba näidanud neid suuri arenguid , mida võib ohutuse alal teha.	Vormel 1 on juba näidanud suuri edusamme , mida võib ohutuse vallas teha.
Alates sellest ajast on firma seda aparati siin-seal veel näidanud, kuid märkimisväärseid arenguid selles projektis olnud ei ole.	Sellest ajast alates on firma seda aparati siin-seal veel näidanud, kuid märkimisväärset edu ~ edasi-minekut selles projektis olnud ei ole.

³ Silvet, Johannes 2002. Inglise-eeesti sõnaraamat. Tallinn: TEA Kirjastus.

Demokraatia

Inglise keeles väljendatakse sõnaga *democracies* riike, kus valitseb demokraatlik kord (vt www.dictionary.com). Eesti keeles on *demokraatia* abstraktne mõiste, mis tähistab kas rahvavõimu (riigis) või sotsiaalseid suhteid (mõnes kogukonnas).⁴ Riigi tähistajana väljuks *demokraatia* abstraktsest kontekstist ning muutuks konkreetseks ja loendatavaks. Samas on eesti keeles ohtralt muid vahendeid, mis aitavad ingliskeelse sõna *democracies* mõtet edasi anda. Seetõttu tõttu pole uue struktuurinihke toomine meie keelde *demokraatia* puhul ilmselt eriti hädavajalik. Enamjaolt on mõeldud algtekstis ikkagi demokraatiat kui nähtust.

HALVEM	PAREM
Demokraatiate kokkuvarisemised erinevas rahvastikuarengu faasis olevates riikide gruppides aastatel 1810–2004.	Demokraatia kokkuvarisemine eri rahvastikuarengu faasis olevates riikide rühmades aastatel 1810–2004.
Poliitilised skandaalid on ka arenenud Lääne demokraatiate pärisosa.	Poliitilised skandaalid on ka arenenud Lääne demokraatia pärisosa.

Sageli on aga juttu ka demokraatlikest riikidest.

HALVEM	PAREM
Kuid pärast seda aastat demokraatiate arv esialgu kindlasti veel suurenes.	Kuid pärast seda aastat demokraatlike riikide arv esialgu kindlasti veel suurenes.
President Toomas Hendrik Ilvese arvates peaks Euroopa jääma oma põhimõtetele kindlaks ja rohkem toetama oma naabruses olevaid uusi demokraatiad.	President Toomas Hendrik Ilvese arvates peaks Euroopa jääma oma põhimõtetele kindlaks ja toetama rohkem oma naabruses olevaid uusi demokraatlikke riike.

Mõnikord tuleb *demokraatiate* all juttu ka demokraatia alaliikidest, mis lasevad kasutada mitmuslikku lisasõna.

⁴ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1991.

HALVEM	PAREM
Samuti tõstetakse esile suuri erinevusi uute ja vanade demokraatiate vahel ning regionaalseid erinevusi parteide ja riigi vahelistes suhetes hiljuti loodud demokraatlates .	Samuti tõstetakse esile suuri erinevusi uute ja vanade demokraatiavormide ~ uue ja vana demokraatliku korra vahel ning hiljuti loodud demokraatlike riikide piirkondlikke iseärasusi parteide ja riigi suhetes.
On olemas mitmesuguseid demokraatiaid . Inglismaal püsib monarhia, kuid seadusi teeb valitav parlament. Prantsusmaa on vabariik, kus on nii president ja peaminister kui ka seadusandlik kogu.	On olemas mitmesuguseid demokraatia vorme ~ tüüpe ~ liike. /.../

Innovatsioon

Innovatsioon on üsna uus laensõna, mille tarviduses on mõned rohkem veendunud ja teised vähem. Ilmselge on nende inimeste eelistus, kes nimetasid 2009. aasta innovatsiooniaastaks. Teisalt peavad keelekorraldajad seda võõrsõnaks, mida saab enamjaolt asendada omasõnaga *uuendus*. Keelekorraldajad on arvanud, et omasõnad on siin selgemad, seepärast on nad neid innovatsiooni asemele soovitanud. Eduard Vääri järgi on *innovatsioon* mingi avastuse, leiutise või saavutuse rakendamine või uus nähtus.⁵ Innovatsiooni on defineerinud ka teised.⁶ Tavaliselt on mõeldud selle all ikkagi millegi uuendamist, uuendusmeelsust või uuenduslikkust.

Kui jätta kõrvale sõnavaliiku õigsus või väärus ja mõelda mitmusliku vormi peale, siis sellele ei paista siiski mingit õigustust. *Innovatsioon* on abstraktne mõiste, seda ei saa olla kaks või neli, seda lihtsalt kas on või ei ole (nii nagu *integratsioon* või *prostitutsioon*). *Uuendus* seevastu võib olla nii abstraktne tegevus kui ka konkreetne asi, seepärast saaks

⁵ Vääri, Eduard; Richard Kleis; Johannes Silvet 2000. Võõrsõnade leksikon. 6. trükk. Tallinn: Valgus.

⁶ Eesti Kaubandus-Tööstuskoja koduleht (<http://www.koda.ee/euro-infokeskus?id=44391,03.05.2009>); Drechsler, Wolfgang 2001. Mis on innovatsioon? (http://www.ut.ee/SOAH/essays/wd_innovatsioon.htm,03.05.2009); innovatsiooniaasta koduleht (<http://www.in.ee/content.php?nid=21,03.05.2009>) jne.

seada palju tulemuslikumalt kasutada. *Innovatsiooni* läbipaistmatus on pannud tekstikoostajaid kasutama seda ka siis, kui mõeldakse hoopis midagi muud. Seda näitlikustavad tabeli kolm viimast lauset.

HALVEM	PAREM
Teaduse peamine roll on uue teadmise loomine ja innovatsioonide ettevalmistamine.	Teaduse peamine roll on uue teadmise loomine ja innovatsiooni ~ uuenduste ettevalmistamine.
Viimase viie aasta jooksul on toimunud rohkem muutusi ja innovatsioonid kui eelnenud kümne aasta jooksul kokku.	Viimase viie aasta jooksul on tehtud rohkem muutusi ja toimunud uuendusi kui eelnenud kümne aasta jooksul kokku.
Innovatsioonidest sõltub Eesti edu.	Uuendustest ~ innovatsioonist sõltub Eesti edu.
Valdkondade lõikes olid edukamad tehnilised innovatsioonid ning turunduse ja müügivaldkonna innovatsioonid .	Valdkondade kaupa olid edukamad tehnouuendused ning turunduse ja müügivaldkonna uuendused .
Innovatsioonid on igas suuruses. Sageli liidetakse selleks kaks või enam ideed kokku, et saada kolmas.	Uuendusi ~ uudseid mõtteid ~ uuendusmeelsust ~ novaatorlust on igas suuruses/mahus. Sageli liidetakse selleks kaks või enam ideed, et saada kolmas.
Teiseks märkimist väärivaks probleemivaldkonnaks on innovatsioonid pakkuva arendustöö sektori (nn. R&D) praktiline puudumine Eestis.	Teine märkimist vääriv probleem(ivaldkond) on uuendusmeelse teadus- ja arendussektori peaaegu täielik puudumine Eestis.
IBM ennustab järgneva viie aasta innovatsioonid tarbetehnikas.	IBM ennustab järgneva viie aasta uuendustooteid tarbetehnikas.
Kord aastas koguneb žürii esitatud innovatsioonid üle vaatama.	Kord aastas koguneb žürii esitatud uuendusi üle vaatama.
Tehase töötajad on kaasatud innovatsioonid loomisse.	Tehase töötajad on kaasatud uuenduste loomisse.

Majandus

Majandusega on juhtunud täpisealt sama lugu mis demokraatiaga. Inglise keeles öeldakse tihti *economies*, kui mõeldakse riike. Eesti keeles ei kanna *majandus* seda tähendust. Meil on see kogumõiste, mis väljendab EKSSi järgi esiteks riigi ainelist olemasolu tagavate toimingu kogumit, st üht tahku riigist (*Rootsi majandus*), ja teiseks mingit tootmisviisi, st riigi ühe tahu avaldumisvormi (*sotsialistlik majandus*).⁷ Meie keele seisukohalt ei ole erilist põhjust inglispärast tähendust üle võtta, sest meil on oma keelevara selle jaoks olemas. Põhiliselt peetakse *majanduse* all silmas siiski abstraktset nähtust.

HALVEM	PAREM
Kolmandaks peavad Poola ja Slovakkia majandused kiiremini arenema hakkama.	Kolmandaks peavad Poola ja Slovakkia majandus kiiremini arenema hakkama.
Majandused on seiskunud kõikjal – nii nendes riikides, mis tarbisid rohkem importkaupu kui suutsid ise välismaale müüa, kui ka riikides, kus eksport ületas importi ja kus rahvas säästis.	Majanduskasv ~ majandusareng on seiskunud kõikjal – nii nendes riikides, mis tarbisid rohkem importkaupu, kui suutsid ise välismaale müüa, kui ka riikides, kus eksport ületas importi ja rahvas säästis.
See ei tähenda aga, nagu oleksid Ida-Euroopa majandused pikas perspektiivis vaesed.	See ei tähenda aga, nagu oleksid Ida-Euroopa riigid pikas perspektiivis (majanduslikult) vaesed.

Sageli on aga kõne all ka EKSSis nimetatud tootmisviisi avaldumisvorm. Sel juhul on kasu *riigi* lisamisest.

HALVEM	PAREM
Hiljuti langusteele asunud suurtes majandustes , näiteks USAs, on pangandussüsteem siiski üsna stabiilne.	Tugeva majandusega riikides , mis on hiljuti langusteele asunud, näiteks USAs, on pangandussüsteem siiski üsna stabiilne.
Baltimaad kukuvad tärvavatest majandustest enim.	Baltimaad kukuvad tärvava majandusega riikidest enim.

⁷ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. III köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1993.

Proteksionistlik poliitika teeks väikestele avatud majandustele vaid kahju.	Proteksionistlik poliitika teeks väikestele avatud majandusega riikidele vaid kahju.
--	---

Teinekord pole aga jutt mitte riigi ühest tahust, vaid hoopis majanduse enda eri külgedest. Sel juhul aitab taas mitmusest lubava sõna liitmine.

HALVEM	PAREM
Erinevad majandused ühtlustuvad, muutes kogu riigi arengud kiireks.	Eri majandusvaldkonnad ~ harud ~ -alad ühtlustuvad, kiirendades riigi arengut.
Kui vaadelda riikide majandusi pikemas perspektiivis peab tõdema, et ei ole midagi mõõduvamat kui raskused.	Kui vaadelda riikide majandusküsimusi ~ -probleeme pikemas perspektiivis, peab tõdema, et ei ole midagi mõõduvamat kui raskused.

Partnerlus

Partnerlus on ÕS 2006 järgi *partneriks olek*, *partneritena tegutsemine*. See näitab, et tegemist on seisundit või tegevust näitava abstraktsõnaga, mida ei saa loendada. Ometi kipub ka see sõna vahel mitmuslikuks jääma, kuigi ainsuslik variant või liitsõna moodustamine muudaks selle keelendi meie kultuuriruumile omasemaks. Tähele panna võib suisa tendentsi, et abstraktne *partnerlus* tähistab juba loendatavat *partnerit*. Selline asendus pole aga meie keeles otstarbekas.

Inglise keeles tähendab *partnership* peale *partnerluse* ka *osalemist*, *kaasatust*, *lepinguid* ja *suhteid* – ka neid sõnu tasuks tõlkimisel ja toimetamisel meeles pidada ja kasutusse võtta.

HALVEM	PAREM
Avaliku- ja erasektori partnerlusi esitlevas rohelises raamatus on käsitletud rida teemasid, mis on seotud avaliku- ja erasektori partnerluste ja riigihankelepinguid ja kontsessioonide reguleeriva ühenduse õigusega.	Avaliku ja erasektori partnerlust esitlevas rohelises raamatus on hulk teemasid, mis on seotud avaliku ja erasektori partnerluse ~ partnerlussuhete ning riigihankelepinguid ja kontsessioonide reguleeriva ühenduse õigusega.

Kõnealune partnerluse määratlus hõlmab nii partnerlusi samast ja erinevast soost isikute vahel kui ka tegelikke partnerlusi , näiteks kooselu.	Kõnealune partnerluse määratlus hõlmab nii suhteid samast ja erinevast soost isikute vahel kui ka tegelikku partnerlussuhet , näiteks kooselu.
Need partnerlused võivad hõlmata mitmeid tegevusi, näiteks koolide õpetava personali vahetust, ühiseid õpetajakoolitusi, vastastikust õppimist või õppekõlastusi.	Need partnerlusprogrammid võivad hõlmata näiteks õpetajate vahetust, ühiseid õpetajakoolitusi, vastastikust õppimist või õppekõlastusi.
Tarbijate ja tootjate vahelisi partnerlusi tuleks täiendada tarbijatevaheliste partnerlustega .	Tarbijate ja tootjate partnerlust tuleks täiendada tarbijatevaheliste partnerlussuhetega .
Samuti saab ta tegutseda maailma peamiste piirkondadega sõlmitud partnerluste ja kokkulepete raames, mis hõlmavad poliitika, arengu ja kaubanduse valdkondi.	Samuti saab ta tegutseda maailma peamiste piirkondadega poliitika, arengu ja kaubanduse valdkonnas sõlmitud partnerluslepingute ja kokkulepete raames.
Virtuaalne mestimisruum on virtuaalne “klassiruum”, kus eTwinning- partnerlused oma projekte ellu viivad.	Virtuaalne mestimisruum on virtuaalne klassiruum, kus eTwinningu partnerid oma projekte ellu viivad.

Poliitika

Poliitika on üsna keeruline sõna, mis on eesti keeles kahe tähendusega. Ühest küljest on see asjade korraldamine riigis (majanduspoliitika) või ettevõttes (hinnapoliitika) ja teisest küljest mingit laadi tegutsemisviisi (onupojapoliitika).⁸ Igapidi on tegemist pigem abstraktse ja loendamatult nähtusega. Inglise keeles on omakorda kaks sõna, mida saab meie keelde ühtemoodi tõlkida. Üks neist on *politics*, mis tähendab poliitikat; poliitilisi veendumusi, vaateid või seisukohti; politoloogiat, ja teine on *policy* või *policies*, mis tähendab sama moodi nagu eesti keeles poliitikat või tegutsemisviisi⁹, aga ka reegleid, menetlust, strateegiat, meetmeid, vahendeid, põhimõtteid, abinõusid, korda, eeskirja, juhust, meetodeid, tegevuskava jpm (vt www.dictionary.com, Festart).

⁸ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. IV köide, 3. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1996.

⁹ Silvet, Johannes 2002. Inglise-eesti sõnaraamat. Tallinn: TEA Kirjastus.

On tõlkijaid, kes lähtuvad nii mitmetähendusliku sõna tõlkimisel vaid esmasarnasusest ja eelistavad kontekstivabalt *poliitikat*. Sellest halvem on aga see, kui kaasa lipsab ka mitmuslik vorm, mille järele pole eesti keeles mingit vajadust.

Kõige lihtsam on asendada mitmuslik vorm ainsusega. Tavaliselt mõte ei muutu ja lisaks on parandatud lause meile omasem.

HALVEM	PAREM
Selle põhjal saab teha riigi poliitika jaoks vajalikud järeldused.	Selle põhjal saab teha riigi poliitika jaoks vajalikud järeldused.
Teistes riikides on teistsugused kalandus poliitika d.	Teistes riikides on teistsugune kalandus poliitika .
Viimase 50 aasta jooksul on avalik haldus ja avalike poliitikate planeerimine ning elluviimine läbinud mitmed arenguetaapid.	Viimase 50 aasta jooksul on avalik haldus ja riiklik ~ riigi poliitika planeerimine ja elluviimine läbinud mitu arenguetaappi.

Kui see ei aita, võib lisada mitmuslikkust väljendavaid sõnu.

HALVEM	PAREM
Jänese sõnul on komisjoni teatis ambitsioonikas, sest selles öeldakse esimest korda selgelt välja, et kultuur tuleb tõsta erinevate poliitika de keskmesse.	Jänese sõnul on komisjoni teatis ambitsioonikas, sest selles öeldakse esimest korda selgelt välja, et kultuur tuleb tõsta eri poliitikavaldkondade ~ -harude keskmesse.
Kõik välispoliitilised instrumendid jagunevad omakorda kindlateks poliitikate tüüpideks: interventsiiooni-, liitlas-, tunnustamis-, vahendus-, heidutus-, propagandaja sobingupoliitika.	Välispoliitika jaguneb ~ välispoliitika alaliigid on: interventsiiooni-, liitlas-, tunnustamis-, vahendus-, heidutus-, propagandaja sobingupoliitika ~ ks .
Antud kursuse peamine väärtus seisneb süsteemses lähenemises ning sotsiaal-majandusliku arengu kontekstis erinevate poliitikate vaheliste seoste määratlemises.	Kursuse peamine väärtus on süsteemne lähenemine ning eri poliitikasuundumuste ~ -suundade vaheliste seoste määratlemine sotsiaal-majandusliku arengu kontekstis.

Aeg-ajalt on aga abi ka teistest keelenditest, mis on loendatavad ja annavad mõtet paremini edasi.

HALVEM	PAREM
Valitsused peaksid oma positiivse lastekasvatuse poliitikate ja tegevuskavade korraldamisel silmas pidama kolme alljärgneva eesmärgi saavutamist.	Valitsused peaksid positiivse lastekasvatuse põhimõtete ja tegevuskavade korraldamisel silmas pidama kolme alljärgneva eesmärgi saavutamist.
Juhtnõõrid on esimene rahvusvaheline teetähis valitsustele huvide konflikti poliitikate ümbervaatomiseks ja uuendamiseks avalikule sektorile.	Juhtnõõrid on valitsustele esimene rahvusvaheline teetähis huvide konflikti lahendamise meetmete ~ meetodite ülevaatamisel ja uuendamisel.
Lisaks analüüsivad Euroopa keskonnaministrid Euroopa Liidu bioloogilise mitmekesisusega seonduvaid poliitika id.	Lisaks analüüsivad Euroopa keskonnaministrid Euroopa Liidu bioloogilise mitmekesisusega seonduvaid tegevuskavasid ~ abinõusid .
Juhatus peab teavitama töötajaid kliendi nõuetest, ettevõtte poliitikatest ja eesmärkidest.	Juhatus peab informeerima töötajaid kliendi nõuetest, ettevõtte kodukorrast ja eesmärkidest ning õiguslikest nõuetest.
Inimeste juhtimise poliitika d ja süsteemid on allutatud firma eesmärkidele.	Inimeste juhtimise põhimõtted ~ viisid ja süsteemid lähtuvad firma eesmärkidest.

Praktika

EKSSi järgi on *praktikal* lausa neli tähendust.¹⁰ See võib olla millegi tegelik kasutus, kogemuste kogum, õppevorm ja erialane tegevus. EKSSi näitestiku põhjal ei ole tarvidust seda sõna mitmuses kasutada. Siiski on just õppevormi ja kogemuste kogumi väljendamisel tihti märgata, et mitmus on tekstiloojatele rohkem meeltnööda kui ainsus. Üsna tõenäoliselt on selle taga taas inglise keele mõju. Parandamiseks on jällegi vähemalt kaks viisi. Esiteks saab panna mitmusliku tarvituse ainsusse, kui mõte vähegi lubab.

¹⁰ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. IV köide, 3. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1996.

HALVEM	PAREM
Praktikate läbimist kinnitav dokument on üliõpilase praktikapäevik.	Praktika läbimist kinnitav dokument on üliõpilase praktikapäevik.
Valdab jalgsimatkamise valdkonna teooriat ja praktikaid ning oskab neid töö organiseerimise ja koolitamise juures sihipäraselt kasutada.	Valdab jalgsimatkamise teooriat ja praktikat ning oskab neid töö organiseerimise ja koolitamise juures sihipäraselt kasutada.

Teiseks võib kasutada sõnu, mis on mitmuses loomulikumad.

HALVEM	PAREM
Meie kooli praktikad olid ja on tõesti täiesti sarnased sellega, mis ülikoolides toimus ja toimub.	Meie kooli praktikatunnid ~ praktikumid olid ja on tõesti täiesti sarnased sellega, mis ülikoolides toimus ja toimub.
Eesti tutvustab Kasahstanile sotsiaal- ja tervishoiusüsteemi parimaid praktikaid .	Eesti tutvustab Kasahstanile sotsiaal- ja tervishoiusüsteemi parimaid tavasid .
Käesolev uurimusprojekt keskendubki kunstimuseumi kogudele püüab selgitada kultuuripärandi seoseid seoses erinevate võimuhete ja valitsusvormidega, vaadeldes kogumise praktikaid ja protsesse erinevates rahvuskunsti muuseumides võrdlevalt.	Uurimisprojekt keskendubki kunstimuseumi kogudele, püüab selgitada kultuuripärandi seoseid eri võimuhete ja valitsusvormidega, vaadeldes võrdlevalt kogumise viise ~ meetodeid ja protsesse eri rahvuskunsti muuseumides.
Vastutustundliku ettevõtluse alaste heade praktikate jagamise seminar.	Vastutustundliku ettevõtluse alaste heade kogemuste jagamise seminar.

Tugevus

Tugevus on nähtus, mis väljendab mingit omadust. Näiteks liitub ta täpsustavate sõnadega (valgustugevus, löögitugevus). Seda saab olla vähe või palju. Inglise keeles saab seda aga loendada. Mitmusliku *tugevuse* teket on soodustanud arvatavasti inglise tähtlühend SWOT, mis tähistab üht analüüsiliiki ning mille tähtede taga on *tugevad küljed* (*Strengths*), *nõrgad küljed* (*Weaknesses*), *võimalused* (*Opportunities*)

ja *ohud* (*Threats*). Et seda lühendit ja selle tõlget hakkasid kõigepealt pruukima inimesed, kes ei olnud õppinud tõlkijaks, tulid meie keelde *tugevused* ja *nõrkused*, mis liikusid üsna pea analüüsivaldkonnast välja ja leiavad nüüd kasutust paljudel muudel elualadel. Ka EKSSis on mitmusliku kasutuse kohta toodud näide.¹¹

Järele mõeldes ei saa üht omadust olla mitu. Kui vaadelda näiteks liitsõnu, kus *tugevus* on põhisõna, siis ei ole ju eriti loomulik öelda, et ruumis on kolm valgustugevust või et seadmel on neliteist löögitugevust. *Tugevus* on abstraktne ja loendamatu omadus, mida kas on või ei ole. See, et inglise keeles on võimalik *tugevust* loendada, ei tohiks meid kuidagi mõjutada.

Iseasi on veel sõnaga *nõrkus*, mis loendatavana tähistab midagi, millele ei suudeta vastu panna (*mul on kaks nõrkust – šokolaad ja lugemine*). Kui SWOT-analüüsis öeldakse, et mõnel ettevõttel on kolm nõrkust, tekitab see tõenäoliselt hoopis teise varjundi kui *kolm nõrka külge*. Kui aga *nõrkust* tasuks seetõttu vältida, siis on ühtsuse mõttes tark vältida ka *tugevust*.

Parandamisel on taas kasu kolmest moodusest – kasutada ainsuslikku vormi, moodustada liitsõna või leida tabavam sünonüüm.

HALVEM	PAREM
Ravimi nimede, ravimvormide, tugevuste , manustamisteede ja müügiloa hoidjate nimekiri liikmesriikides.	Ravimi nimede, ravimvormide, tugevuse , manustamisteede ja müügiloa hoidjate nimekiri liikmesriikides.
Strateegias ei ole unustatud Soome tugevusi .	Strateegias ei ole unustatud Soome tugevust ~ tugevaid külgi .
Juhtide tugevused võivad olla suurepäraseks lisaväärtuseks inimestele, kes nende heaks töötavad.	Juhtide tugevad küljed võivad olla eeskujuks inimestele, kes nende juhtide heaks töötavad.
Ärikliendi DigiTV tugevusteks on kõrge heli- ja pildikvaliteet.	Ärikliendi DigiTV tugevus ~ eelis ~ pluss on väga hea heli- ja pildikvaliteet.

¹¹ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. VI köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2002.

Võimekus

Võimekust saab inglise keeles väljendada kahe sõnaga: *capability* ja *capacity*. Need sõnad omakorda ei tähenda eesti keeles ainult *võimekust*. Esimene võib tähendada ka võimet, võimelisust, andekust, suutelisust ja suutvust. Teine tähistab kapatsiteeti, mahtu, mahtuvust; mahutavust, suutvust; õigusvõimet, kompetentsi, jõudlust ja läbilaskevõimet.¹² Ka *võimekus* on viimasel ajal saanud külge mitmuse tunnuse, kuigi see pole meie keeles tarvilik.

Tiiu Erelti sõnul näitab tuletis *võimekus* seda, et võimet on üle keskmise, selle vastand on võimetus. Erelt leiab, et *võimekust* nime-tades tahetakse näidata hoopistükkis millegi suutmist, toimetulekut, hakkamasaamist, võimeline olemist, mitte seda, et mingit omadust on palju. Seepärast soovitab ta hoopis sõna *suude* : *suute*, mida saab kasutada ka mitmuses.¹³

HALVEM	PAREM
Oluline on tagada, et teised teaksid meie võimekusi (reageerimisvõimekus, tehnika, vahendid) ja meie teiste võimekusi .	Oluline on tagada, et teised teaksid meie suuteid (reageerimissuude, tehnika, vahendid) ja meie teiste suuteid .
NATO pakutud võimekusettepanekud kattuvad võimekustega , mida Eesti esmase iseseisva kaitsevõimekuse arendamiseks vajab.	NATO ettepanekud kattuvad suudetega , mida Eesti esmase iseseisva kaitsevõime arendamiseks vajab.
Tuleb kasutada ära olemasolevaid võimekusi ja restruktureerida senised majandusharud.	Tuleb ära kasutada olemasolevaid võimalusi ja restruktureerida senised majandusharud.
Samuti on teatud sektorites juba praegu võimalik inimeste võimekusi , huvisid, reputatsiooni jm hinnata, kasutades IT poolt pakutud vahendeid.	Samuti on mõnes sektoris juba praegu võimalik inimeste võimeid , huvisid, reputatsiooni jm IT-vahendite abil hinnata.
Võib oma harrastustega või võimekustega tegeleda, arendada, käia, näiteks spordiklubis.	Võib oma harrastustega tegeleda, oma andeid arendada, käia näiteks spordiklubis.

¹² Silvet, Johannes 2002. Inglise-eesti sõnaraamat. Tallinn: TEA Kirjastus.

¹³ Erelt, Tiiu 2007. Terminipetetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 248.

Kuigi Erelt räägib sõjalisest kontekstist, levib *võimekus* ka majanduses, halduses, poliitikas. Sealjuures ei olegi vahel juttu võimekusest suute tähenduses, vaid hoopis võimetest või võimalustest.

Ilmselt hakkavad oma võõrust kaotama *tegevused*, *algatused*, *tehnikad* ja *tehnoloogiad*. Need on abstraktsuse piiridest väljunud ja muutunud keelekasutaja jaoks konkreetseteks, loendatavateks sõnadeks. Sellest hoolimata võib vahel mõelda, kas *tegevuste* asemel poleks parem öelda *tegevus*, *tegevusalad* või *-harud* või *toimingud*, *algatuste* asemel *algatus* või *algatusprogrammid* või *-kavad*, *tehnikate* asemel *tehnika*, *tehnikaalad*, *tehnika harud*, *võtted*, *viisid* või *meetodid* ja *tehnoloogiate* asemel *tehnoloogia*, *tehnoloogiavahendid*, *-valdkonnad* või *-harud*.

See, mis muutub, see ka elab. Iga elav keel muutub, nii ka selle struktuur. Kahe kümnendi pealiskaudsed tõlketööd on muutnud meie keele struktuuri ja teinud liigmitmusest eesti keele osa. Paljude muutuste vastu ei saa, isegi kui nad ei ole kasulikud ega otstarbekad. Ega vist ei peakski. Kuid vahel oleks üsna innovaatiline, kui demokraatiate, poliitikate ja arengute rägastikus omandataks suude kasutada rohkem meie keelele ainuomast ainsust.

P e r s o n a a l i a

Eduard Leppik – murdeuurija, keda võlusid kohanimed

Keili Pohlak

Väike-Maarja gümnaasiumi õpilane

Väike-Maarja on pisike alev Lääne-Virumaal. See on nii väike, kui väikseks me ise selle elame või mõtleme. Keele-, kooli- ja kultuuri-mees Eduard Leppik on andnud Väike-Maarjale mõõtme, mida on raske ülehinnata. Elades ja töötades väikeses alevis, mõtles ta suurelt, kaugemale.

Eduard Leppik sündis 11. oktoobril 1924. aastal Mõisaküla linnas Pärnumaal, seal veetis ta ka lapsepõlve ja alustas kooliteed. Hiljem on ta nentunud, et algkoolis tekkisid tal kõikide tulevaste huvide, töekspidamiste ja harjumuste alged. Juba siis oli tema huvide ring mitmekesine. Noormehe soov edasi õppida oli suur, kuid pärast algkooli lõppu suri isa ja noormees pidi perele leiva lauale teenima. Ometi, kui inimene midagi väga tahab, siis ta seda ka saab – 1940. aastal avati Mõisakülas üldhariduskooli 7. klass, kuhu pani end kohe kirja ka Leppik, jätkates samal ajal õpinguid tööstuskoolis.

Sügavamat huvi tundis Eduard Leppik kirjanduse vastu, seda huvi toetasid emakeeleõpetaja Marie Sõmera kaasahaaravad kirjandustunnid. 1941. aasta sügisel jätkas Leppik haridusteed Abja alama astme gümnaasiumis, pärast sõda 1946. aastal Valga I keskkoolis.

Oma huvidest suunatuna astus Leppik 1947. aasta sügisel Tartu ülikooli eesti filoloogia osakonda. Pärast lõpetamist valis soome-ugri keeli õppinud Leppik töökohaks Väike-Maarja, kus asus tööle eesti keele, loogika ja psühholoogia õpetajana.

Kohe oli ka selge, et tema roll väikeses kohas on märksa laiem kui vaid kooliõpetaja oma. Tema ise soovis lisaks õpetajale, suunajale ja innustajale olla siiski ka keeleuurija. Murret hakkas ta üles kirjutama ülikoolipäevil, kui sai professor Paul Ariste juhendamisel liivlaste ja Valdai karjalaste juures õppepraktikal käies mõningaid keeleuurimiskogemusi. Liivlaste juures käis ta kaks korda ning kirjutas selle põhjal diplomitöö „Liivi keele üldsoomeugriline sõnavara”. Valdai karjalasi külastas Leppik korduvalt, pöigates vahepeal ka Vepsamaale. Retkede eesmärgiks oli eelkõige uurida sõnavara, hiljem põhiliselt süntaksit. 1956. aasta novembris pääses Leppik TRÜ aspirantuuri kaugõppesse, juhendaja professor Ariste soovitusel valis ta töö teemaks „Karjala Valdai murde lause pealiikmed”.

Eduard Leppik on ise tunnistanud, et esimese aspirantuuriaasta jooksul tegeles ta teemaga väga vähe, sest oma aja nõudis eksamiteks valmistumine. Kuid 1960. aasta lõpuks oli töö valmis. Tööd arutati kateedri koosolekul 1961. aastal – esile toodi võrdlev-ajaloolisest meetodist möödaminemist ja näitematerjali vähesust. Märkustest lähtuvalt töötas Leppik väitekirja uuesti läbi, kahekordistas näitelausete hulka ning lisas paar uut seika. Uus variant valmis 1962. aastal, kuid kaitsmine takerdus publitseerimise taha. Kõige tipuks läks töö ülikooli põlemise ajal kaduma ja kuigi hiljem leiti kõrbenud servadega mustand, oli Leppik nii väsinud, et jättis kõik sinnapaika.

Leppiku edasine keelealane töö keskendus 1964. aastast alates kohanimede kogumisele. Töö lisaväärtusena rõhutas ta kohanimede kogumisega kaasnenud positiivseid elamusi – avastamisromantikat ja võimalust pidevalt looduses liikuda. 1970. aastal, kui akadeemias hakati tõsisemalt tegelema murdesõnaraamatu koostamisega, andis omapoolse panuse ka Leppik, kes saatis sinna nii Väike-Maarjast, Simunast kui ka Kadrina kihelkonnast kogutud murdesõnu. See innustas teda omakorda jätkama 20 aastat kestnud Saarde kihelkonna murdesõnade kogumist, mille tulemusena on tema kogutu hulgas umbes 300 haruldast sõna.

1985. aastal peatas raske haigus Leppiku töö ainult füüsiliselt – mees ei pääsenud koguma kohanimesid väljapoole kodu. Küll aga aitas teda tädi Ella, keda Leppik küsitles 1986. aasta jooksul „Väikeses murdesõnastiku” I osa ning 1987. aasta jooksul käsikirjas olnud teise osa jaoks. Kokku kogus ta umbes 12 500 Saarde murraku sõna.

Eduard Leppiku keeletegevuse hulka võib arvata veel kolm pikemat kirjutist õpilaste kirjaliku väljendusoskuse kohta. Esimene neist oli „Võitlusest murdevigadega Väike-Maarja keskkoolis”, mille ta esitas

Emakeele Seltsis. Teisena valmis 1975. aastal „Lauseliikmete eristamise probleeme IX klassis” ning kolmandana aastal 1979 „Verbi tarvitamisest Väike-Maarja keskkooli 1978. aasta abiturientide küpsuskirjandis”.

Keeleuurimisega seondus Leppikul tihedalt ka kodu uurimine – mingit kindlat uurimiskava tal ei olnud, kuid esmase huviobjektina on ta nimetanud lähemate kihelkonnakeskustega seotud kirjanikke. Esimeseks avastuseks sai Peeter Jakobsoni haud Väike-Maarja kalmistul. Rohkelt avastamisrõõmu pakkus ka Anton Hansen Tammsaare elukäigu uurimine. Leppik külastas Tammsaare klassikaaslast, kes jagasid lahkelt mälestusi, tolleagesteid ajalehti, õpikuid, fotosid. Hiljem loovutas ta kogutu Tammsaare talumuuseumile.

Tammsaare uurimise kõrval kogus Leppik andmeid ka O. Müntheri, P. Jakobsoni, J. Tamme, vendade Liivide, E. Särgava, E. Vilde, F. R. Faehlmanni, F. R. Kreutzwaldi, O. Toominga ja K. Merilaasi kohta, hiljem pea kogu Virumaa kirjarahva kohta. Leppik külastas kirjanikega seotud paiku ja usutles inimesi, kes neid kirjanikke mäletasid.

1970-ndatel hoogustus kodu-uurimine ning Väike-Maarja keele- ja kirjandusringist kujunes kodulooring. Tekkis korralik kodulookogu, mille põhjal korraldas Leppik koolis paar vastavasisulist näitust, korraldati ka matku. Nii sugune tegevus meeldis õpilastele väga ja koduloonurk täienes kiiresti.

Väike-Maarja kultuuriloo üheks tähtthetkeks on kindlasti kooli ajalugu kajastava koguteose ilmumine. Leppik põhjendas, et üha kiirem teabe juurdevool viis ta mõttele vormistada kõik see rikkus kodu-uurimusliku ülevaadena ja nii saigi töö seoses Väike-Maarja kooli 100. aastapäeva lähenemisega konkreetsema vormi ja eesmärgi.

Käsikiri „Üldhariduskool Väike-Maarjas 100-aastane” valmis 1971. aastal, kuid juubel möödus siiski raamatu esitlemiseta. Põhjusena on autor nimetanud bürokraatiat ning majanduslike võimaluste puudumist. Siiski ilmus nimetatud kogu täiendatult 1998. aastal, kandes nime „275 aastat üldharidust Väike-Maarjas”.

Juba 1973. aastal oli Leppik asunud koostama teist pikemat ülevaadet nimega „Kultuurilooline Väike-Maarja”, mis 1980. aastal ilmus esialgselt mahust tunduvalt napima „Väike-Maarjana”. 1978. aastal, kui Leppik pensionile jäi, asus ta intensiivselt tööle materjalimahuka koguteosega „Lääne-Virumaa kirjanduslikke objekte”, mille eeltööd oli ta teinud juba veerand sajandit. Kogumikus oli kolm sisupeatükki: I Lääne-Virumaaga seotud kirjanike elulood, II Lääne-Virumaal esinevate kohanimedega teosed ja III Lääne-Virumaa kirjanduslooga

seotud kohanimede sisu avavad artiklid. Selle pidevalt täienenud töö tulemusena avati Väike-Maarja muuseumis ka kirjanduse osakond.

Kirjatöö sai uue hoo Eesti vabariigi aastatel – 1996. aastal ilmus Väike-Maarja Põllumeeste Seltsi ajalootrükkis, 1997. aastal „Väike-Maarja luuleraamat” ning 2002. aastal uurimus „Väike-Maarja Muusikaselts”.

Eduard Leppikule on tema laiahaardelise tegutsemise eest kultuuri- ja keelemaastikul antud Valgetähe V klassi teenetemärk. Keelemees on saanud Eesti Vabariigi presidendi preemia eesti rahvusliku vaimuvara kogumise ja talletamise eest; 1997. aastal Wiedemanni keeleauhinna; Eesti Rahvuskultuuri Fondi Tänuauhinna murdesõnavara kogumise eest, Eesti vabadusvõitlejate medali, Virumaa Kultuurkapitali missioonipreemia; Vabariigi presidendi Lennart Meri kultuuriloouurija eripreemia ja Lääne-Virumaa maa soola preemia. Leppik on ära märgitud ka elulugude raamatus „Viru vägevad”.

Eduard Leppik tegi ja jõudis palju. Ta näitas, et me kõik võime olla suured, mõelda suurelt. Viru Vägev on öelnud: „*Mis teed, tee ikka rahva heaks. Kes nii ei talita, on tühi kruus januse peos.*”

Oma artiklis olen toetunud Eduard Leppiku 2004. aastal ilmunud raamatule „Minu raamat”.

Ü l e v a a d e

- - - - -

Vaba aeg Soome ja Eesti keelearenduskavades

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi nõunik

Keelearenduskavade koostamine on Eestis ja Soomes sattunud ühele ja samale ajale. Eestis võttis valitsus mai lõpus vastu korralduse¹, millega haridus- ja teadusministeeriumi kohustati järgmise aasta aprilliks uut, aastate 2011–2017 eesti keele arengukava koostama. Soomes esitleti 26. mail kodumaa keelte uurimiskeskuse juhi professor Pirkko Nuolijärvi eestvedamisel valminud soliidset 242-leheküljelist keelepoliitilist tegevuskava², mis nii mahult, põhjalikkuselt kui ka tõenäoliselt mõjult ületab märgatavalt 1998. aastal uurimiskeskuse enda jaoks koostatud programmi³. Eesti kehtivast keelestrateegiast – ja ka praegu ette valmistatavast uuest arenduskavast – eristab järgnevalt käsiteldavat Soome dokumenti selle soovituslik iseloom: kohustavat jõudu omava kava koostamine ja vastuvõtmine seisab seal alles ees. Juriidiliselt olematust staatusest hoolimata on Soome tegevuskava seisukohtadega tutvumine

---

¹ „Eesti keele arengukava aastateks 2011–2017” koostamise ettepaneku kinnitamine. – Vabariigi Valitsuse 28. mai 2009. a korraldus nr 205. RTL, 11.06.2009, 46, 651 (<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13185715>)

² Hakulinen, Auli; Jyrki Kalliokoski; Salli Kankaanpää; Antti Kanner; Kimmo Koskenniemi; Lea Laitinen; Sari Maamies; Pirkko Nuolijärvi 2009. Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma. – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 155. Helsinki.

³ Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma. – <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2064>

eesti keele arengukava koostajaile oluline, kuna võimaldab näha oma maa ja keele probleeme ning nende võimalikke lahendusi naabrite analoogia kaudu. Peatükki „Suomi ja muut kielet koulussa” on eesti lugejale juba tutvustatud⁴, järgnevas püüan anda ülevaate sellest, kuidas soome kolleegid käsitlevad vaba aja keelekasutust ning toon ühtlasi paralleele Eesti keelepoliitilise planeerimise probleemide kohta.

Lihtsalt öeldes jaguneb inimese ööpäev kolmeks osaks: töö- või õppimis-, une- ja vabaks ajaks. Normaalses riigis kuulub vaba aeg kodanikule endale ning selle kasutamise üle otsustab kodanik ise. Ükski seadus ei määra seda, mida inimene vabal ajal tegema peaks, samuti seda, kuidas ta oma vabal ajal peaks rääkima, enda või oma lähedaste tarbeks kirjutama. See ei tähenda aga, et vaba aja keelekasutus peaks riigi huvisfäärist välja jääma; vastupidi – kattes olulise osa keeleliselt aktiivsest perioodist, väärrib vaba aja keelekasutus riigi tuge selleks, et areneda keelele kasulik suunas; veel enam – selleks, et see paljudel juhtudel emakeelsena võimalik oleks. Soome keeleteadlaste ühistöös ongi terve eraldi osa, mis kannab pealkirja „Vaba aja keelemaastik”⁵. Kui kirjeldatava analüüsi alusel kunagi riiklik täitmiskohustuslik dokument sünnib, siis on vaba aja keelekasutus seal põhjusega auväärse kohal. On ju Soome täiskasvanul seda keskmiselt kuni 6 tundi ööpäevas, õpilastel nädalavahetusel koguni 9,43 tundi (koolipäeval 5,57).

Vaba aja peatüki allteemadena on käsitletud kultuuri üldiselt (lugemine, kirjutamine, raamatukogud), kultuurisündmusi ja teatrit, ajakirjandust, raadiot ja televisiooni, sporti, filmi ja muusikat, arvutiala üldse, sh eriti arvuti- ja videomänge. Ei kehtivas „Eesti keele arendamise strateegias (2004–2010)”⁶ ega aastateks 2011–2017 koostatavas uues eesti keele arengukavas ole vaba aja keelekasutusele eraldi osa pühendatud. Loomulikult ei tähenda see, et vaba aja teema Eestis täiesti riigi tähelepanuta on: on olemas fondid, programmid, arengukavad, sihtasutused, kultuurkapital ning küllap muidki võimalusi vaba aja veetmise riiklikuks ja omavalitsuslikuks toetamiseks. Kuigi mõnes neist pööratakse tähelepanu ka keeleküsimumustele, näiteks soodustades eesti kirjandusklassika, eesti lastekirjanduse või muu rahvuskultuurile olulise

⁴ Jüri Valge, Nii Soome kui Eesti teevad keelestrateegiat. – Õpetajate Leht 2009, 19. juuni.

⁵ Suomen kielen tulevaisuus, lk 191–222, <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk7/>.

⁶ Eesti keele arendamise strateegia. 2004–2010. Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti keelenõukogu. Tartu: AS Atlex. 2004.

eestikeelse väärtkirjanduse väljaandmist või määrates ringhäälingulubade saamise tingimuseks Eesti autorite teoste esitamise jne, jääb see tähelepanu üldise keelestrateegilise raamita vajalikust väiksemaks. Kehativas keelestrateegias on aja- ja ilukirjandust, teatrit ja filmiloomingut ning arvutimaailma küll eri peatükkides mainitud, spordi ja suurte kultuurisündmuste käsitlest aga siiski pole. Muu hulgas tähendab see ka seda, et meie keelestrateegia elluviimise seiredokumentideski⁷ kõnealusele valdkonnale eraldi tähelepanu ei pöörata.

Üldjoontes on nii vaba aja keelekasutuse probleemid kui ka pakutavad lahendused Soomes ja Eestis sarnased, seisnedes selles, et inglise keel tungib peale (nt sõnad *fitness center, open, online, on, off, OK*) ning et vastumeetmed on üldjuhul soovituslikku laadi. Anglitsismide tuleku põhjuseks nii seal kui siin on muutunud väärtushinnangutest johtuvad stiilitaotlused, rahvusvahelisuse püüdlemine või sobiva emakeelse sõna puudumine. Oma keele kaitsmise peamiseks vahendiks kipub jääma aeganõudev emakeelt väärtustava hinnangusüsteemi kujundamine ja selle rakendamine (loodetavasti suudab Eestis hiljuti käivitunud väärtusarendusprogramm⁸ eestlaste keele-eelistusi positiivselt mõjutada). Mõningaid lahknevusi Soome ja Eesti vaba aja keelekasutuses põhjustavad nii riikide kui kodanike erinevad rahalised võimalused, vahe kontaktides muu maailmaga – mis küll kiiresti väheneb – ning küllap ka maade erinevast ajaloost tulenevad erinevused suhtumises oma rahvusesse ja emakeelsesse.

Lugemist peetakse Soomes tähtsaks harrastuseks, kuigi sellele kulutatud aeg väheneb, jäädes kolmveerandtunni ringi päevas. Ettearvatult on suurimad lugejad naised ja väikseimad lugejad 15–24aastased mehed; vastupidi ootustele ei vähenda aga Interneti kasutamine lugemist. Kes teeb, teeb mõlemat, kes ei tee, ei tee kumbagi. Kuna inimestel on halvenenud majandusolukorras raamatuid osta raskem, siis rõhutatatakse Soome keelearenduskavas raamatukogude tähtsust – seostades neid nii demokraatia, sõnavabaduse kui ühiskonnaelus osalemisega (ja soovitades neile muidki funktsioone raamatute laenutamise kõrvale). Suurendamaks raamatukogude vähenenud võimalusi, pakutakse välja

⁷ Eesti keele arendamise strateegia. 2004–2010. Elluviimine. 2004–2006. Eesti keelenõukogu. Tartu: AS Atlex. 2006; Eesti keele arendamise strateegia. 2004–2010. Elluviimine. 2007–2008. Eesti keelenõukogu. Tartu: AS Pakett. 2009.

⁸ Riikliku programmi „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013” kinnitamine. – Haridus- ja teadusministri käskkiri nr 156, 2. märts 2009. a.

süsteem neid riiklikult toetada: mida suurem panus kohalikult omavalitsuselt, seda suurem abi riigilt.

Lugejani jõudmise eelduseks on raamatu olemasolu. Põhimõtteliselt on nii eesti kui ka soome keel ühesugused väikese kasutajaskonnaga keeled ning kogu maailma kultuuri- ja teaduselus osalemiseks vajalikku kirjandust ei ole võimalik koha peal originaalsena emakeeles kirjutada. Seepärast on oluline toetada tõlketegevust: nii tõlkijaid kui väljaandeid, nii ilu- kui populaarteaduslikku kirjandust. Toetus peab puudutama nii honorare kui ka tõlkijate ettevalmistust. On ootuspärane, et peatselt algava lugemisaasta raames tekib Eestiski ideid ning leitakse võimalusi, mis aitavad eestikeelse raamatu lugejale lähemale tuua ning viimaste hulka suurendada.

Lugemise kõrval on vaba aja tegevuste hulgas üha olulisemat kohta võtmas kirjutamine: blogid, portaalid, e-post, kodulehed jne (2002. a pidas 25% soomlastest veebipäevikut). Selge, et niisugust keelekasutusviisi on raske mingisugustele reeglitele, k.a õigekirjareeglid, allutada. Küll aga võiks üldhariduskooli keeleõppes seda ulatuslikku materjali kasutada: kirjakeele ja teiste keelekujude erinevuste demonstreerimiseks, stiilivõtete selgitamiseks, keelekasutuse loomingulisuse osutamiseks jne. Oluline selles valdkonnas on, et suhtlus toimuks ikka emakeeles, mitte täielikult inglise või põhjendamata määral segakeelsena. Kindlasti kehtib öeldu ka Eesti kohta; paljast nendingust, et virtuaalkeel ei vasta kirjakeele normile (ei pea ega saagi üldjuhul vastata) – ja on üldse paha! – pole vähimatki kasu.

Teatrid, mille kohta tõdetakse, et „omakeelne teater on keeleühiskonda tugevasti toetav element”, Soomes probleemiks ei ole: neid on palju ja need tegutsevad soome keeles. Ilmselt pole asi Eestiski teisiti, kuigi meie teatrietendusi jälgides torkab silma üks võõrkeeleõpetuse valdkonda kuuluv seik: kui eestikeelse teksti vahele tuleb mingit muud keelt (eriti saksa, aga ka vene keelt), siis selginevad paljude noorte näod alles „koduse” inglise keele päralt jõudes. Kui teatritega ei näi Soomes keeleprobleeme olevat, siis mures on põhjanaabrid suurte kultuuriürituste, eelkõige muusikafestivalide keelekasutuse pärast. Ingliskeelestumine käib kaasas koos ürituste rahvusvahelistumisega ning sageli kohaliku keeletarvitaja arvel – isegi siis, kui osavõtjaskonda peale kohalike kedagi ei kuulugi. Soome keeleteadlaste arvates ei takista omakeelsus rahvusvaheline olemast ning sama põhimõtet võiksid silmas pidada needki, kes Eestis rahvarohkeid suveüritusi teevad ja neile *Beach Party*, *Freedom Parade* ja kas või *Õlle Lageri* taolisi nimesid panevad.

Netis ringi vaadates leiab meil ka niisugused klubid nagu *Active Attack Partyzone* ja *Club Unlimeted*; *DPS Raadio* aga avaldab järgmise reklaami: „SUVE parim drumandbass/dubstep üritus /FORCE FUSION/ 10. juulil klubis POCKET”. Soomlaste retsept on: pigem präänikut kui piitsa; korralikud keeleharjumused tuleb sisse kasvatada koolis ja perekonnas; samuti võiks emakeelsuse üritustele toetuse saamise (riigilt, kohalikult omavalitsuselt, ärksamatelt firmadelt) tingimuseks seada. Aga kes suudaks sponsoreid mõjutada?

Filmikunstiga on keerulisem. Filmi tegemine on kallis igal juhul, eriti kalliks muudab selle aga tootmine väikesele keeleühiskonnale. Kahtlusi süvendab see, et Soome kinokülastajate noorem rühm (15–24aastased) eelistab Hollywoodi toodangut. Sellest hoolimata peavad keelearenduskava autorid vajalikuks jätkata soomekeelse filmi-toodangu arendamist ning hoolitseda selle eest, et rahvusvahelistumine ei toimuks soomekeelse toodangu arvel. „Soome filmi eesmärgikava 2004–2010” järgi ongi kavas toetada seda 27 miljoni euroga ning suurendada emakeelset filmitegu 12 teoseni aastas.

Eelnevatega lähedane on ka raadio ja muusika valdkond. Soomes osutatakse kahele viimaste aastate jooksul süvenenud suundumusele: muusikasaadete hulk on oluliselt suurenenud (need hõlmavad kuni 80% saateajast) ning koos kohalike raadiote tulekuga on eestrist kadunud riigiraadio kirjakeelne ainuvalitsus. Raadios kasutatav keel on muutumas üha vabamaks ja informaalsemaks. Kui raadiokõne mõjutamist kuidagi vajalikuks peetaksegi, siis selles mõttes, et see oleks soome-, mitte ingliskeelne. Eestis levinud arvamused tunduvad enam kirjakeelelembesed olema nii keeleseaduse uue versiooni kui ka uue keelearenduskava koostamisel – ning vahest on selleks ka rohkem põhjust (kahtlemata on olemas neid, kes teisiti mõtlevad).

Kui Internetti ja muusse võrgumeediasse suhtutakse nii Soomes kui ka Eestis küllalt ühtmoodi – info andmine võrgu kaudu on vältimatu – ja saavutused selle valdkonna emakeelsena hoidmisel/emakeelestamisel on mõlemal maal olemas, siis leidub ka niisugune ala, mida arendades tuleb Eestis rohkem pingutada. See ala on mängud. Keelearenduskava andmeil müüdi 2007. aastal Soomes 2,4 miljonit arvuti- ja videomängu kokku 80 miljoni euro, s.o ligikaudu 1 254 000 000 Eesti krooni eest. 13–18aastased soomlased mängisid keskmiselt tunni päevas (lugesid, muuseas, 46 minutit), nädala jooksul mängisid peaaegu kõik poisid ja pooled tüdrukud. Mängimist harrastavate inimeste keskmine vanus, samuti naiste osakaal nende hulgas tõuseb: Soomes on see 30 aastat ja

33% (USAs 35 aastat ja 40%). On selge, et nii suurt hulka inimesi ja aega hõlmav keelega seotud tegevus ei või jääda keelekasutusvaldkondade arengu kavandamisel tähelepanuta. Probleem on seda tõsisem, et oluline osa mängudest – nii nendes kasutatavatest mõistetest kui mängukeskkonnast – on toodetud ingliskeelsena. Soome keelearenduskava autorid rõhutavad vajadust mängude tõlkimise järele – eriti oluline on tõlkida noorematele mõeldud mängud. Lisaks soovitatakse arenduskavas pöörata rohkem tähelepanu tõlgete kvaliteedile. Probleemidena nähakse Soome mänguturu väiksust muu maailmaga võrreldult ning seda, et Soomes ei koolitata mängude tõlkijaid.

Eesti probleemid on arusaadavalt veelgi suuremad, kuna nii rahva arv kui ka ostuvõime, seega tõlgitud toodangust saada võidav kasum on oluliselt väiksemad. Lisaraskus on see, et ilmselt pole valdkonna olulisusest arusaamine piisavalt sügav: kuigi meie praeguses keelestrateegias on eestikeelsete arvutimängude vajadus kirjas, on laialt levinud arvamus, et „parem, kui nad ei mängi”. Vahest ongi. Aga mängivad ju! Soomlaste programmist leiame soovitusel, mis on väga aktuaalsed ka Eestis ning suunavad meie riiki eurokoostööle: „Mängude tõlkimine on väljakutse väikestele keeleühikondadele. Rahvusvahelised firmad on väljaspool Soome (ja ka Eesti – JV) seaduste ulatust. --- On vaja kogu Euroopa Liitu katvat keelepoliitilist reguleerimist, sest muidu jäävad väikeste keeleühikondade keelelised õigused teostamata ja väikeste keelte rääkijad satuvad suurte keelte (st väikese ja suure kasutajaskonnaga keelte – JV) rääkijaist erinevasse olukorda.”⁹

Kehakultuur ja sport on Soomes traditsiooniliselt populaarsed (praegu tegeleb 90% elanikkonnast sellega vähemalt korra nädalas) ning spordilembus on laienemas ka Eestis. Seda enam peaks olema võimalik tegelda lemmikaladega emakeeles. Soome arengukava jaoks kogutud andmeist selgub, et probleemi ei ole klassikaliste, ammu tuntud ja pikka aega harrastatud kergejõustiku, pallimängude ja muude nn vanade aladega: nende sõnavara – kas kunagi laenatuna või emakeelsena looduna – on kinnistunud ja tuttav; olemas on ka pikkade tegutsemistraditsioonidega alaliidud, mille järelevalve all terminoloogiaarendus olemas olevatest oskussõnadest lähtub ega järske võõramõjulisi hüppeid ei tee. Teisiti on aga uute, hiljuti lühikese aja jooksul tekkinud ja Soome jõudnud aladega: kohati on ingliskeelne kogu terminoloogia ning neid alu käsitlevates tekstides on lausete ja

⁹ Suomen kielen tulevaisuus, lk 219, <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk7/>.

lõikude kaupa võõrkeelt. Seega pole soomekeelne suhtlemine neil aladel võimalik ka siis, kui tahetak, küll aga on ingliskeelsus vastupidise tahtmise korral asjasse pühendatuid ühendavaks ja ülejäänutest eristavaks vestluskeskkonnaks. Seaduse toel saab emakeele ignoreerimisele vastu astuda aga alles siis, kui näiteks jõusaali masinatel riigikeelseid kasutamishuudeid polegi.

Eesti kohta kehtib üldjoontes sama. Kallite alade harrastamist takistavast madalast elatusasemest tingituna puudutavad keeleprobleemid küll suhteliselt väheseid inimesi, ent aegamööda levivad uued alad koos jõukuse kasvuga ka siin. Juba praegu võib ametlikult registreeritud organisatsioonide hulgast leida *Eesti Curlingu Liidu, Darts Liidu, Indiaci Liidu, Petanque Klubide Liidu, Rugby Liidu, Molcky (tekstis ka mölkky) Klubide Liidu, Raketloni Liidu* jne. Osalt võib siin tegu olla lihtsalt teadmatusega, oskamatusena keelekasutusele tähelepanu pöörata, teisalt aga teadliku võõrkeeleihalusena. Sellisega, mis traditsioonilises jalgpalliski laseb näiteks *Floral* ja *Levadi* mängida ainult FC-na, samal ajal kui *Maag Tammeka* ja *Sillamäe Kalev* (viimane tõenäoliselt valdavalt mitte-eestlastest koosnev) tulevad toime ka JK-dena (*jalgpalliklubi*). On arusaamatu, miks *Vaprus versus Kuressaare* on parem kui *Vaprus Kuressaare vastu*. Ka ürituse rahvusvahelisus ei õigusta eestikeelses Jalkas¹⁰ pealkirja „*Vaprus Summer Cup Pärnu ootab kuue riigi 100 võistkonda*” ega olnud populaarse turniiri korraldajail põhjust emakeelt häbeneneda siiski, kui nad oma võistlust kas *Umbro Summer Cup*’iks või *Lotto Summer Cup*’iks nimetasid. *Keelenõu* andmeil paluvad teadlikumad spordiinimesed keeleasjatundjate abi küll, kuid ilmselt oleks vaja süsteemi, mis takistaks võõr- ja väärkeelendite esimestki kasutusele jõudmist. Paberile (ajalehte, hinnasildile, kuulutusse) või võrku jõudmine loob väärkeelendite kasutamise pretsedendi ning selle alusel kujunenud harjumust on raske kui mitte võimatu muuta. Kui asjaarmastajate keeleloominguvead võib veel andekski anda, siis ametlike vaba aega, sh sporti käsitlevate dokumentide küündimatus on juba tõsisem. Näiteks „Liikumisharrastuse strateegilisest arengukavast (2006–2010)”¹¹ leiame 15. lisana „Liikumisharrastuse suhtekorralduskava ja PR-strateegia” ning selle sisukorra: „6. Bränding Eesti spordis. 6.1 Brändi strateegia. 6.2. Brändi identiteet. 6.3. Promotsioon ja promotsiooniüritused. 7. Lobby.” Kõike seda peaks ka eesti keeles olema võimalik kirja panna.

¹⁰ Vt Jalka 2009, nr 3, lk 21.

¹¹ Vt <http://www.kul.ee/index.php?path=0x1216>

Vaba aja keelekasutusest kokkuvõtet tehes leiavad põhjanaabrite arengukava autorid, et selle keelsuse üle otsustagu igaüks ise – küll aga peab olema võimalus otsustada ka soome keele kasuks (eesti keele arengukava koostamisega seotuna pooldaksin ikka ka väikest mõjutamist – emakeelele kasulikus suunas). Trükisõna ja TV mõju noortele on vähenemas, nende asemele on asunud/asumas Internet; samuti on tiheda suhtlusega nüüdismaailmas vähenemas omakeelsete originaaltekstide ning suurenemas oma keelde tõlgitu mõju. Järelikult tuleb hoolitseda emakeelse Interneti ning emakeelsete tõlketekstide kvaliteedi eest. Küsimus pole mitte ainult selles, et kõik inimesed – ka osa noori nende hulgas – ei oska inglise keelt piisavalt selleks, et oma vabast ajast siirast rõõmu tunda. Probleem on põhimõtteline.

Soome keeleprogrammi vaba aja peatükk lõpeb küsimusega, mille võimalikke vastuseid tuleb kaaluda ka Eesti keelearenduskava koostajail ning kindlasti kõigil eesti keele kasutajail endil: „Kultuuriala rahvusvahelistumine on selle elujõu seisukohalt kindlasti positiivne, keele suhtes võib mõju olla vastupidine. Kui soome keel eristub ja eristatakse ainult oma kultuuri puudutavate sündmuste jaoks, käivitub vaikne taandumine, mille lõpus soome keelt sobib kasutada vaid saunas pere keskel. Ega me ju ei taha naasta olukorda, millest 19. sajandi fennofiilid oma tööd alustasid?”¹² Sama võib küsida ka eesti keele ja selle kasutamise kohta.

---

¹² Suomen kielen tulevaisuus, lk 222.

Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi 20 aastat

Edward Kess

Tallinna 37. keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja,

EES-i juhatuse liige

Eesti Emakeeleõpetajate Seltsil täitub tänavu 20 tegutsemisaastat.¹ Selle paarikümne aasta jooksul on seltsist kujunenud arvestatav eesti keele ja kirjanduse õpetajaid koondav ja esindav ühendus.

EES on seadnud oma eesmärgiks propageerida ja väärtustada eesti keele ja kirjanduse õppimist ning õpetamist, tõsta seltsi liikmete emakeelehariduslikku taset, avardada seltsi liikmete üldkultuurilist silmaringi, täiustada nende erialateadmisi ja kutseoskusi, edendada erialaseid kontakte, kaitsta seltsi liikmete kutsehuvet ning võimaldada seltsi liikmetele tegutsemis- ja suhtlemisrõõmu.

Seatud sihtide saavutamiseks organiseerib EES koolituspäevi, seminare, ekskursioone, vahendab uuemat erialast ja pedagoogilist teavet, võtab osa õppekava arendamisest ning õppekirjanduse loomisest ja retsenseerimisest, aitab korraldada õpilaste emakeeleolümpiaade, kirjandivõistlusi, keelepäevi.

Seltsi algusaeg

25. mail 1989. aastal kogunes Eduard Vilde nimelise Tallinna Pedagoogilisse Instituuti mõnikümmend emakeeleõpetajat, kelle hulgast valiti seltsi loomiseks algatusrühm. Seltsi koosolekul osales Soome Emakeeleõpetajate Liidu tegevjuhataja ja ajakirja Virke toimetaja Mervi Murto, kes tutvustas seltsi asutajatele soomlaste seltsi eesmärgi, struktuuri ja tegevusvaldkondi. Hakati koostama seltsi põhikirja algvarianti.

30. septembril 1989. aastal toimus Tallinna Pedagoogilise Instituudi aulas EES-i asutamiskoosolek. Kinnitati seltsi põhikiri ja koosolek valis seltsile 13-liikmelise juhatuse.

28. oktoobril 1989. aastal toimus EES-i juhatuse esimene koosolek. Juhatus jagas ülesanded järgmiselt: seltsi esimees – Hoide Sikk; aseesimees – Irene Leisner; metoodikakomisjon – Maire Eiert ja Kersti

¹ Artiklis on kasutatud infot EES-i kodulehelt www.eeselts.ee

Lepajõe; koostöötoimkond – Mari Välba; välissuhete toimkond – Viivi Maanso; kultuuri- ja majandustoimkond – Leili Möller, Eleonora Tammi Saar; info ja reklaam – Aili Kiin, Kaljo Kuld, sekretär – Liivi Reinert; laekur – Urmas Veikat; seltsiliikmete enesetäiendus – Märt Hennoste; ametikoolide problemaatika – Salme Haavik. Revisjonikomisjoni koosseisu kuulusid Linda Jaggo, Maaja Hage ja Andry Ruumet.

23. novembril 1989. aastal registreeris Hariduskomitee EES-i ametlikult. Selts sai enda kasutusse ruumi Tallinna Õpetajate Majas Vene tänav 5.

20. aprillil 1990. aastal avas selts Mererajooni hoiupangas nr 7355/04 hoiuarve nr jo-719. Esimese suurema annetuse – 2 000 rubla – tegi EES- i arvele Hariduskomitee esimees Leonid Fiveger.

Sama aasta 15. juunil kinnitas juhatus seltsi pitsati ja märgi kavandi, mille autor oli Aet Kallam. Mõlema põhisümboliks on tammepuu, see sümbol on laenatud Kristjan Raualt. Motiivi kasutamise ettepaneku autor oli Hoide Sikk ning see sümbol viitab „Suure tamme laulule”.

9. detsembril 1992. aastal ilmus seltsi lehe esimene number. Tallinna Kivimäe põhikoolis toimuvale seltsi jõulupeole saabuvad said lugeda oma ajalehte. Tallinna Pedagoogikaülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis pandi kokku ja trükiti Andry Ruumeti, Toomas Pirni ja Marko Tiidelepa algatusel ja teostusel EES-i häälekandja esimene number. Esialgu nimeta lehes astusid kirjutistega üles Hoide Sikk, Viivi Maanso, Toomas Pirn, Marko Tiidelepp ja Jaan Õispuu. Leht õnnitles seltsi 1992. aasta juubilare ja jagas infot.

Leht jäi nimeta 1993. aasta septembrini. Siis aga tegid juhatuse liikmed saalomonliku otsuse: Kersti Kaldma avas, silmad kinni, juhusliku koha pealt ÕS-i ja asetaski sõrme leheküljel ühele sõnale. Otsustati, et sellest sõnast saagu seltsi lehe nimi. Nii sai seltsi leht nimeks Lõrp, mis tähendab laket, viletsat suppi või jooki. Sõna käändub *lõr'p : lõrbi* ja kuulub 1976. aasta ÕS-i 67. tüüpkonda. Lehte hakkas toimetama Aili Kiin.

Seltsi tänapäev

Tänapäeval on EES arenenud lapsekingadest tubliks teismeliseks, vast ehk noorekski, kel veri pulbitsemas, sest seltsielu on muutunud üha aktiivsemaks. Seltsil on tavaks saanud korraldada mitmesuguseid üritusi. Traditsiooniliseks on kujunenud kevad- ja sügispäevad. Igal kevadel ja sügisel kutsuvad selts oma liikmed kokku Eesti eri paikadesse.

Koolituspäevi on peetud nii Võrus, Tartus, Tallinnas, Jõgeval, Pärnus kui ka Taevaskojas. Selle aasta 6.–7. novembril ollakse taas pealinnas, seekord Eesti Draamateatri maalisaalis.

Seltsi päevad on alati peetud mingil kindlal läbival teemal. Kaunid teemad, nagu „Elav eesti keel”, „Luulest noa ja kahvliga”, või „Eesti keele ja kirjanduse kaunid nüansid” kannavad endas vaid pealmist osa ürituse väärtusest.

Kevad- ja sügispäevadele on lisandunud suvekool. Suvekool on kolmepäevane tõsine koolitus, mille on oma õlule võtnud Krista Mägi ja Sirje Nootre ning nende abilised. Nende augustipäevade jooksul võetakse väga põhjaliku vaatluse alla üks emakeeleõpetuse tahk. Sel suvel süüviti Taagepera lossis lugude müstilisse maailma, aga on ka püütud Alu mõisas mõista filmikeelt ja filmikunsti emakeeleõpetuse teenistuses.

EES annab välja aastaraamatut ja seltsi toimetisi. Kui aastaraamatuse koondatakse seltsi liikmete ja koolituspäevadel esinejate mõttekäike, siis seltsi toimetised peaks olema toeks õpetaja igapäevatöös. Aastaraamatute koostamise on enda õlule võtnud Piret Joalaid.

Toimetistes on häid näpunäiteid, kuidas üht või teist teost käsitleda, milliseid meetodeid ja nippe kasutada tundide huvitavamaks muutmisel. Sel kevadel ilmus toimetiste viies osa, mis sisaldab raamatute „Sirli, Siim ja saladused”, „Tõmba uttu”, „Kadri” ja „Meelis” tunnikonspekte, mille autorid on Ivika Hein, Tiia Kessel, Eve Kärsna, Helge Maripuu ja Piibe Leiger, toimetaja ja koostaja rolli võttis enda kanda Krista Mägi

Oma liikmetele on selts korraldanud igal aastal ühe ekskursiooni. Välja on kujunenud nii, et ühel aastal võetakse ette mõni lähem paik, mis võiks olla seotud sugulasrahvastega, teisel aastal tehakse tiir kaugeemale. Nii on käidud ugrilistel reisidel Liivimaal ja Karjalas. Kaugematest paikadest on reisisihiks võetud Kreeka ja Inglismaa.

EES teeb tihedat koostööd haridusvaldkonna esindajatega, haridus- ja teadusministeeriumi ning riikliku eksami- ja kvalifikatsioonikeskusega, samuti kuuluvad seltsi liikmed hariduskomisjonidesse. Lisaks ollakse toeks erinevate ainevõistluste korraldamisel: koostöös haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonnaga jagatakse toetust emakeeleolümpiaadi piirkonnavoorede läbiviimiseks, abistatakse võistlusemistel, kirjandivõistlustel. Suurematest projektidest on plaanis kultuuriministeeriumiga koos korraldada 2010. aastal raamatuaasta üritusi. EES-i kuulub paarsada emakeeleõpetajat kogu Eestist. Lisaks

ESS-i liikmed ekskursioonil Karjalas

õpetajatele on liikmeid ka kirjastajate, ülikoolide õppejõudude ning haridusametnike seas. Liikmete arv suureneb pidevalt.

Seltsi liiget eristab tavaõpetajast kindlasti suurem aktiivsus oma kooli tegemistes, paikkonna hariduselus ja isegi täiskasvanukoolituses. Kindlasti iseloomustab EES-seltslast laiem silmaring ning uuendusmeelusus, loovus, julgus rakendada uut, unustamata samas head vana ning kirk eesti keelt ja kirjandust tulevasele põlvele jagada. Hea on tõdeda, et 20 aastat tagasi alguse saanud EES on jõudsalt kasvamas ja tegutseb üha aktiivsemalt. Tulevikku vaadatakse suurte lootustega. Lootustega, et eesti keele ja kirjanduse tundide arv koolis ei vähene, et suurenevad võimalused üha paremini, uuenduslikumalt ja mitmekülgsemalt lapsi õpetada, et meie koolides on head õppekavad ning võimalus õpetajal areneda.

Keeletargad lastekas

Janika Leoste

Lasteveeb OÜ juhataja

Reili Argus

üks keeletarkadest

Kas sa Jänku-Jussi tead? Aga Jassi või Mõmmit? Ei teagi? Kõik väikesed eesti lapsed ja nende vanemad teavad aga Jänku-Jussi kohe kindlasti. Iga nädal ootavad tuhanded pisikesed tüdrukud ja poisid kannatamatult Jänku-Jussi uusi multikaid ja saateid ning üha rohkem lapsevanemaid käib ka ise lasteka lehel aega veetmas.

Portaal www.lastekas.ee on esimene täiesti eestikeelne 1–12aastastele lastele suunatud internetikeskkond Eestis. Animatsioonid, videod, mängud, heliklipid ja tekstid, mida toodetakse, on kõik eestikeelsed. Lasteka MUDILA (<http://mudila.lastekas.ee/>), mis on mõeldud 1–6aastastele, on ka reklaamivaba. 2009. aasta juunist avas Lasteveeb arendava videosisuga ajaviiteportaali www.bingo.ee, mis on mõeldud täiskasvanutele.

Portaali [lastekas.ee](http://www.lastekas.ee) eesmärk on olla lõbus, arendav ja vägivaldavaba keskkond. Lasteka kõige populaarsem osa on juba viis aastat igal kolmapäeval ilmuv võrgumultikasari „Jänku-Juss”, mille eri osi vaadatakse lastekas ja youtube’ist ühes kuus kokku ligi miljon korda. Jussi multikad on lõbusad, arendavad ja vägivallavabad, need on eelkooliealistele ja noorema kooliea lastele omamoodi õppematerjaliks. „Jänku-Jussi” multikate tootmiseks tehakse koostööd teiste seas päästeameti, maanteeameti, tarbijakaitse, riigikantselei ja haridus- ja teadusministeeriumiga.

Osa [lastekas.ee](http://www.lastekas.ee) sisust on õpetliku sisuga animatsiooni- või videovormis. Kokandus, esmaabi, arvutiõpe, mustkunst, täheõpe, prantsuse keel, inglise keel, esimese klassi õppematerjalide põhjal koostatud viktoriinid – need on valik teemadest, millega lapsi tutvustatakse. Lastekas ei ole kindlasti mitte akadeemiline õpikeskkond, paljude materjalide autorid on asjaarmastajad, kuid samas on mõne saate tegemisse kaasatud ka teadlased. Üks selline saatesari on „Keeletark”.

„Keeletark“

2009. aasta alguses valmis haridus- ja teadusministeeriumi ja lastekas.ee koostöös 12-osaline videosari „Keeletark“¹. Sarja eri osad filmiti Tartu- maa koolides ja lasteaedades koostöös Emakeele Seltsi ja keeleteadlastega. Sarja eesmärk oli äratada laste huvi eesti keele vastu ja tutvustada keele erinevaid tahke, ühesõnaga – näidata lastele, et eesti keel on üks ütle mata põnev keel.

„Keeletarga“ saadetes esines kokku üheksa keeleteadlast ehk keeletarka, kes rääkisid lastele ja lastega keele põnevamatest valdkondadest:

Esimeses saates tutvustas keeletark Annika Kilgi Internetis toimunud sõnavõistlust ehk seda, kuidas lapsed saavad ise uusi eesti keele sõnu välja mõelda. Teises rääkis Reili Argus lastekeelest ning täpsemalt sellest, kuidas esimesed sõnad ja laused lapse keelde tulevad. Keeletark Meelis Mihkla kõneles sarja kolmandas saates rääkivatest masinatest ja näitas, kuidas üks rääkiv masin töötab. Sven-Erik Soosaare päralt oli neljas saade, mille teema oli eesti keele ja sõnade päritolu. Keeletark Riina Kasterpalu rääkis sarja viiendas saates sellest, kuidas eesti keeles ollakse viisakad ning millised pöördumised ja näiteks telefonivestluste algused on viisakad. Keele muutumise ja eesti keele ehituse üle arutles kuuendas saates lastega Martin Ehala, seitsmendas saates kõnelesid nad sellest, mismoodi keeled püsivad ja mismoodi kaovad. „Keeletarga“ kaheksandas saates rääkis Tiina Paet sellest, kuidas eesti keeles kasutatakse inglise keele sõnu ning ka sellest, kuidas üldse teistest keeltest sõnu laenatakse. Keeletark Liina Lindström tutvustas sarja üheksandas saates eesti keele murdeid. Sarja kümnes osa oli pühendatud vanadele eestikeelsetele aabitsatele ning Külli Habicht näitas lastele vanu aabitsaid ja seletas muu hulgas ka seda, kuidas vanas kirjavõttes olevat teksti lugeda tuleks. „Keeletarga“ üheteistkümnendas osas kõneles Külli Habicht vanades raamatutes kasutatud gooti kirjast ning seda kirja püüti ka ühekoos lugeda. Sarja viimases saates esitatakse veel kord lühikokkuvõtte kõikidest teemadest ja saadetest.

Iga „Keeletarga“ saate juurde kuulus ka saate sisu tutvustav tekst, mida lapsed pärast saate vaatamist lugeda võisid, ning viktoriin.

Näiteks kuulus keelelisest viisakusest rääkiva saate ja teksti juurde selline viktoriin:

¹ Vaata <http://www.lastekas.ee/?go=keeletark>

Viktoriin viisakusest

Allpool on esitatud viis telefonikõne algust, vali pakutud kolmest vastusevariandist viisakas ja selles olukorras sobiv pöördumine.

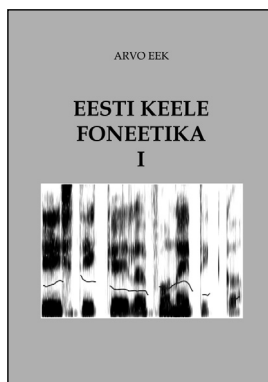
1. Telefonikõne algus **sõbrale**:
  - 1.1. Tervist. Kas te saaksite üks viis minutit rääkida?
  - 1.2. Tsau. Mis teed?
  - 1.3. Noh, tuled siis vä. (Sobiv vastus on 1.2.)

2. Telefonikõne algus **emale**:
  - 2.1. Tere päevast. Kas saaksite mõnele küsimusele vastata?
  - 2.2. Tere emme, Juss siin.
  - 2.3. Et millal sa koju tuled? (Sobiv vastus 2.2.)

3. Vali sobiv vastus, kui **võtad** telefonikõne **vastu lauatelefonilt kodus**:
  - 3.1. Juss kuuleb.
  - 3.2. Noh, mis on?
  - 3.3. Kesse räägib? (Sobiv vastus 3.1.)

4. Vali sobiv vastus, kui **võtad** telefonikõne **vastu oma mobiililt**:
  - 4.1. Noh, räägi.
  - 4.2. Jah. Juss kuuleb.
  - 4.3. Ee.. möh. (Sobiv on vastus 4.2.)

5. Mida ütled, kui sul on vaja helistada **infotelefonile** ja küsida bussiinfo numbrit?
  - 5.1. Tere. Kuidas käsi käib?
  - 5.2. Tere. Palun bussiinfo numbrit.
  - 5.3. Tartu bussid. (Sobiv pöördumine on 5.2.)

Juunikuu keskpaigaks oli „Keeletarga” saate eri osi vaadatud üle 20 000 korra. Laste kõrval on saate kohta arvamust avaldanud ka lapsevanemad: kui laste arvamused piirduvad enamasti arvamusega „Lahe”, siis täiskasvanud väljendavad enamasti kas äratundmis- „Tuli oma lapse kõnelema hakkamisest nii tuttav ette” või avastamisrõõmu „Oi, ei olegi sellele (keelee päritolule) niimoodi mõelnud”. Mitme lapsevanema sõnul vajaks keelega seotu ka edaspidi selliseid rõõmsas ja vabas vormis lastesaateid.

R a a m a t u d

Arvo Eek. Eesti keele foneetika I.
Tallinna Tehnikaülikool, Küberneetika
Instituut. TTÜ kirjastus 2008. 192 lk.

Eelmisel aastal ilmus trükist Arvo Eegi kauaoodatud õpik „Eesti keele foneetika I”. Autor ütleb sissejuhatuses, et esimese eesti foneetika õpiku ilmumisest täitub just 2009. aastal 130 aastat. Selleks õpikuks oli Mihkel Veske „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis” (Tartu 1879). Viimane eesti keele foneetikat käsitlev õpik ilmus aga 62 aastat tagasi. Selleks oli Paul Ariste „Eesti foneetika” (Tartu 1946). Võib öelda, et Veske õpik sai paljuski lähteks foneetikateemade käsitlemisel 20. sajandil ilmunud kooliõpikutes. Ariste õpiku ümbertöötatud ja täiendatud väljaannet „Eesti keele foneetika” kasutati aga ülikooli foneetikaõpetuses. Nüüd jääb loota, et uus foneetikaõpik vahetab viimase ülikooliõpetuses välja ja leiab sellega koha üliõpilaste, tulevaste kooliõpetajate, kuid miks mitte ka lähemalt foneetikast huvitatud kooliõpilaste lugemisvaras.

Nagu pealkiri ütleb, on tegemist õpiku esimese osaga. Sellest leiab lugeja sissejuhatuses foneetikasse ning ülevaate eesti keele vokaalisüsteemist. Järgmises kahes osas oli autor kavatsenud anda ülevaate eesti keele konsonandisüsteemist ning prosoodiast (välteid, rõhk, intonatsioon). Raamatu teise osa kirjutamine katkes aga Arvo Eegi surma tõttu selle aasta 9. juulil.

„Eesti keele foneetika I” esimeses peatükis käsitleb autor mitmeid üldfoneetika küsimusi: keelt ja kõnet, keele osasüsteeme, kõneakti ehk suhtlusahela eri etappe ja tasandeid. Need, kes tahavad suhtlusahelas toimuvaid protsesse mõista, ei saa hakkama ka ilma kõneorganeid tundmata. Õpik annab kõneorganitest ning nende tööst üksikasjaliku ülevaate, aidates mõista protsesse, mis on häälikute moodustamise taga. Sealjuures on juba tähelepanu pööratud erinevatele häälikutele – ka sellistele, mida eesti keeles ei leidu (nt lk 17 ejektiivid, implsiivid, imihäälikud). Selles peatükis on käsitletud ka foneetika ja fonoloogia omavahelisi

seoseid ning põhimõisteid (viimased on õpikus esile toodud poolpaksus kirjas). Et häälikulaad avaldub lisaks artikulatsioonile ka akustiliselt, on selles alapeatükis näiteks ka lühike sissevaade akustilisesse foneetikasse (lk 38–40), et lugeja saaks tuttavaks spektrogrammi lugemisega.

Raamatu teine peatükk on vokaalidest. Need, kes tahavad saada kiireid vastuseid eesti foneetika kesksetele küsimustele, võivad otsida üles §-märgiga kastid (vt nt lk 57), kust need vastused võiksid leiduda. Peatüki algusest leiab lugeja vokaali definitsiooni. Kuna vokaalid on silbilised, siis käsitleb autor sealkohal ka silbi mõistet, kuid viitab, et silbi ehitust käsitletakse täpsemalt õpiku kolmandas osas. Käsitletud on ka vokaalide artikulatsiooni kirjeldavaid tunnuseid tildisemalt. Väga hea on, et vokaalide hääldusmärgid on toodud nii IPAs (*international phonetic alphabet*) kui ka soome-ugri foneetilisest transkriptsioonis. Nii on need mõistetavad eri taustaga keelehuvilistele. Põhjalikult ning eri autorite seisukohti esile tuues on õpikus käsitletud vokaalfoneemi ja nendega seotud probleeme (mitu vokaalfoneemi on eesti keeles?, kuidas käsitleda fonoloogiliselt pikki vokaale?). Sealjuures on jällegi etteruttavalt viiteid prosoodia mõistetele, täpsemalt väldele. Autor ise tunnistab raamatu eessõnas, et segmentaalfoneemi ei saagi tegelikult hästi käsitleda lahus suprasegmentaalfoneemidest, mistõttu on esimeste käsitlemisel teistele viitamine paratamatu. Eesti keele vokaale on käsitletud õpikus mitmekülgset, esitades nii nende artikuloorsed, akustilised kui tajutunnused. Tunnuste mõistmisel on abiks hulk jooniseid (vt nt lk 66–70 huulte ja keele asendi kohta vokaalide hääldamisel).

Joonised ongi õpiku suureks plussiks. Need nii illustreerivad kui ka aitavad mõista eri teemasid. Mõningal määral on õpikus ka tabelleid, mis pakuvad omaette huvitavat uurimisainet ning aitavad luua seoseid. Vokaale käsitledes ei ole autor lähtunud üksnes kirjakeele vokaalidest, vaid on toonud esile ka murrete hääldusisearasusi (vt nt lk 105–122) ning murdehäälduse võimalikku mõju kirjakeele hääldusele (vt nt lk 96–97). Eesti keele foneetikas on oluline osa ka diftongidel, mida on samuti käsitletud nii kirjakeele kui ka murdehäälduse seisukohalt. Lisaks on peatükis pööratud tähelepanu kaasahäälduse (eriti nasalisatsioon) mõjule vokaalide häälduses.

Jääb veel soovida, et leiaksite Arvo Eegi „Eesti keele foneetika I” üles kas raamatukogust või raamatupoest ning saaksite teha sellega ise lähemalt tutvust.

Pire Teras

Kirjavara Kihnu koolile

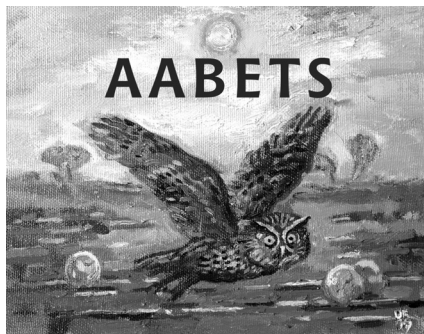
Kihnu lugõmik.

Koostanud Ly Leas, Külli Sepp,
Evi Vesik, toimetanud Joel Sang.

Kihnu: SA Kihnu
Kultuuriruum, 2004.
80 lk.

Aabets.

Jutud mõtlõsid vällä Külli Laos,
Reene Leas ning Evi Vesik,
pildid mualis Uno Roosvalt.
Toimetaja Mark Soosaar.
Pärnu: SA Kihnu Kultuuri
Instituut, 2009. 80 lk.

Oma kodukandi (murde)keele tähtsustamist kirjakeele kõrval on olnud märgata eelkõige Võru- ja Mulgimaal. Kuid on põhjausesti keelealalgi kohamurdeid, kas või saartel, mis kirjakeelest tuntavalt erinevad. Hea näite pakub Kihnu saar, kus uuel aastasajal on hakatud soetama omakeelset kirjavara. Et Kihnu oma folkloori, käsitöö ja kombestiku ehk oma pärimuskultuuriga kuulub 2003. aastast UNESCO inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekirja, siis tähendab oma keele ja kultuuri õpetamine Kihnu koolis ühtlasi olulist osa pärimuskultuuri kaitse alasest tegevusest.

2004. aasta koolisügiseks ilmunud „Kihnu lugõmik” on esimene Kihnu murdekeelne raamat, selle koostamist ärgitas ja vedas keelemees Joel Sang. Tegemist on algklassi õpikuga, mille seadsid kokku Kihnu põhikooli õpetajad, pesuehtsad kihnlased Ly Leas, Külli Sepp ja Evi Vesik. Õpiku valmimisel oli saarerahvalgi oma osa, sest Theodor Saare kirjapandu ning Harri Jõgisalu „Maaleiva” kõrval on kasutatud ka praeguste sõnaseadajate jutustusi. Lugemik kõnetab lapsi peamiselt nende kodusaare lugudega. *Kihnumua* saanud alguse muiste uppunud laevast, mille kaared hakanud liiva koguma, ja *Kakra siär* olla jäänuk Pootsini ehitada plaanitud tammist.

Paljud palad on tööst. Juttu tuleb ketramisest (*Mamma tegi lõnga*), puudeveost (*Metsets*), muistsest rehepeksust (*Rihel*), töö kuulub loomuldasa ka laste ellu. *Mio suinõ päe* algab kalade võtmisega püünistest, siis tehakse heina, käiakse ujumas, lastakse õnged merre ja õhtul aetakse heinad lakka. Ilmselgeks saab, kui palju tööd on kas või sellega, et maitsvat suupoolist põske pista (*Piparkuõk, Magus mahl, Emä tegi saia, Mede emä moosipu^{rk}*). Ja ega mängud saa mängimata jääda, olgu see jooksumäng *kiibitsemine*, pallimäng *matski* või *ku^{rn}*.

Igapäevategemiste tagant kumab laiem ilmaelutaust. Kalendrit hoiavad meeles näiteks *Mardilaupa, Jõululaupa, Madisõpäe* ja *Vastlapäe*. Kihnlase identiteeti aitavad vermida *Ülgepüük, Peremärk, Laevõ tegemine*, aga kindlasti ka avarama maailma avastamine Manijal (*Mammaga Manõjal*), Saaremaal (*Suarlastõ juurõs*) või Pärnus (*Ljõnmasõit*). *Riia ljõnna uatamõs* tähendab siiski keelega vastu rauda puutumist nagu mandrilgi.

Kihnu lugemik on kaunis raamat. Pedagoogiliselt hästi komponeeritud lugemikus on kasutatud kihnlasest kunstniku Jaan Oadi (1899–1984) töid, teose on illustreerinud Epp Maria Kokamägi.

Tänavu ilmunud „**Aabets**” on niisamasugune kooliõpetajate koostatud eht-Kihnu väljaanne (liiati kui kaks autorit on samad mis lugemikul). Õpetlikud-muhedad lugemised arvestavad nii tähestikutähti kui ka Uno Roosvalti illustratsioone. Kihnu õpilastele loodud õpik on sõbralik tugi kodumurde omandamiseks ning samas hea meeleolu hakata vahet tegema, mis kuulub oma saare ja mis maismaa keelde. Autorid on tuginenud küll Kihnu keeletarga Theodor Saare kogutud materjalidele, ent ühendanud need loovalt Kihnu nüüdse, elava keelekasutusega. „Kihnu keele õpetusega koolis tahame toetada murdekeele kasutust noorte kihnlaste igapäevases kõnepruugis ja loodan, et kõik meie trükised aitavad säilitada ainult kihnu keelele omast sõnakasutust ja lause ülesehitust,” on õpetaja Külli Laos öelnud paari aasta eest Pärnu Postimehele.

Kihnu *aabetsi* omapära algab juba tähestikust: A-tähele järgneva B-tähe nimi on *pehme pie*, järgnevad *pehme tie* (D) ja *pehme kie* (G), edasiste seas on *ihh* (H), *kõva kie* (K), *lie* (L), *mie* (M) jne. Murdetekste lugedes oleme harjunud lisamärkidega, mis keeleomast hääldust markeerivad. Kihnu juttude puhul on nii lugemikus kui ka aabitsas aetud läbi kirjakeele vahenditega. Üksnes Kihnu-pärast peenendust on tähistatud ülestõstetud *e*-ga vastava hääliku ees, näiteks *a^{rk}* 'hark',

a^erst, *kuõ^el* 'kool' või *o^ekk* 'vokk'. Kui sõna muutes ilmub aga sõnasse *i*, siis peenendus taandub: *argi*, *arsti*, *kuõli*, *oki*.

Tekstid on mõnusalt kodu- ja Kihnu-kesksed. A-tähe juurde sobivad *ahunas* ja *angõrjas*, D-tähega haakuvad *mede kodo*, E-tähega *emme*, *emä* ja *eit* 'vanaema', K-tähega *kuarnas*, *kiives* 'kiivitaja', *ku^ell* 'kajakas' jne. Kihnuliku münti lisavad nii *koslakongid*, triipus *kõrdid*, *kakuami-pütäd* 'ujuvpoid kakuamikasti nurkades', *murrud* 'jääkuhilad' kui ka *nipskimäng*. Tähestikuosale järgnevad lisalugemispalad ning sõnastik. Siit näeb ühtlasi, kuidas on uuemaid sõnu oma keelde suupärastatud (*autu*, *baktõr*, *iileva^ent* 'elevant', *limunaat*). Juttudesse on siia-sinna poetatud mõistatusi ära arvata ja õpetussõnu tähele panna, alates sellest, et *teese kohta ei tohe to^ehm öelda*, kuni selleni, et *surnuaida ei minnä palju jalu ega piäle sedä, kui päe ond looja läin*. Õpetajaist autorid näikse võtvat kõiki õpilasi nagu omaenese lapsi.

Aabitsatekstid on leidnud õnnelikul kombel pildipaarilised Uno Roosvalti loomingust. Et kunstnik on Kihnuga seotud juba üle 40 aasta, ilmneb ehedalt tema hingestatud piltidest. Kihnu õpilased on kui äravalitud lapsed, kes saavad kasutada nii ilusat kooliraamatut. Muide, aabitsa kaanepildil on kujutatud lennul kakku, Kihnule väga iseloomulikku lindu. Autorid ja toimetaja märkasid küll võimalikku sõnamängu, et mandrilaste *kuke*-aabitsale võiks Kihnu vastu panna oma *kaku*-aabitsa. Paraku pidi see uitmõtteks jäämagi, sest kaku nimeks pole Kihnus mitte kakk, vaid *kassipiägä kanaku^ell*.

Lugedes-lehitsedes hakkab vägisi kummitama mõte, et *aabetsil* ja *lugõmikul* võiks olla hulk lugejaid ka *maesõma massakate*, st mandri-rahva seas, kes tahaksid saada pisut aimu *Kihnumuast* või mingit maiku *kihnu kielest*. Et nad teaksid vähemalt niipalju, et *idirasvlanõ* on rasvatihane, *juõ^es* on luik, *sangõtõkukrik* on kõrvahark, *jumikara* on jääpurikas või et *õun* on kartul. Loodetavasti jätkub neid värvikaid raamatuid nii raamatupoodidesse, -kogudesse kui ka -peredesse.

Lõppu sobiks lisada, et viimasel ajal on ilmunud muudki Kihnu kirjavara, näiteks Naada Juku „Hülgeküti päevik” (2005), Theodor Saare „Veretõõ Läänemerel” (2006), Harri Jõgisalu „Meri põlõm'tõ paljas vesi” (2006), Ärmä Roosi „Elumõnu” (2009) või Svea Aaviku „Kihnu Jõnnist Kihnu Virveni” (2009). Hakkab ikka juba olema, mida aabitsa ja lugemiku järel kätte võtta.

Jüri Viikberg

EÕIK toimetised (TLÜ kirjastus 2007, 2008)

Emakeeleõpetuse infokeskus on Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi juures tegutsev akadeemiline üksus. See loodi 2005. aastal HTM programmi „Eesti keel ja rahvuslik mälu” toel. EÕIK on saanud pidevat toetust – kord nimetatud programmist, kord muudest keelestrateegia allikatest. Igal aastal on keskus teinud mitmesuguseid lepingulisi töid ja arendanud koostööd Eesti pedagoogika arhiivmuuseumi, Tartu ülikooli ja eesti keele instituudiga. Töösse on alati kaasatud eri tasemete üliõpilasi jt noori teadlasi. Ka eelmise õppeaasta emakeeleolümpiaadi läbiviimisel tegi keskus ära suure töö.¹

Keskuse põhisuund on jäädvustada eesti emakeele- ja kirjandusdidaktika pärandit. Jõudumööda püütakse suunata ka selle ala õpetajatevalmistuse üliõpilasi ja tegevõpetajaid, tutvustades nii valdkonna ajaloolist mõtet kui ka maailma moodsamaid suundi. Pisitasa uuritakse eesti keele ja kirjanduse õpetamisega seonduvat (funktsionaalse keeleoskuse ja keeleteadmiste tahke, noorte lugemuse laadi, tulevikus ehk ka rakendatavaid õppeviise jms). Selle kõrval kirjeldatakse eesti keele oskuse mõistet ja tasemeid, koostatakse ja korrastatakse didaktika suurmeeste bibliograafiaid, tehakse rahvusvahelist koostööd ja antakse õpetajatele teada, mis toimub Euroopa koolides.

Keskusel on oma toimetistesari „Eesti keele ruum”, mille on kavanandanud Viivi Maanso ja kujundanud Maria Must. Sarja toimetab Krista Kerge. Seni on TLÜ kirjastuse kaudu ilmunud kolm numbrit, mis kõik taotleavad taasavastada keele- ja kirjandusdidaktika suurkujude erialast mõtet ja isiksuse võlu. Kõigi raamatutega seoses on peetud mälestuskonverentse EPAM-is. Muuseum on rõõpselt välja pannud asjakohases kogumikus meenutatava koolimehe näituse. Kogumike artiklid on tegevõpetajatelt, teadlastelt, üliõpilastelt, suurkujude omaste ja õpilaste sulest. Igale kogumikule on lisatud nimiisiku bibliograafia. Kõik see teenib just neid eesmärke, mille nimel keskus on loodud.

2007. aastal ilmus EÕIK toimetiste avanumbrina „Mihkel Kampmaa ja tema pärand”, koostanud Vaike Birk ja toimetanud Viivi Maanso. 2008. aastal ilmus kaks toimetistesarja numbrit, EÕIK toimetised 2

¹ Vt Oma Keel 2009, nr 1.

„Nikolai Remmel eesti keelele ja koolile” ning EÕIK toimetised 3 „Keele- ja koolimees Johannes Valgma”. Viimased on koostanud Viivi Maanso ja toimetanud Krista Kerge, bibliograafiate autor on Marga Lvova. Käesoleval aastal peetakse toimetistega meeles Viivi Rukkit; Tartu ülikooliga käivad läbirääkimised Eduard Vääri mälestuskogumiku koostamiseks.

Kogumike üks väärtusi on nimiisikute korrastatud bibliograafiad, milles sama raamatu eri trükid on koondatud ning millele on lisatud see-teine uuem või vähetuntud nimetus. Väärtus on seegi, et igas kogumikus leiab mälestusi – just elav mälestus annab edasi vaimuinimeste individuaalset palet, mis kipub ajalikuna kaduma koos kaasaegsetega. Igas kogumikus leidub muu hulgas midagi nimikuju enese sulest, näitamaks kui püsivad on probleemid keele ja õpetamisega. Siin-seal on teadlased kas teoreetilisemas või praktilisemas laadis analüüsinud kuulsate õpetajate töid.

Usutavasti ei vaja ükski kogumiku kaanele sattunud nimi tutvustamist vanema põlvkonna seas, kuid noorele lugejale – olgu õpilasele või õpetajale – leidub kaante vahel palju uut. Mõnele lugejale peegeldub näiteks ajastu, mil elas Mihkel Kampmaa; teine leiab näitliku ülevaade grammatika suurteosest, mis Valgma ja Rummeli sulest ilmununa aastakümneid asendas puuduvat eesti keele akadeemilist grammatikat; kolmandat võlub Johannes Valgma programmeeritud harjutustik, mis justkui oodanuks, et jõuame raaliajastusse ja saame kuulsa koolimehe värskeid ideid arvuti suurepärase võimalustega kohandada. Nikolai Rummeli katsed pseudosõnade toel kontrollida emakeeletaju ärgitavad analoogilisi katseid kordama laiemalt, kui kogumikus on tehtud, ja tulemusi keelemuutuste teooria toel võrdlevalt interpreteerima. Kirjandushuvilisele on asendamatu avastada Kampmaa kirjanduslugu selle inimlähedases kujutusviisis, põnev on lugeda Rummeli võtetest kirjanduse õpetamisel või tema küsitlustest luuletuse mõistmisvõimaluste asjas. Pisitasa avab sari nii didaktikamõtte huvitavaid nüansse kui ka laiemalt meie kultuuriloo tahke ja toone.

Toimetistasarja raamatuid on võimalik osta nii keskusest kui ka TLÜ kirjastusest, veebiandmetel ka mitmest raamatupoest. Nad on olemas ka suuremates raamatukogudes.

Toimetiste kõrval on EÕIK 2008. aastal avaldanud kaks raamatut, milles Euroopa Nõukogu standardi raames kirjeldatakse eesti keele oskuse tasemeid, võttes vaatluse alla nii keeleoskuse komponendid kui ka keelelise pädevuse liigid. Juttu on nii produktiivsetest oskus-

test (kõnelemine ja kirjutamine) kui ka retseptsioonist (kuulamine ja lugemine), teisalt aga vaadatakse samu asju teisest rakursist, rääkides suulise ja kirjaliku keele valdamisest eraldi. Omaette peatükid on mõlemas raamatus pühendatud tekstitööle ja keele õpetamise kõigile tahkudele. Peatükke saadab rohke viitestik asjakohasele eesti- ja võõrkeelsele kirjandusele, mis peaks toetama õpetajaid nii uurijatena kui ka õpilasuurimuste juhendajatena.

Marju Ilvese „Algaja keeleoskaja. Eesti keele A2-taseme oskus” kirjeldab sotsiaalse toimetuleku piirile jäävat keeleoskust, Krista Kerge „Vilunud keeleoskaja. C1-taseme eesti keele oskus” peatub omakorda sellisel tasemel, millega on igati edukalt võimalik töötada haridust nõudvates ametites. Viimane teos võiks suurt huvi pakkuda emakeeleõpetajatele – kuidas keelt õppida, see erineb emakeele ja võõrkeele puhul suuresti; kuhu õppimisega peaks jõudma, see on mõlemal juhul üks ja seesama. (Mida tähendab kindla keele valdamine, ei kuulu tingimata varem õppinud emakeeleõpetaja teadmiste hulka, võiks aga sinna kindlasti kuuluda.) Kindlasti vajavad asjakohaseid teadmisi need õpetajad, kelle klassides on muu emakeelega noori.

Mõlemad tasemeraamatud on valminud HTM ja TLÜ lepingu raames. Paraku jagati keeleoskuskirjelduste tiraaže tasuta ja neid pole võimalik osta – huvilisel tuleb pöörduda kas EÕIK-i, REKK-i keeleosakonda või raamatukokku.

Krista Kerge

I n t e r v j u u

- - - - -

Ilse Lehiste

Ilse Lehiste, Ohio riikliku ülikooli emeriitprofessor, Eesti teaduste akadeemia välisliige.

Sündinud 31. jaanuaril 1922. aastal Tallinnas. Ülikooliõpinguid alustas Tartu ülikoolis 1942. aastal. Sai 1948. aastal filoloogiadoktori kraadi Hamburgi ülikoolis ja 1959. aastal filosoofiadoktori kraadi (*PhD*) Michigani ülikoolis. Ilse Lehiste kõige pikaajalisemaks töökohtaks on olnud Ohio riiklik ülikool. Ta on Essexi, Lundi, Tartu ja Ohio riikliku ülikooli audoktor.

Puutusin professor Lehistega esimest korda kokku 1993. aasta kevadel, kui ta kinkis Tartu ülikooli psühholoogiaosakonnale kõneanalüsaatori ja pidas sellega seoses erikursuse eesti foneetikast. Loengud olid haaravad ja praktikumid huvitavad. Kingitud kõneanalüsaatoriga tegin mõned aastad hiljem oma esimesed akustilised analüüsid. Teist korda kohtusin Ilse Lehistega 1996. aastal, kui Tallinnas peeti eesti prosodia sümpoosioni. Tihedam koostöö professor Lehistega kujunes siis, kui tema initsiatiivil sai 1998. aasta sügisel alguse soome-ugri keelte prosodia uurimine. Kõne akustilise analüüsimise kogemusi on koostöö käigus saanud paljud üliõpilased, on valminud mitu magistritööd ning üks doktoritöö. Uurimistulemused on võetud kokku ka kolmes monograafias (ersa, niidumari, liivi prosodia) ja mitmes artiklis.

- Sinu koolitee sai alguse sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal. Kus koolis sa õppisid? Mis on sellest ajast eriti meelde jäänud? Kas tundsid juba siis huvi eesti või muude keelte vastu?

Õppisin Lenderi eragümnaasiumis. Tegelikult oli seal ka algkool ja keskkool – 4 aastat algkooli, 5 aastat keskkooli, ja kolm aastat gümnaasiumi. Olin just viimases klassis, kui tuli esimene Vene okupatsioon ning koolid muudeti 11-klassiliseks. Lenderi kool muudeti

Ilse Lehiste. Foto: Ellu Moisa

8. keskkooliks. Ning sellel kevadel said 12. ja 11. klass korruga lahti. Uuel koolivalitsusel polnud 12. klassi jaoks mingit õppekava; see pidi olema humanitaargümnaasium, aga meile anti siis reaalgümnaasiumi õppekava järgi rohkem matemaatikat ja füüsikat.

Lenderis pandi erilist rõhku keeltele. Saksa keel algas teises algkooli klassis, inglise keel neljandas, ja mõlemad keetsid siis muidugi kuni viimase klassini. Vabatahtlikkude ainetena õpetati ka veel soome keelt ja vene keelt. Gümnaasiumis algas ladina keel; seda sai siis kolm aastat (ei mäleta täpselt, kas sellel viimasel aastal ladina keel ära jäeti või mitte). Saksa keelt õpetati meetodiga, mida praegu vist keelekümbluseks nimetatakse – klassis kõneldi ainult saksa keelt, õpetaja oli baltisakslane, kellel baltisaksa keel oli emakeel. Õpperaamatud telliti Saksamaalt, vastavalt sealsele samale klassile. Saksa keele omandasingi niimoodi balti erijoontega, mida hiljem teadlikult pidin korrigeerima saksa standardkeelele sarnasemaks. Praegu vist enam baltisaksa keelt elava keelena ei tunta. Näiteks võiks olla [g]-hääliku hääldamine frikaatiivina, *gesagt* hääldus nagu *jesaacht*.

- **Millal ja miks tekkis sinus huvi keeleteaduse vastu?**

Koolis huvitas mind kõik, aga keeleteaduse juurde viis mind ladina keel. Seda õpetas koolijuhataja, proua Lender, ise. Tema andis siis meile sellise esimese eksamiülesande, kus pidime tõlkima lauseid eesti keelest ladina keelde. Pedagoog oleks vast ehk pidanud esimese eksami puhul laskma tüdrukuid tõlkida ladina keelest eesti keelde. Igatahes, tagajärg oli enam-vähem katastroof – aga mina avastasin, et see eesti keelest ladina keelde tõlkimine on väga lihtne ja kerge.

- **Lõpetasid 1948. aastal doktorikraadiga Hamburgi ülikooli ja 1959. aastal Michigani ülikooli. Kuidas viis sinu tee nendesse ülikoolidesse? Mis on ülikooliõpingutest eredalt meelde jäänud? Mis teemal kirjutasid oma doktoritöö? Mis pani sind taotlema veel teist doktorikraadi?**

Ülikooliõpinguid alustasin ma Tartu ülikoolis aasta pärast gümnaasiumi lõpetamist; vahepeal käisin nimelt ühe aasta Tallinnas konservatooriumis, klaveri erialal. Tegin Tartus vajalikud lektorikursused eksamitega ära ja läksin kohe keskastme loengutele. Eriti tugevat mõju avaldasid mulle professorid Paul Ariste ja Konstantin Ramul. Ariste avas mulle uue teadusala – foneetika – millega olen kogu elu tegelnud; Ramuli loengutest on aga kõige olulisemana meelde jäänud tema loenguseeria teadusliku töö meetodist. Mis on vahe hüpoteesi ja teooria vahel. Ning et teadlane ei pea mitte püüdma hüpoteesi tõestada, vaid peab sellele lähenema täiesti erapooletult, peab seda testima. Mul on alati olnud hea meel, kui mu eksperimendi tulemused mind ennastki üllatavad. See näitab mulle endale, et ma isegi alateadlikult ei kavandanud oma eksperimendi hüpoteesi tõestamise otstarbel.

Tartu ülikooli ei jõudnud lõpetada, kui tuli uue Nõukogude okupatsiooni eest põgeneda. Pärast sõja lõppu töötasin Saksamaal Hamburgi ligidal Pinnebergis Balti ülikooli büroos sekretärina – oskasin saksa ja inglise keelt, kümne sõrme meetodil masinal kirjutada. Siis avanes võimalus immatrikuleeruda Hamburgi ülikooli, kus käisin kaks korda nädalas rongiga Pinnebergist. Erialadeks olid germaani filoloogia, vana-islandi filoloogia, ning klassiline filoloogia (ladina eriharud). Doktoritöö kirjutasin inglise kirjaniku William Morrise islandi saagadel põhinevast luulest. Ja siis võeti mind kohe Hamburgi ülikooli õppejõuks (*Lehrbeauftragte* ametinime all), pidama seminari vana-islandi keelest. Töötasin seal kolm semestrit, kuni avanes võimalus Ühendriikidesse minekuks.

Ameerikas töötasin kahes väikeses kolledžis saksa keele lektorina. Aga kedagi ei tundnud, kohalikust akadeemisest elust ei teadnud midagi, ja mingeid väljavaateid ei olnud. Ei tahtnud elu lõpuni algajatele saksa keelt õpetada. Nii hoidsin raha kokku, et saaksin ühe aasta ilma tööil käimata uuesti ülikooli minna. Ann Arboris avanes minu jaoks uus maailm – eksperimentaalfooneetika, teoreetiline lingvistika. Muutsin oma eriala täiesti, sain varsti ka kommunikatsiooniteaduste laboris assistendi koha ning avaldasin oma esimesed artiklid. Mu Michigani doktoritöö pealkirjaga „An Acoustic-Phonetic Study of Internal Open Juncture” avaldati eraldi raamatuna ajakirja *Phonetica* lisana.

1963. aastal avanes võimalus minna Ohio riikliku ülikooli teenistusse. Moodne lingvistika laienes sellel ajal energiliselt, ning Columbuses oli võimalus rajada lingvistika osakond. Mina sain selle esimeseks juhatajaks. (Seda ametit pidasin alguses kuus aastat ning enne pensionile minemist veel kolm aastat.) See pakkus erilist rahuldust – võimalus osakonda luua oma põhimõtete kohaselt, oma väärtustehierarhia põhjal. Ka loengute pidamine meeldis, aga uurimistöö on mul alati olnud südamelähedasem. Mul on nimelt selline arvamus, et ülikooli olemasolu õigustab uute teadmiste loomine. Ameerika kolledž – või üldiselt bakalaureusekraadi tasemel õpetamine – annab järgmisele põlvkonnale edasi juba seni saavutatut. Ülikooli ülesanne on avastada uut.

- **Oled õpetanud mitmes USA ülikoolis. 1963. aastast oled olnud seotud peamiselt Ohio riikliku ülikooliga. Oled pidanud külalisprofessorina loenguid ka paljudes maailma ülikoolides (nt Kölnis, Viinis, Tokios, Tartus). Tänu sellele oli ka mul kunagi võimalus sinuga esimest korda kohtuda. Mis on sulle olnud töös üliõpilastega eriti tähtis? Mida on andnud võimalus õpetada erinevates ülikoolides?**

Külalisprofessorina pikemaid või lühemaid loenguseeriaid pidades on mul alati olnud üliõpilastega hea kontakt. Mõnikord saab sellega ühenduses ootamatu elamuse. Ma pidasin kord aastal 1980 Hiinas, Beijingi ülikoolis nädala loenguid. Aastal 2004 olin jälle Hiinas ja pidasin loenguid kolmes ülikoolis. Pärast ühte loengut tuli mu juurde keskealine mees, ütles, et oli Beijingis mu loenguid kuulanud, mäletas täpselt, millest ma olin rääkinud, ning siis ütles vaikse uhkusega: „Mina olen nüüd ka lingvistikaproffessor.” Sellised momendid on hindamatu tasu selle eest, mida olen püüdnud oma loengutega anda.

- **Keeleteaduses on olnud sinu peamisteks uurimisvaldkondadeks akustiline foneetika ja fonoloogia, aga ka keelekontaktid. Mis äratas sinus huvi just nende valdkondade vastu?**

Akustiline foneetika ja keelekontaktid. Akustilise foneetika juurde viis mind juhus – nimelt sattusin Michigani ülikooli siis, kui sinna oli tulnud professoriks teadlane Bell Telephone Laboratory’st, kes oli üks akustilise foneetika kui teadusharu algatajatest. Ja ta tõi endaga kaasa ühe maailma esimestest spektrograafidest, see oli käsitsi ehitatud. Seda kasutades olime selle teadusharu algpunktis – ükskõik mida me analüüsisime, keegi teine polnud seda enne näinud. Võrrelda võiks seda mikrobioloogi olukorraga, kellele antakse esimene mikroskoop maailmas. See oli äärmiselt põnev. Ja mul oli ka juba koolipõlves olnud huvi laboratooriumi-tüüpi töö vastu; see metodoloogia andis võimaluse mitmesuguseid hüpoteese teaduslikult järele proovida. Võib kaua vaielda subjektiivsete tajude üle, aga spektrogrammil saab kõike objektiivselt mõõta.

Keelekontakt – osalt tuli huvi sellest, et ma elasin seda iga päev ise läbi. Keeled erinevad ning mitut keelt kõnelev inimene tajub seda erinevust. Mul on ka olnud vaidlusi kolleegidega, kes teevad üldistusi keele kui sellise kohta ainult ühe – nimelt nende emakeele – põhjal. Ühel keelel põhinevad universaalid pole mingid universaalid.

- **Oled uurinud mitme keele, nagu eesti ja teiste soome-ugri keelte, serbohorvaadi, läti, inglise ja jaapani keele prosoodia küsimusi. Miks tekkis sinus kunagi lähem huvi prosoodia vastu? Kuidas oled jõudnud just nende keelte uurimiseni? Mis on olnud sulle endale prosoodilisi süsteeme uurides põnevamad küsimused ja olulisemad vastused?**

Prosoodia. Huvi selle vastu tekkis suurelt osalt vaidluses strukturalistidega. Strukturalism oli tollal keeleteaduses valitsev teooria ning üks nende aksioomidest oli binaarsus – kõik opositsioonid olid binaarsed. Mina aga kõnelesin keelt, millel oli kolm pikkuseastet, mitte kaks. Kasutasin siis võimalust spektrograafi abil demonstreerida, et kolmeastmeline süsteem ikka eksisteerib. Üks mu esimestest avaldatud teaduslikkudest artiklitest oli just “Segmental and syllabic quantity in Estonian” (1960). Avastasin, et kahesilbilistel sõnadel on huvitavad suhted silpide pikkuste vahel. Sealst see algas.

Serbohorvaadi keele juurde viis mind esialgu juhus. Nimelt tuli meie laboratooriumi Ann Arboris üks insener Belgradist, paariks kuuks – et

meie grupi uurimistööga tutvuda. Teadsin, et serbia keel on nn tooni-keel – sõnade tähendus oleneb põhitoonist. Kasutasin siis seda inseneri keelejuhina – analüüsisin tema kõnet spektrograafi abil, mida muidugi polnud enne tehtud, sest spektrograafi polnud leiutatud. Esitasin tulemused lingvistide aastakoosolekul. Järgmine juhus – parajasti oli Serbia teadlane Pavle Ivić külalisprofessorina Harvardi ülikoolis, võttis osa sellest koosolekust, ning pärast minu ettekannet tegi ettepaneku, et hakkaksime koos töötama. Koostöö kestiski aastaid – avaldasime koos kuusteist artiklit ja kaks raamatut.

Prosoodia kasutab kolme võimalikku foneetilist dimensiooni – kestust, rõhku, ja põhitooni. Tollal valitses usk binaarsusesse – et ükski keel ei saa neist kolmest dimensioonist kasutada rohkem kui kahte. Aga muidugi kasutab serbohorvaadi keel kõiki kolme – sõnade tähendus võib oleneda vokaalide pikkusest, põhitooni tõusust või langusest, ning rõhu paigutusest. See tegi keele mulle huvitavaks.

- **Oled rohkem kui 10 raamatu ja ligi 200 artikli autor või kaasautor. Missugused neist raamatutest on sulle endale olnud kõige armsamad? Miks?**

Kõige rohkem on tsiteeritud raamatut pealkirjaga „Suprasegmentals” (M.I.T. Press, 1970). See võttis kokku ja süstematiseeris minu töö prosoodia lingvistilise rolli kohta. Ja sel ajal oli see nii-öelda teaduse viimane sõna. Sellele järgneks ehk 1986. aastal koos Pavle Ivićiga avaldatud raamat serbohorvaadi keele prosoodia kohta. See on muuseas tõlgitud serbohorvaadi keelde. Aga praegu on endale kõige ligidasem Jaan Rossiga koos kirjutatud raamat eesti vanema rahvalaulu aja-dimensioonist.

- **Sinu töö on leidnud aastate jooksul mitmesugust tunnustamist. 2009. aastal said Wiedemanni keeleauhinna. Mida tähendab sulle see auhind? Mis sa arvad, mis seob sind Wiedemanniga?**

Side Wiedemanniga. Kuni auhinna määramisest teada sain, oli Wiedemann mulle eeljalugu. Aga tema sõnastiku 1973. aasta kordustrükk oli mul olemas. Mõtlesin siis, et mul tuleks Wiedemanni tööga põhjalikumalt tutvuda, enne kui selle auhinna vastu võtan, ning teingi siis uurimistöö, mille materjal pärineb sellest sõnaraamatust. Muide on sõnavara muutumine huvitav allikas mitte ainult keeleteaduse, vaid ka kultuuri arengu uurimiseks. Siin on ka ühendus keelekontaktidega – tavaliselt laenatakse sõna koos mõistega, nii et sõnavara uurimine

(sõnaraamatus teatud kindlal ajaperioodil talletatud kujul) annab informatsiooni kultuurimõju suundade kohta ning aitab täpsustada keeles toimunud muudatuste aega.

Ma olin kord enne teinud võrreldavat tööd ühe sõnaraamatuga, nimelt uurisin saksa laensõnu makedoonia keeles. Lingvistiline nali on vastus küsimusele, mis on keele ja murde vahe: keel on murre, millel on oma mere- ja jalavägi. Makedoonia keelt taheti ikka bulgaaria keele murdeks nimetada, kuni Makedoonia Jugoslaavia liitriigi liikmena ametlikult riigiks sai – ning makedoonia keel samuti iseseisvus. Üks huvitav tulemus mu uurimistöös oli, et makedoonia keelde oli laenatud saksa keelest selliseid sõnu nagu *štrajkbreher* (*Streikbrecher*, *streigi-murdja*), või *ringi pil* (*Ringenspiel*, *karussell*). Wiedemanni on *karussell* muide *ringkiik!* Wiedemanni puhul uurisin just selliseid nimetavalisi liitumisi, mitte laensõnu.

Ja mida rohkem ma Wiedemanni tööga tegelesin, seda suuremaks läks lugupidamine tema kui teadlase vastu. Ning loen ennast austatuks, kui minu tööd Wiedemanni omaga võrreldakse.

*Küsitlenud
Pire Teras*

K r o o n i k a

- - - - -

6.–7. aprillil peeti riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi (2006–2010)” teist aruandekonverentsi (EKKTT 2009). Konverentsil andsid oma tööst ja tulemustest ülevaate kõigi programmi raames rahastatavate projektide uurimisrühmad. Konverentsil räägiti eesti kirja- ja kõnekeele korpustest; korpusepõhisest kõnesünteesist; masintõlkest; dialoogist arvutiga; automaatselt süntaksianalüüsist; semantilisest analüüsist; elektrooniliste sõnastike koostamisest ja kasutusest. Plenaarettekanded pidasid Tanel Alumäe, kes tutvustas kõnetuvastuse hetkeseisu meil ja mujal, ning Kristjan Rebane, kes kõneles info- ja kommunikatsioonitehnoloogia seirest.

18. aprillil toimus üheksas Peterburi eestlaste eesti keele päev, mille korraldas Emakeele Selts koos haridus- ja teadusministeeriumi, Peterburi Eesti Kultuuriseltsi ja Peterburi Jaani kogudusega. Eesti keele päeva kavas oli viis ettekannet. Rein Saukas rääkis Jakob Hurda rahvaluulekogust, Reili Argus eesti keele omandamisest võrreldes teiste keeltega, Kersti Lepajõe meedia keelekasutusest, Jüri Valge eesti keelest ja eestlusest muutuvast ajast ning Madis Arukask identiteedist keelega ja keeleta.

23.–24. aprillil toimus VIII rakenduslingvistika kevadkonverents „Keelepoliitika ja kultuurimuutused”, millega tähistati ENSV keeleseaduse 20. aastapäeva. Konverentsile oli kutsutud esinema Urmas Sutrop, kes kõneles põhiseadusest ja keelest, ja Ilmar Tomusk, kelle ettekande teema oli „20 aastat Eesti keelepoliitikat”. Teistest kutsutud esinejatest kõneles Albert Branchadell Gallo (Universitat Autònoma de Barcelona) teemal „The morality of language policy. (The treatment of) Russian in Estonia/Tallinn and Spanish in Catalonia/Barcelona”; Montserrat Cortès Colomé (Universitat de Barcelona) ettekande teema oli „A psycholinguistic stance: cognitive, social and educative dimensions”; Llorenç Comajoan Colomé (Universitat de Vic) rääkis teemal „Sociolinguistics and second language acquisition in Catalonia: learning Catalan in a multilingual society” ning Joan Pujolar Cos (Universitat de Barcelona) teemal „Language and identity in the globalized new economy: exploring sociolinguistic change”. Konverentsi raames töötati veel ka lastekeele ning keelepoliitika tööpajas „Barcelona vs Tallinn”.

30. aprillil toimus Väike-Maarjas Wiedemanni keeleauhinna keelepäev. Esinesid: Krista Kerge ettekandega „Keeletu üksindus ja kooselu”, Jaan Kaplinski „Kui soomegrilik on eesti keel?”, Ilse Lehiste „Nimetavalisi liitumisi Wiedemannil ja tänapäeval” ning õpilane Keili Pohlak (juhendaja õpetaja Jaana Puksa) „Eduard Leppik – kohaliku kultuuri edendaja”.

27. mail toimus Tartus regionaal- või vähemuskeelte Euroopa harta teemaline seminar. Sonia Parayre Euroopa Nõukogu regionaal- või vähemuskeelte Euroopa harta sekretariaadist esitas ülevaate regionaal- või vähemuskeelte Euroopa hartast; ENi ekspert Tomasz Wicherkiewicz kõneles teemal „Riigi, kohaliku omavalitsuse ja vabaühenduste osast harta järgi”; HTMi keeleosakonna nõunik Jüri Valge andis ülevaate eesti keele piirkondlike erikujude ja Eestis esindatud võõrkeelte kasutusolukorrast; riigikogu liige, akadeemik Peeter Tulviste arutles teemal „Regionaal- või vähemuskeeltest Eestis: perspektiividest”; ERVLi juhatuse aseesimees Kalle Eller pidas ettekande „Regionaal- või vähemuskeeled Eestis ja keelekogukondi esindavad organiatsioonid”; harta rakendamisest Armeenias kõneles Jerevani lingvistikaülikooli rektor, prof Suren Zolyan; Sonia Parayre tutvustas riikide võimuorganite probleeme, väljakutseid ja häid kogemusi harta ratifitseerimisel ja rakendamisel; harta rakendamisest Soomes kõneles ENi ekspert, professor Tom Moring.

28.–30. maini toimus Tartus 12. rahvusvaheline vähemuskeelte konverents (12th International Conference on Minority Languages). Konverentsil käsitletud teemadeks olid standardiseerimine, haridus, identiteet, Interneti kasutegur vähemuskeelte säilitamisele ja edendamisele jms. Plenaarettekannetega esinesid Uldis Ozolins (Royal Melbourne Institute of Technology), Sarah Thomason (University of Michigan), Anna Verschik (Tallinna ülikool) ja Richard Villems (Eesti Teaduste Akadeemia).

3. juunil toimus Tallinnas Eesti keelehariduspoliitika ülevaate koostamise teemaline ümarlauakohtumine, millel lisaks Eesti esindajatele osalesid ENi keelepoliitika talituse juhataja Joseph Sheils, ENi keeleekspertid professor Daniel Coste, professor Pádraig Ó Riagáin, Cecilia Serra, Florence Singer ja professor Martin Ehala.

19. juunil peeti Kihnus keelepäeva. Ettekannetega esinesid Mati Hint, Ellen Niit, Sulev Iva, Joel Sang jt.

27. juunil peeti Tartu ülikooli J. V. Veski auditoriumis XLII J. V. Veski päeva teemal „Nimi ja tema keel”. Konverentsil kõneles Peeter Päll mitmekeelsusest Eesti nimesdes, Evar Saar pidas ettekande teemal „Paljukeelsus ja silmahakkavad nimeandmispõhimõtted internetiajastu katastrinimesdes”,

Lenne Ojamets ees- ja perekonnanimede häälikulisest kooskõlast ning Annika Hussar eestlaste eesnimedest 1900. aastal.

23.–24. juulil toimusid Emakeele Seltsi korraldusel eesti keele päevad Austraalias. Eelkõige Austraalia eestlastele suunatud keelepäevadel esinesid ettekannetega Helle Metslang, Mati Ereht, Jüri Valge, Maire Raadik, Annika Kilgi ning Tiina Kase.

25. augustil kaitses Kristiina Praakli TÜ-s doktoritööd „Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine”. Juhendajad prof Birute Klaas (TÜ) ja prof Anneli Sarhima (Mainzi ülikool), oponent prof Riho Grünthal (Helsingi ülikool).

21. ja 22. augustil toimus Kuressaare linnuse kapiitlisaalis filoloogiadoktor Silvi Vare 70. sünnipäevale pühendatud juubelikonverents teemal „Sõna mitmel tasandil”. Peale juubilari esinesid ettekannetega veel Krista Kerge, Hannu Remes, Kairit Sirts, Ülle Viks, Margit Langemets, Mati Hint, Mart Rannut, Helle Metslang ja Heete Sakhai.

27. augustil kaitses Margit Langemets TLÜ-s doktoritööd „Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras”. Juhendaja professor Helle Metslang (TÜ), oponentid professor Renate Pajusalu (TÜ) ja dotsent Katre Õim (TLÜ).

2009. aastal Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis kaitstud eesti keele alased bakalaureuse- ja magistritööd

Magistritööd

Humanitaarteaduse magistri kraad (lingvistika)

Anastassia Šmõreitšik „*ma-* ja *da-*infinitiivi kasutuse võrdlus eesti kirja-keeles ja õppijakeeles”

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Nele Valksaare „Meediapädevuse arendamine põhikooli II ja III kooliastme emakeeleõpikutes”

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel)

Kristina Ait „Eesti keele ja kultuuri akadeemiline välisõpe Euroopas”, Merilin Kruise „Ameerika Ühendriikide eestlaste keelest”, Helen Laan-

soo „Olendite ja elukate, maagiliste esemete ja vahendite ning loitsude nimetuste tõlkimine „Harry Potteri” eestindamisel”, Liina Palu „Inglise keele mõjud eesti keelele: *mas*-vormi ja *v*-kesksõna kasutusala laienemine”, Aire Veskimäe „Minu keel? Sinu keel? Kvalitatiivne uurimus eesti-vene segapaaride keelekasutusest”, Hanna Sinijärv „Eesti keele objekti käände- vahelduse omandamine”, Tiina Tärk „Kiili valla talunimed”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (referent-toimetaja)

Merilin Aul „Täiskasvanult lapsele suunatud sõnavara erijooned”, Laura Hein „Haapsalu Linnavalitsuse dokumentide vormistamine”, Julia Männik „Uute laensõnade morfoloogiline kohanemine eesti keeles”, Kata-Liina Normak „Johannes Aaviku ning 1972. aasta sõnavõistluse uudissõnu tänapäeva ajakirjanduses”, Ege Sartakov „Globaliseerumine ja väikekeelte tulevik”, Ramune Vananurm „Uudiste kvaliteet Postimehes ja Õhtulehes”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel võõrkeelena)

Aleksandra Dergatšova „Eesti venekeelsete elanike ja eestlaste inter- etnilisest diskordantsist (Harjumaa linnade / Tallinna linnaosade ja Lääne- Tallinna näitel)”, Julia Djomina „Kas ja kuidas mõjutab keelekümblus õpilaste hoiakuid ja suhtumist eesti keelde”, Julia Gabaidullina „Eesti keele õppimise motivatsioonilise orientatsiooni mõõtmine (tava- ja hiliskeelekümblusklassi näitel)”, Ljudmilla Kuhto „Motivatsioonilised orientatsioonid ja suhtumised eesti keele omandamises Tallinna Karjamaa Gümnaasiumi õpilaste näitel”, Jekaterina Perminova „1990. aastatel Eesti koolides kasutusel olnud eesti- ja venekeelsed aabitsad võrdlevas analüü- sis”, Kädi Puhtvend „I–IV klassi laste kujundlik keelekasutus. Õpetamine ja oskused”, Siiri Raudsepp „Kurbuse ja rõõmu väljendamine kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast”, Anna Šiškova „Eesti venekeelsete elanike etnolingvistiline vitaalsus segregatiivsete ja hajutatud keelekeskkondade näitel”, Sergei Zjuganov „Autonduse keel – erialakeel või släng?”.

***Baccalaureus artium* kraad eesti keele ja kirjanduse õpetaja erialal**

Pille Raudla „Integratsioon õpetuses”

Siiri Soidro

Tartu ülikoolis 2009. aastal kaitstud eesti keele ja soome-ugri keelte alased magistri- ja bakalaureusetööd

Magistritööd

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keel)

Anni Jürine „Kaassõna- ja verbiühendite ümbertõlgendamine eesti kirja-keeles”, Mervi Kalmus „Isikuühildumine eesti murretes”, Anneliis Klaus „Eitus eesti murretes”, Kristina Koppel „Denominaalsed kausatiivid ja nende analüütilised vasted ajavahemikul 1890.–1990. aastad”.

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keel võõrkeelena)

Olga Borissenko „Eesti keele õppe motivatsioon Tartu vene õppekeele koolides”, Julia Blinova „Venekeelsete gümnaasiumiõpilaste etno-kultuuriline päritolu ja selle teadvustamine”, Julia Kuzjomkina „Keelevead tõlkimisel vene keelest eesti keelde”.

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Nele Reimann-Truija „Ainekava „Võru keel ja kultuur” I kooliastmele ja metoodiline abivahend „Tiijuh! ABC kiräoppusõ manõq” õpetajale”, Ann Steinberg „Põhikoolilõpetajate funktsionaalse lugemisõskuse tasemest ilukirjanduslike tekstide põhjal viie Eesti kooli näitel”.

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel)

Heleene Humal „Paatsa mõisa 1816. aasta ja 1826. aasta hingeloenduste võrdlus ning priinimede analüüs”, Marit Ilves „Sünesteetilised metafoorid eesti keeles”, Kerli Kask „Eesti keele etnolingvistiline vitaalsus Tartu Ülikooli üliõpilaste hulgas”, Kaisa Kesküla „Postpositatsioon *peal* ja adessiiv eesti keele koha- ja abstraktsete suhete väljendamisel”, Annaliisa Kõss „Eesti keele häälduse piirkondlikud erinevused”, Triin Laan „Eitus Räpina murrakus”, Vaike Leola „Suhtlusvõrgustike mõjust slängi kasutusele MSNi vestlustes”, Vivian Lepp „Eesti koha- ja isikunimed ning muu eesti keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas”, Gerli Lokk „Eesti muutusverbide *jääma*, *saama* ja *minema* kasutamine ning tajumine soomlasest keeleõppijal”, Helle-Mari Märtsõn „Verbi *tõotama* abiverbistumisest eesti kirjakeeles viimase sajandi jooksul”, Laura Ojava „Produktsoonikatse adessiivi ja kaassõna *peal* kasutusest kohasuhete väljendamisel”, Merike Piisang „Adessiivargumendi funktsioonid ja tähendused katses”, Pille Saar „Vastemõisa talunimed 1850 – tänapäev”, Laura Salumets „*ohtlik*-tüüpi sõnade kasutus Lääne-Virumaa õpilaste seas”, Hedy Tammeleht „Adekvaatne tõlge”.

Anni Tammemägi „Etnolingvistiline vitaalsus: koolinoorte keelehoiakud tühe Eesti linnakooli näitel”, Ragne Teravä „Terminatiivsuse väljendamine eesti ja soome keeles”, Edith-Helian Thomson „Sõnade *järele, järel* ja *järgi* kasutus 1890.–1990. aastate eesti kirjakeeles”, Merli Toome „Verbi *ähvardama* abiverbistumisest eesti kirjakeeles viimase sajandi jooksul”, Jane Tõnisson „Emotsioonide väljendamiseks kasutatavad keelevahendid internetiportaalis rate.ee”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (arvutilingvistika)

Riin Kirt „Inimesega seotud hierarhiapuu eesti wordnetis”, Raul Sirel „Kohaldatava teadmusbaasiga eestikeelne dialoogsüsteem”, Olga-Annikki Villem „ILI-kirjete lisamine Eesti wordnetti ja selle käigus ilmnenud auto- maatselt genereeritud sünohkade probleemkohad”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (üldkeeleteadus ja foneetika)

Martin Eessalu „Muusikariistade põhisõnavara eesti keeles”, Helen Kirsi- puu „Noomenifraaside referentsiaalsed omadused argivestlustes”, Eva Patune „Orientatsioonimetafoorid eesti kirjakeele korpuse 1990-ndate aastate ajakirjandustekstides”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel ja kultuur muukeelsetele)

Viktorija Alekseeva „Illatiiv ja allatiiv Eesti kohanimeses”, Olga Boi- kova „Eesti ja vene keele liitsõnad. Võrdlev analüüs”, Jana Burlakova „Lapse simultaanse keeleomandamine”, Irina Ivanova „Eesti-vene koodi- vahetusuuringute tänane seis eesti keeleteaduses”, Galina Jamštšikova „Diskursuspartiklid eesti keeles”, Lidia Kazatšok „Tervitamine eesti ja vene vestluskäitumises”, Julia Kozlova „Keeleoskus, keeleõpe ja kultuuritead- mised”, Maria Pant enko „Lõimitud aine- ja keeleõpe Eestis ja Itaalias”, Ksenia Sakir „Kaassõnad Kaur Kenderi romaanis „Iseseisvuspäev” ja nende tõlkevasted vene keeles”, Karina Salumets „Eesti keele variaablid”, Jelena Špeževa „Võõrsõna eesti keeles. Uuemad laenu inglise keelest”, Jevgeni Štšerbakov „Reklaamteksti tõlke spetsiifika”.

Mare Valge